

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DEKİ MUHAFAZAKAR SAĞ İKTİDARLARIN DIŞ POLİTİKA
İNŞASINDA BATILILAŞMANIN ROLÜ: ANAVATAN PARTİSİ ÖRNEĞİ**

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Hande Saadet TAKKAÇ

Danışman

Prof. Dr. Ali AYATA

KARAMAN-2020

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DEKİ MUHAFAZAKAR SAĞ İKTİDARLARIN DIŞ POLİTİKA
İNŞASINDA BATILILAŞMANIN ROLÜ: ANAVATAN PARTİSİ ÖRNEĞİ**

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Hande Saadet TAKKAÇ

Danışman

Prof. Dr. Ali AYATA

KARAMAN-2020

	TEZ ONAY SAYFASI FORMU	Doküman No	FR-285
		İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
		Revizyon Tarihi	
		Revizyon No	00
		Sayfa No	1/1

**TÜRKİYE'DEKİ MUHAFAZAKAR SAĞ İKTİDARLARIN DIŞ POLİTİKA
İNŞASINDA BATILILAŞMANIN ROLÜ: ANAVATAN PARTİSİ ÖRNEĞİ**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 28/02/2020

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Ali AYATA

Üye : Prof. Dr. Murat ERCAN

Üye : Doç. Dr. Yiğit Anıl GÜZELİPEK

İmzası

[Handwritten signatures of the jury members]

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 14/02/2020 tarih ve 08/196 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

Mühür
İmza

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olmak için elinden gelenin fazlasını sunan, her sorun yaşadığımda yanına gidebildiğim, güleryüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen ve gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ali AYATA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Daima örnek aldığım ve akademik çizgisini devam ettirmek istediğim teşekkürün az kalacağı üniversite hocalarımdan sayın Doç. Dr. Hakan CANDAN 'a yüksek lisans eğitimim boyunca kazandırdığı her şey için ve beni gelecekte söz sahibi yapacak bilgilerle donattığı için kendisine müteşekkirim. Saygıdeğer hocam akademik hayatım boyunca her zaman ayak izlerinizi takip edeceğim.

Beni bu günlere sevgi ve saygı kelimelerinin anlamlarını bilecek şekilde yetiştirerek getiren ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen bu hayattaki şansım olan aileme sonsuz teşekkürler.

Hayatımın kahramanı,yolumu aydınlatan en değerli ışığım babacığım, en kötü günümüzde, hastalığında bile tek düşündüğün şey benim geleceğim oldu.Tez çalışma sürecimce tüm zorlukları benimle göğüslediğin ve hayatımın her evresinde bana destek olduğun için en çok sana teşekkür ederim, umarım sana layık bir evlat olabilirim.

Hande Saadet TAKKAÇ

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'deki muhafazakar sağ iktidarlardan birisi olan Anavatan Partisi'nin 1983-1993 yıllarını kapsayan Özal'ın fiili liderliği dönemlerindeki Türk dış politikasını incelemektedir. O dönem itibarıyla Dünya'da egemen olan Yeni Sağ düşüncenin kökeni olarak muhafazakar düşünce'nin Özal liderliğindeki Anavatan Partisi iktidarlarında dış politikadaki yansımaları geçmiş araştırma bulgularından yararlanılarak ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ulaştığı sonuçlara göre; Özal ve ANAP iktidarlarının Tanzimat Dönemi ile başlayan geleneksel batılılaşma anlayışını kısmen değiştirerek sürdürdüğü, öte yandan Türk muhafazakarlığının iki ana akımını oluşturan İslamcılık ve milliyetçilik düşüncesine uygun karar ve politikaları benimseyerek uygulamaya çalıştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakarlık, Türk Dış Politikası, Anavatan Partisi ve Turgut Özal.

**THE ROLE OF WESTERNIZATION IN THE FOREIGN POLICY
CONSTRUCTION OF THE CONSERVATIVE RIGHT-WING POWER IN TURKEY:
THE CASE OF ANAVATAN PARTY**

ABSTRACT

This study examines the Turkish foreign policy of the Anavatan Party, one of the conservative right-wing powers in Turkey, during the periods of Özal's de facto leadership, spanning the years 1983-1993. As the origin of the New Right thought that dominated the world at that time, the reflections of conservative thought on foreign policy in the ruling Anavatan Party led by Özal have been analyzed in detail using past research findings. According to the results of the study, Özal and ANAP governments continued to partially change the traditional approach of Westernization that began with the Tanzimat period, and on the other hand, tried to implement decisions and policies in accordance with the idea of Islamism and nationalism, which constitute the two main currents of Turkish conservatism.

Key Words: Conservatism, Turkish Foreign Policy, Anavatan Party, Turgut Özal.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM: MUHAFAZAKARLIK KAVRAMI VE TEORİK ARKA PLANI	5
I.1. Muhafazakarlık Kavramı	5
I.2. Muhafazakarlık İdeolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Biçimlenmesi	7
I.2.1. Kıta Avrupası Muhafazakarlığı	9
I.2.2. İngiliz Muhafazakarlığı	16
I.2.3. Amerikan Muhafazakarlığı	18
I.2.4. Yakın Dönem Muhafazakarlığı	19
I.2.4.1. Yeni Muhafazakarlık	20
I.2.4.2. Yeni Sağ	22
I.3. Muhafazakarlığın Temel Varsayımları ve Temaları	23
I.3.1. Tarih ve Geleneğe Bağlılık	23
I.3.2. Organik Toplum: Milliyet Sosyolojisi	25
I.3.3. Otorite ve Düzen Anlayışı	26
I.3.4. Sosyo-ekonomik Yaklaşımı	27
I.3.5. Politik Eklektikleri: Milliyetçilik ve Liberalizm	28
I.4. Türk Muhafazakarlığı	32
I.4.1. Tanzimat'tan Cumhuriyete Tedrici Değişim ve Modernleşme	33
I.4.2. Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1946 Arası)	36
I.4.3. Çok Partili Dönem (Demokrat Parti ve Adalet Partisi Pratiği)	39
I.4.4. 1980 Sonrası	44
I.4.4.1. Anavatan Partisi İktidarları ve Özal Dönemi	45
I.4.4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarları ve Recep Tayyip Erdoğan Dönemi	48
II. BÖLÜM: TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE OLUŞUM SÜRECİNDE KÜLTÜREL BELİRLEYİCİLİK	51
II.1. Dış Politika-İdeoloji İlişkisi Bağlamında Kültürel Belirleyicilik	51
II.2.1. Devlet Merkezilik ve Ulus Devlet	51
II.2.2. Kemalizm ve Batılılaşma Faktörü	55

II.2.3. Bürokratik Elitler	61
II.2.3.1. Bürokratik Elitizmin Kökeni: Kul Sistemi	62
II.2.3.2. Tanzimat Dönemi: Modern Elitlerin Ortaya Çıkışı	65
II.2.3.3. Cumhuriyet Döneminde Bürokratik Elitler	69
II.2.3.4. Tek Parti Dönemi Bürokratik Elitler	74
II.3. Dış Politika – Kimlik Denkleminde Kültürel Belirleyicilik	78
II.3.1. Kimlik İnşası ve Dış Politika	78
II.3.2. Coğrafya Tasavvuru ve Dış Politika	81
II.3.3. Tarih Yazımı ve Dış Politika	84
II.3.4. Kültürel Dönüşüm ve Dış Politika	89
III.BÖLÜM: ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE BATILILAŞMANIN ROLÜ.....	91
III.1. Anavatan Partisi İktidarının Başlangıcındaki Politik Konjonktür	92
III.2. Anavatan Partisi'nin Dış Politika Anlayışı ve Kültürel Belirleyicilik Olarak Muhafazakârlık.....	93
III.2.1. Özal'ın Görüşleri ve Dış Politikaya Etkisi	94
III.2.2. Ekonomik Alanda Liberal Merkezli Dış Politika	95
III.2.3. Batı'ya Yönelik Dış Politika.....	97
III.2.4. Komşu Ükelere ve Bölgesel İşbirliklerine Yönelik Dış Politika.....	99
III.2.5. Özal'ın Muhafazakârlık Anlayışı	102
III.3. Dış Politikada- Kimlik Denkleminde Muhafazakarlık	105
III.3.1. Barış ve İstikrar.....	105
III.3.2. Refah ve Güvenlik	107
III.3.3. Doğu-Batı Ekseninde Köprü Rolü.....	111
III.3.4. 21.Yüzyılın Türklerin Asrı Olması İdeali.....	118
III.4. Dış Politika Oluşum Sürecindeki Muhafazakar Araçlar.....	124
III.4.1. Dış Açılma	125
III.4.2. Barış ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık Oluşturma	129
III.4.3. Aktif ve Dinamik Dış Politika	132
III.4.4. Osmanlıcılık/Neo-Osmanlıcılık	136
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	139
KAYNAKÇA	144

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MP	: Millet Partisi
AP	: Adalet Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
AB	: Avrupa Birliği
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
AT	: Avrupa Topluluğu
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
EİÖ	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
KEİÖ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
MSP	: Milli Selamet Partisi
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Siyasal düşünceler, insanlığın içinden geçtiği dönemlerdeki koşullara bağlı olarak değişmekte, çeşitlenmekte ya da çok yeni düşünceler ortaya çıkabilmektedir. Orta Çağ Avrupası'nın sonlarında Aydınlanma Dönemi ile birlikte benimsemiş olduğu aklı tek belirleyici olarak gören pozitivist anlayış ve buna bağlı gelişen modernleşme süreci, yerleşik kültür, değer ve kurumları kökten değiştirme çabası içinde olmuştur. Söz konusu sürecin belirgin özellikleri arasında yer alan hümanist düşünce, buna bağlı güçlenen reform hareketleri ve bütün bunların siyasi pratiği olan Fransız Devrimi, beraberinde büyük eleştirilerin doğuşuna neden olmuştur. Özellikle dönemin ruhuna bağlı eşitlik ve özgürlük söylemlerinin yarattığı şiddet ve terör olayları eleştirilerin daha çok taraftar bulmasına ve giderek güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

Aklı temel alan ve insan egemenliğini benimseyen, devrimci yöntemlerle toplumun dönüştürülmesini hedefleyen Aydınlanma felsefesinin karşısında bulunduğu bu eleştiriler, zamanla kurumsallaşarak muhafazakarlık olarak kavramsallaşmıştır. Muhafazakar düşünce, devrimci projelerle toplumların sahip olduğu geleneksel değer ve kurumların yok edilmesi halinde büyük yıkım ve felaketlerin oluşacağı iddiasında yoğunlaşmaktadır. Akıl temelindeki evren tasarımlarının yerine ulusal söylemleri, rasyonalist siyasetin öne çıkardığı bireylerin soyut özgürlüğü anlayışı yerine geleneksel toplumun hiyerarşik yapısı tarafından belirlenen somut özgürlüğü, akıl tarafından üretilen ideolojik argümanlar yerine toplumların mevcut durumunu ve ani değişme yerine tedrici bir gelişimi istikrarlı toplumlar için daha uygun bir yol olarak benimsemektedir (Akkaş, 2000: 3).

Muhafazakar düşüncenin ilk gelişip yaygınlaştığı zemin Avrupa olmuştur. Kendi içinde farklılıklar içerse de genel olarak iki ana akım halinde belirginleştiği söylenebilir. Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson gelenek olarak sıralanabilecek bu iki ana eksenin ilki, Fransız devrimi tecrübesinden kaynaklı toplumdaki devrimci dönüşümlere karşı-devrimci bir anlayışı

benimser. Bir başka ifadele tepkici bir tutum ile karşı-devrim yoluyla eskinin yeniden getirilmesini ister. Anglo-Sakson muhafazakar düşünce akımı ise; toplumsal gelişimi tarih, gelenek ve tecrübeye dayandırmakta, ılımlı ve evrimci bir bakış açısını taşımaktadır.

Avrupa'da yaşanan gelişmelerden uzak kalma ihtimali olmayan Osmanlı da, Tanzimat Dönemi ile birlikte Avrupa'nın tecrübelerini yaşamıştır. Tanzimatçılar da aklı esas alarak ilerleme ve gelişmenin mümkün olacağına inanmışlardır. Osmanlı'nın bekasının ancak ilerlemenin önünde en büyük engel olarak gördükleri geleneksel değer ve kurumların yerine modern değer ve kurumların getirilmesiyle mümkün olacağını düşünmüşlerdir. Fransız Devrimi gibi bir tecrübe yaşanmamış olsa da modernleşme çabaları, devrimci bir anlayışla uygulanmaya çalışılmıştır. Doğal olarak Osmanlı'nın yaşadığı bu gelişmelere karşı da bir muhalefet ortaya çıkmış, modernleşme ya da diğer bir ifadesiyle batılılaşma çabalarına yönelik eleştiriler seslendirilmiş, zamanla azımsanmayacak sayıda taraftar bulmuştur.

Cumhuriyet sonrasında da Tanzimat döneminin batılılaşma çabalarının aynı şekilde devam ettirildiği görülmektedir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının büyük oranda Osmanlı'daki modernleşme taraftarlarından oluşması nedeniyle süreç belki de isim değiştirmek suretiyle sürdürülmüştür. Kemalist anlayış, batılılaşma hedeflerini daha da pekiştirerek izlemeyi tercih etmiştir. Bu dönem içinde sözü edilen modernleşme çabalarına yönelik muhalefet sert baskı ve sindirme politikalarına maruz kalmış, "gericilik damgası" tehdidi nedeniyle çok ön plana çıkmayı başaramamışlardır. Cumhuriyet muhafazakarlığı olarak da adlandırılan bu hareketler, özellikle tek parti dönemlerinde sistemle barışık ama bazı itirazları olan bir akım olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (İrem, 2002: 49-51).

Çok partili siyasal hayata geçiş ve Demokrat Parti iktidarları, Cumhuriyet Türkiye'sinin muhafazakar görüşlerin sahne almasına fırsat sağlayan bir gelişme olmuştur. Ancak ilginç şekilde muhafazakar sağ iktidarlar olarak Türkiye'de görev üstlenen Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin politikalarında Batılı

özellikler tam anlamıyla görülmüştür iddiasında bulunmak kolay değildir. Batılı muhafazakar görüşlerde daha çok siyasal yön öne çıkarken, Türkiye coğrafyasında muhafazakar düşüncenin arka planında daha çok kültürel esaslar belirleyici olmuştur (Özkan, 2016).

Türkiye'de muhafazakar iktidarlar arasında kabul edilen Anavatan Partisi ve Özal Dönemi, genel Türk muhafazakarlığı ile örtüşen özellikler barındırmaktadır. Bir yandan Batı'nın bilim ve tekniğini benimserken diğer yandan da kültürel değer ve kurumların güçlenmesini esas almıştır. Modernleşme düşüncesiyle uyumlu şekilde ülkedeki çok sayıda reform ve dönüşümü gerçekleştirmek için çalışmıştır. Anavatan Partisi iktidarlara ile Türkiye, uzunca yıllara dayanan birçok uygulama ve politikasında ciddi anlayış değişikliğine gitmiştir. Bu nedenle muhafazakar sağ iktidarlar arasında da öncü bir konumda görülmüştür (Uluç, 2014: 119).

Bu çalışmada, Türkiye'de önemli değişim ve reform hareketlerinin önderliğini yapan muhafazakar kimliğe sahip olduğu bilinen Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nin dış politikadaki uygulamaları incelenmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm muhafazakarlık kavramının teorik arka planı ve kavramsal çerçevesinden meydana gelmiştir. Bu bağlamda muhafazakarlık kavramına ilişkin tanımlar, muhafazakarlık türleri ile muhafazakarlık kavramının temel varsayımlarına yer verilen bu bölümde son olarak Türk muhafazakarlığı ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. İkinci bölüm ise, Türk dış politikası ve inşa süreci ana başlığı altında kurulmuştur. Türk dış politikasının oluşumunda belirleyicilerden birisi olan kültürel belirleyicilik başlığı altında ulus-devlet, Kemalizm ve batılılaşma, bürokratik elitler ve dış politika etkileşimi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu bölüm içinde tarih yazımı, coğrafya tasavvuru, kimlik inşası ve kültürel dönüşüm ve dış politika arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Üçüncü bölüm ise Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi iktidarlara döneminde Türk dış politikası uygulamalarını analiz etmeye çalışmaktadır.

Üçüncü bölümde öncelikle ANAP iktidarlarının başlangıç aşamasındaki uluslararası konjonktür değerlendirilmiş; Özal'ın kişilik özelliklerinin dış politikaya yansımaları, ekonominin öncelendiği liberal politikaların dış politika inşa sürecindeki etkisi, barış ve istikrar, dışa açılma, Osmanlıcılık ve Neo-Osmanlıcılık yaklaşımları ve dış politika ilişkisi incelenmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümü ile tamamlanan bu tez çalışmasının temel varsayımı, siyasi yelpazenin sağ muhafazakar kanadında konumlanan Özal liderliğindeki ANAP iktidarlarının aynı zamanda oldukça iddialı bir batılılaşma anlayışı içinde hareket ettiği yönündedir. Tanımlanan bu varsayım, teorik çerçevede ve örnek olaylar üzerinden yapılan analizler uyarınca doğrulanmaya çalışılmıştır.

I.BÖLÜM: MUHAFAZAKARLIK KAVRAMI VE TEORİK ARKA PLANI

I.1. Muhafazakarlık Kavramı

Muhafazakarlık kavramı, Latince “conservare” sözcüğünden gelmektedir ve “korumak” veya “olduğu şekliyle muhafaza etmek” anlamına gelmektedir (Gültekin, 2017: 3). Kavramın siyasal bir terim olarak karşılığı ise Özipek (2004: 6) tarafından şöyle ifade edilir:

“Aydınlanmaya, onun akıl anlayışına, bu aklın ürünü olan siyasi projelere ve bu siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan, rasyonalist siyaseti sınırlamayı ve toplumu bu tür devrimci dönüşüm proje(ci)lerinden korumayı amaçlayan yazar, düşünür ve siyasetçilerin eleştirilerin biçimlendirdiği bir siyasi felsefeyi, bir düşünce geleneğini ve zaman içinde onlardan türetilen bir siyasi ideolojiyi ifade etmektedir.”

Bu tanımdan yola çıkarak muhafazakarlığın yaşamın neredeyse bütün alanlarında geçerlilik kazandığını ve uygulama imkanı bulabildiğini ifade etmek de zor değildir. Değişim sürecinin gösterdiği süreklilik karşıtı bir direnç olarak da muhafazakarlığı ele almak yanlış olmayacaktır. Fakat kavramın ne olduğuna yönelik tam bir mutabakatın olduğu da görülmemektedir. Tanımlar, ülkelerin özelliklerine ve tarihsel arka planlarına bağlı olarak değişiklikler gösterebilmektedir (Özder, 2006: 20).

Muhafazakarlık, siyasi kurumlar açısından korumacı, ahlaki ve toplumsal değerlere karşı saygılı, tarihsel oluşum süreci içinde tecrübeyle meydana gelmiş kurum ve uygulamalara da bağlı bir görüştür. Burada sözü edilen kurum ve uygulamaları kökünden değiştirecek siyasi akımlara ve programlara karşıt bir anlayıştır. Muhafazakar düşünce sahipleri, siyasi otoritenin gücünün sınırlandırılmamasını ve zayıflatılmamasını savunurlar (Feridunoğlu, 2013: 7-8).

Muhafazakarlar, geçmişe yönelik güçlü bir saygı duyarlar ve özellikle insan yaşamında ortaya çıkabilecek ani ve büyük çaplı değişimleri korkutucu bulurlar. Bu nedenle de mevcut olanları muhafaza etmek eğilimindedirler. Öte yandan yaşadığımız dünyanın değişimden uzak kalması da mümkün değildir. Bu noktada ise muhafazakarların çizgisi, radikal kopuşlar yerine dengeli bir yenileşmeyi gerçekleştirmek şeklindedir. Bir anlamda geçmiş ile var olan bağları koparmaksızın devamlılığın sağlanması tercih edilmektedir. Örneğin muhafazakar düşüncenin öncü isimlerinden Edmund Burke’ün şu ifadesi durumu çok iyi anlatmaktadır: *“Haklı ya da haksız olsa da devrim, düşünce sahibi ve iyi insanların başvuracağı son çaredir!”* (Geyveli, 2017: 5).

Muhafazakarlık konusunda dikkat çeken bazı çelişki ve tutarsızlıklar da bulunmaktadır. Örnek olarak muhafazakarlıkta her durum ve şartlar altında radikal ve devrimci değişim ve dönüşümlere karşıtlık söz konusu iken, radikal muhafazakarlık olarak adlandırılan farklı bir akımın bakış açısında ise, gerekli olduğunda radikal ve devrimci tedbirlerin uygulanabileceği savunulur (Eren, 2012: 25).

Bir başka çelişkili ve tutarsızlık hali de, muhafazakarların bir taraftan geleneksel değerleri önemseyen öte taraftan bu geleneksel değerleri yeni değerler ile harmanlayıp geleneksel değerlerin tamamen yok olmasına ya da büyük oranda değişmesine yol veren yaklaşımda görülmektedir. Bu durumu Eren (2012), “gelişim halinde değişim” kavramıyla ifade eder ve muhafazakarlığın değişimle ilgili genel anlayışı olduğunu ileri sürer. Bu yorumun ortaya koyduğu anlayış, muhafazakarlarca ne tür gelenekleri savunmaları gerektiği belirlenmemişse, konjonktürün yerleşik kurumları ve uygulamalarının benimsenmesi olmaktadır (Eren, 2012: 25).

1.2. Muhafazakarlık İdeolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Biçimlenmesi

Bir siyasal düşünce olarak muhafazakarlık, iki asırlık bir süredir başta Avrupa kıtası olmak üzere Amerika ve neredeyse bütün dünyada tartışmalara, eleştirilere konu olmuştur. Tarihsel köklerine bakıldığında önemli köşe taşlarının ise; aydınlanma süreci, Fransız İhtilali ve sanayileşme kavramları olduğu şeklinde genel bir kanaat oluşmuş gibidir. Muhafazakarlık, söz konusu önemli süreçlerden geçerek olgunlaşmış ve tarihsel değerlerin, toplumun, özel mülkiyetin, geleneklerin, dinin, mevcut otoritenin ve düzenini savunuculuğunu yapmıştır. Buna karşın devrimlerin ve toplum mühendisliğinin, bireyciliğin ve salt akılcı yaklaşımın tersine bir tavır ortaya koymuştur (Şeyhanlıoğlu, 2009: 5).

Temel olarak muhafazakarlık; aydınlanma düşüncesine, bu düşüncenin akılcılık yaklaşımına, bu aklın ürünü olan bu siyasi projelere, bu siyasi projelere bağlı olarak toplumun dönüştürülmesi yönündeki önerilere ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda muhafazakarlığın Avrupa’da yaşanan aydınlanma sürecinde ve 18. Yüzyıl devrimci siyasi hareketlere karşı bir tepki olarak biçimlendiği söylenebilir (Karaaslan, 2011: 27). Böyle bir ortamda biçimlenen muhafazakarlıkta iki ana düşünce geleneğinin etkisi söz konusudur: Kıta Avrupası düşünce geleneği ve Anglo-Amerikan düşünce geleneği. Bu temel ayrımda mekansal ya da coğrafi bir farka dikkat çekilmektedir. Ancak Kıta Avrupası Muhafazakarlığı ile Anglo-Amerikan Muhafazakarlığı’nın temel karakteristiğini sadece coğrafi bir analiz ile açıklamak yeterli değildir. Bu ayrımın temel felsefi kabullerin ve bağlı olunan değerlerin de bu farklılaşmaya etkisi olduğu belirtilmelidir. Örneğin bazı yazarlar Kıta Avrupası Muhafazakarlığı için “otoriter muhafazakarlık” olarak adlandırırken Anglo-Amerikan Muhafazakarlığı için “liberal muhafazakarlık” şeklinde bir tabir kullanmışlardır (Duman, 2017: 22).

Özipek (2004: 7), bu temel ayrımı yaparken Kıta Avrupası Muhafazakarlığı’nın, Fransız aydınlanması ile tanımlanan bütüncü, rasyonalist, devrimci ve kolektivist teorilere ve

aydınlanmacı aklın ürünü durumundaki siyasal düşüncelere karşı olduğunu ifade eder. Anglo-Amerikan Muhafazakarlığı'nın ise, İskoç Aydınlanması bağlamında ortaya çıktığını, deneyci, evrimci ve göreceli olarak bireyci bir düşünce sistemini benimsediğini ileri sürmektedir (Karaaslan, 2011: 27). Bu temel ayırmadaki belirleyici noktalar olarak Fransız ve İngiliz Devrimlerine karşı verilen tepkiler gösterilir. Her iki devrimin yöntem ve içeriklerinden kaynaklı farklar yanı sıra ülkelerin toplumsal ve bireysel yapıları, dini inançları, devlet yönetim gelenekleri ve yaşam biçimleri ve devrimlere yol açan nedenler de söz konusu muhafazakarlık düşüncesindeki farklılaşmada etkili olmuştur (Akdoğan, 2004: 27).

Kıta Avrupası Muhafazakarlığı, değişim karşısında geleneksel otoriteyi savunmuş ve belli ölçüde düzenin yerleşmesi sonrasında gücünü yitirmiştir. Oysa Anglo-Amerikan Muhafazakarlığı, evrimci, tedrici değişimden yana tavır almış, parlamenter rejimin gelişimini savunmayı sürdürmüş, içinde gelişimini sağladığı düşünce geleneğini etkileyebilmiş ve Anglo-Amerikan ülkelerindeki siyasi düşüncelerin tamamını kuşatıcı bir “mizaç” oluşturmuştur (Karaaslan, 2001: 28).

Örneğin İngiliz Devrimi (Şanlı Devrim-1688), sınıfsal yapılardaki güç ilişkilerinde kendiliğinden gerçekleşen bir değişimin sonucunda gerçekleşmiştir. İngiliz Devrimi'nde değişimin başlangıcı Magna Carta'ya dayanır. Bu sözleşme ile Kral'a ait sınırsız yetkilerin halk ve din adamları lehine daraltılması söz konusudur. Kral yetkilerinden bazılarından vazgeçerek zorunlu olarak kanunlara uygun davranmayı kabul etmiştir. Böylece merkezi otorite karşısında elde edilen güç, aristokrasi ve burjuvazi arasında kurulan iyi ilişkilerle bütünleşerek bir ittifakın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Ve nihayetinde ortaya çıkan iklim sayesinde toplumsal değişimin kendiliğinden gerçekleşmesinin önü açılmıştır. Oysa Fransız Devrimi'nde yaşananlar, toplumsal bir ihtiyaç ve kendiliğinden gerçekleşen bir değişim ve dönüşüm olmaktan çok, burjuvazinin toplumu tepeden inmeceli bir anlayışla değiştirme ve dönüştürme projesi şeklinde olmuştur (Karaaslan, 2011: 28-29).

Burke’e göre İngiliz Devrimi, uygar bir toplumdaki önemli bir değişimi gerçekleştirmek amacıyla ahlaken meşrulaştırılmış, yasal açıdan derinlik kazandırılmış ve anayasal açıdan da uygun bir yöntem olarak görülür. İngiliz Devrimi’nde bir kopuş olmadığı, tam tersi olarak bir kopuş yaşanacakken tamir edildiği ileri sürülür (Yılmaz Ceylan, 2007: 31).

Daha sonraki yıllarda bu ikili ayrım biraz daha çeşitlenerek Amerikan Muhafazakarlığı, yeni muhafazakarlık ve yeni sağ gibi biçimler öne çıkmıştır. Aşağıda söz konusu muhafazakarlık biçimleri biraz daha ayrıntılı değerlendirilmiştir.

1.2.1. Kıta Avrupası Muhafazakarlığı

Muhafazakarlığın Kıta Avrupası’nda ortaya çıkışı reform düşüncesine muhalif aristokratik, otoriter ve gerici biçimlerde olmuştur. Avusturyalı Prens Metternich, aristokratik düzenin restorasyonunu hedefleyen çabalarıyla Avrupa Muhafazakarlığı’nın temsilcisi olarak kabul edilir. İngiltere Muhafazakar Partisi ile ilk siyasi ifadesini bulan muhafazakarlık, İngiltere ve ABD’de doğal karşılanan gelişimi kabul etmiş ve korumak için değişimin savunulduğu liberal düşünceye daha dikkatli, daha esnek, daha yakın tutum belirlemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Churchill ve Disraeli, muhafazakar siyasetçiler olarak İngiltere Muhafazakar Partisi içinde öne çıkan isimler olmuştur. Bu siyasi akımın Almanya ve İtalya’da Hristiyan Demokrat partileri, ABD’de Cumhuriyetçi Parti ve Japonya’da ise Liberal Demokratlar tarafından temsil edildiği görülür (Bakan ve Arpacı, 2012: 133).

Kıta Avrupası Muhafazakarlığı, Aydınlanma Düşüncesi ve Fransız Devrimi’ne bir tepki olarak ortaya çıktığı için daha çok Joseph de Maistre, Luis de Bonard, Barruel ve Chateaubriand gibi tepkici Fransız düşünürlere ait görüşlerde karşılaşılmaktadır. Bu görüşlere literatürde “teokratik muhafazakarlık” veya “dini muhafazakarlık” gibi tabirler de kullanılır. Bu Fransız düşünürlerin Aydınlanma Düşüncesi’ni reddettikleri, inançları ve itaati

savundukları bilinir. Bir anlamda müzakereye kapalı, tartışmayı ise benimsemeyen inançları bütünüyle savunurlar, eleştirel bir bakış açısını reddederler ve tehlikeli bile bulurlar (Duman, 2017: 22-23).

Fransız muhafazakarlığının sosyo-politik değişimlere paralel olarak üç farklı biçimde ortaya çıktığı kabul edilir (Akkaş, 2000: 155-156):

- Monarşinin mutlak iktidarını, soyluluk ve Kilise'nin mutlak üstün oluşunu savunan tepkici Maistre'ci Muhafazakarlık,
- Orta sınıfa ait değerleri geleneksel değerlerle korumayı amaçlayan ve ılımlı evrimciliğin önerildiği Tocqueville'ci Muhafazakarlık,
- Ulusçuluğu temel alarak muhafazakar bir siyasetin önerildiği, otorite ile ulusçuluğun meşrulaştırıldığı faşist eğilimler barındıran Maurrasçı Muhafazakarlık.

Maistre, Fransız Devrimi ile ilgi odağı haline gelen eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi söylemlere karşı, dine dayanan bir monarşik sistemi savunmaktadır. Devrim yanlılarının ve devrimcilerin insan hakları yazılı anayasa düşüncesine karşı bir görüş ortaya koyar. Maistre, gerçek bir anayasanın aynen İngiltere'de olduğu gibi, tarihsel deneyimlere dayanması ve kalplerde yeşermesi gerektiğini iddia eder. Toplumun mükemmelliğe ulaştırılması için rasyonel aklın çabalarının anlamsız olduğunu düşünür. Çünkü eğer toplum akıl yoluyla organize edilmeye maruz kalırsa, kargaşa ve mutsuzluk düzeyi artacaktır. İnsan hakları ve özgürlükler adına mevcut hakların ortadan kaldırıldığını ve insanlığın vahşileştirildiğini ileri sürer. Maistre'ye göre, bireylerin değerli görüldüğü kurallar dinin içerisinde bulunmaktadır (Akkaş, 2000: 156).

Tocqueville de Fransız muhafazakarlığının önemli isimlerinden birisidir. Akkaş (2000: 157)'a göre Tocqueville, liberal özelliğinin bir sonucu olarak demokrasi, ilerleme ve değişim gibi kazanımları kabul ediyor olması nedeniyle siyaset ve toplumsal açıdan orta yolu

izleyen bir düşünürdür. Tocqueville'nin muhafazakar yönünde ise, eşitlik ve özgürlük kavramlarının birbirini tamamlaması gerektiğine inanması öne çıkar. Ona göre seçimler yoluyla eşit oy hakkının insanlara tanınması durumunda demokratik kayıplar yaşanabilir ve hatta özgürlük ortadan kalkabilir. Demokrasi vasıtasıyla çoğunluk diktatörlüğünün doğuşu riski bulunmaktadır. Bu tehlikeye karşı, Tocqueville'nin önerisi, yönetim tarafından geleneksel değerlerin yönetime taşınması ve geçmiş deneyimlere uygun şekilde hareket edilmesi olmuştur. Reformların değişikliklerin yaşama geçirilmesinde kullanılabilecek bir yol olduğunu düşünmektedir ve monarşi, aristokrasi ve Kilise gibi geleneksel kurumlardaki değişimin evrimsel sürecinde olmasını ister. Nihayetinde Tocqueville'ye göre, soyut idealler uğruna somut haklar ve yerleşik uygulamalarda değişiklik yapmak doğru değildir.

Tocqueville'ye göre, jakobenlerce savunulan bireysel özgürlükler, eşitlik ve devrim gibi düşünceleri benimseyen Fransız Devrimi'ne hiç gerek yoktu. Buna sebep olarak da mevcut kurumların zaten doğal bir değişim geçirmekte olması ve bu kurumların yenilenmesinin mümkün olması gösterilir. Kendi ifadesiyle, "ağaç budanarak yenilenebilirdi oysa özgürlük ve eşitlik adına yok edildi. Böylece ayaklar baş, başlar ayak oldu!" (Nisbet, 2007: 107).

Fransız muhafazakarlığı açısından farklı bir boyutun doğuşuna hizmet eden düşünürlerden birisi de Maurras kabul edilir. Özellikle pozitivist düşünceyi ve yukarıda değerlendirilen Maistre'ci muhafazakarlık düşüncesini milliyetçi bir çizgide bütünleştirmeye çalışmıştır. Hatta demokrasinin yozlaşmışlığı ve çürümüşlüğü ileri sürmesi, dinin toplumsal kaynaşmayı sağlayan rolü yerine milliyetçiliğin bu işlevi üstlenmesinin daha faydalı olacağını iddia edişi nedeniyle diğer Fransız muhafazakarlardan önemli derecede ayrılmasını sağlar. Maurras, monarşinin yeniden yücelmesi gerektiğini ve bir anlamda karşı devrimci bir muhafazakarlık görüşünü savunmaktadır (Akkaş, 2000: 158).

Fransız muhafazakarlığında uzlaşmaz, katı ve tepkici özellikler öne çıkmaktadır. Bu nedendir ki geleneklerin, monarşinin, dinin ve cemaatlerin savunulmasına karşın, ilerleme ve devrim gibi düşüncelerin ise şiddetli şekilde eleştirilmesi söz konusudur. Monarşik rejim ve din merkeze alınarak bir dünya görüşü oluşturulmak istenmiştir. Bu bakımdan Fransız muhafazakarlığında dinci ve katı bir anlayış göze çarpar (Çaha, 2004: 18). Ancak Fransız muhafazakarlığının salt reaksiyoner bir perspektif içinde olduğunu da söylemek doğru olmayacaktır. Özellikle Devrim sonrası yaşanan yumuşamanın da etkisi ile liberal muhafazakarların öne çıktıkları ve tepkici kanadın ise geriledikleri ifade edilebilir.

Kıta Avrupası Muhafazakarlığı'nın ikinci ayağını ise Alman Muhafazakarlığı başlığı oluşturmaktadır. Burada Hegel'in etkisinin derin olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Hegel de, diğer aydınlanmacı görüş sahiplerinde olduğu gibi tarihsel ilerleme görüşünü savunur. Ancak bu görüşünü kurgulamacı akıl ve devrime dayandırmak yerine, milletin ve tarihin ruhundaki diyalektik gelişimin kendi iç dinamiklerine bağlar. Dolayısıyla Alman muhafazakarlığının, temel muhafazakarlık ilkelerine bağlılığı yanında, felsefi temellerinin daha güçlü olduğu ileri sürülür (Çaha, 2004: 2).

Alman muhafazakarlığının dikkat çeken bir yönü, modern gelişmelere karşı bir duruşu savunan romantizm akımıdır. Bu akımda yaşanmayan ve unutilan kurumların ve değerlerin canlı tutulması hedeflenir (Safi, 2005: 21).

Alman Muhafazakarlığı'nın ürettiği kavramlardan birisi de kültürel karamsarlıktır. Kültürel karamsarlar, modern burjuvazinin kendi kültürünü kabul ettirdiğini ve bu nedenle de kültürel çöküşün kurumlaşmasına yol açtığını ileri sürerler. Geleceğe yönelik karamsarlık içindedirler. Gidişatın tersine çevrilebileceği beklentileri yoktur, buna rağmen cesaretle çağın gelişmelerine karşı durmayı ve bir anlamda "akıntıya karşı yüzmeyi" savunmaktadırlar (İrem, 2002: 268).

Modernitenin ve bu sürecin son biçimi olan küreselleşmenin etkisi ile yerel kültürlerin yıkıma uğradığı, tarihi değerlerin ise değişerek tek düze hale geldiğini savunan kültürel karamsarlık düşüncesi, muhafazakarlık kavramına farklı bir boyut kazandırmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2009: 20).

Alman Muhafazakarlığı'nın da tepkici bir yönü bulunmaktadır. Amaçları, modern değerleri yıkıp geçmişin feodal yapısına ait ekonomik, sosyal ve siyasal değerleri milliyetçi-sosyalizm gibi yeni bir tanımlama ile yeniden yaşatmaktır. Alman muhafazakarları, dinsel temelli olan ve toplumsal dayanışmanın gereği olarak gördükleri milli bir değer canlandırılmasına çabalamışlardır (Bıdık, 2007: 94). Bu tür düşünceler ve "Kendine Özgü Yol Teorisi" gibi düşünsel temellerden beslenen Anlam Devrimci Muhafazakarlığı, milliyetçilik fikrini öne çıkararak ulusal değerleri referans almış ve aslında Hitler düşünce akımının meşrulaştırılmasına zemin hazırlamışlardır. Böylece Alman tarihinin en iyi, Alman ulusal karakterinin evrensel olarak en doğru ve Alman ırkının da en üstün olduğu ideolojisi yaratılmıştır (Akkaş, 2000: 149).

Fransa'da olduğu gibi Alman Muhafazakarlığı açısından da sadece reaksiyoner muhafazakarların bulunmadığını, ayrıca ılımlı-muhafazakar görüş sahiplerinin de olduğu belirtilmelidir. Örneğin Metternich'e göre anayasal ve toplumsal kurumlar, ülkelerin gelenekleri ile uyumlu şekilde kendiliğinden gelişmelidir. Özellikle anayasaların ülkelere özgü değerleri yansıttıklarını, dolayısıyla da herhangi bir anayasanın bütün ülkeler için uygun ve evrensel bir özellikte olamayacağını ileri sürmüştür. Gothe de hem Fransız Devrimi'ne hem de her türden radikal kitlesel hareketlere karşı çıkarak özgürlük yolunun toplumsal değerlerin ve doğal kanunlarla açılabileceğini savunmuştur. Bir başka ılımlı-muhafazakar Alman düşünür olan Müler ise, topluma yönelik dış müdahaleleri reddederek organik bir toplum savunuculuğunu yapmıştır (Bıdık, 2007: 95). Ek olarak Möser ve Savigny gibi Alman

muhafazakar düşünürlerce de toplum, kültür ve hukuk gibi alanlarda incelemeler yapılarak muhafazakar düşüncenin gelişimine katkı yapılmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2009: 20).

Kıta Avrupası muhafazakarlığı başlığında incelenmesi yerinde olan bir tür de İsviçre muhafazakarlığıdır. İsviçre muhafazakarlığında öne çıkan husus, yerelliğin modernite karşısında savunulmasıdır. Toplumun sekülerleştirilmesine katkı yapan eğitim ve evlilik gibi hareketlere karşı Kilise'yi yani dini koruma düşüncesini esas alır. İsviçre muhafazakarlığının sosyal temeli alt ve orta sınıfa dayanmaktadır ve dolayısıyla da popülist bir görüntü sunar. 1840'lı yıllara kadar geleneksellikte eş anlamlı olarak görülen İsviçre muhafazakarlığının siyasal yönünün ortaya çıkışında ise liberal hareketlerin güçlenmesi yatmaktadır (Akkaş, 2000: 158).

İsviçre Muhafazakarlığı'nın incelemesinin üç ana dönemde yapıldığı görülmektedir. İlki, 1789 Helvetik Devrimi ile başlayan tepkici dönemdir. 1830'lara kadar süren bu dönemde, bazı kantonların ayrıcalıkları kaldırılırken yeni kantonlar da kurulmuştur. Yeni kantonlara tanınan ayrıcalıklar ise bir paradoks olarak kabul edilir. İsviçre muhafazakarlığının ikinci dönemi, 1830-1880 yılları arasını kapsayan dönem olmuştur ve bu dönemin öne çıkan özelliği modern karşıtı bir görüşün egemenliğidir. 1880 sonrasında ise ulusal burjuva hareketinin hızını yitirdiği, muhafazakar düşüncenin liberal hareketlere karşı bir duruş izlediği ve toplumsal modernleşme sürecinde aşamalı bir ilerlemeyi benimsediği görülmektedir. İsviçre muhafazakarlığının üçüncü dönemini, 1880'li yıllardan günümüze kadar gelen bir süreçte ele almak mümkündür. "Teknokratik Burjuvazi" dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde öne çıkan kavramlar; demokratikleşme, merkezileşme, sekülerizm ve bürokratikleşme şeklinde sıralanmaktadır. İsviçre'nin ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamının bu süreçte çoğulcu sosyo-politik yapı, devletin müdahaleciliği ve sosyal refah devleti gibi kavramlarca biçimlendirildiğini ifade etmek uygun olacaktır. Yine bu dönemde sendikalar, çeşitli örgütler ve dernekler gibi yeni sosyal kurumların ortaya çıkışına tanıklık

edilmiştir. Muhafazakar düşüncenin siyasal düzlemdeki temsilcileri olarak Evanjelik Halkçı Parti, Muhafazakar Halkçı Parti ve Katolik Muhafazakar Parti'nin siyasal alanda etkin bir rol üstlendikleri görülmektedir. Hatta Katolik Muhafazakar Parti zamanla kitle partisi kimliğine dönüşerek sürekli bir iktidar partisi olarak görev yapmıştır (Akkaş, 2000: 158-159).

1834 ile 20. yüzyılın ilk yarısı arasındaki İspanyol Muhafazakarlığı'nın temel yönelimi, kurumsal yapıyı, onun değerlerini ve işlevsel ilişkilerini korumak üzerine olmuştur. Klasik ve Modern İspanyol Muhafazakarlığı'nın ılımlı ve muhafazakar liberalizm biçiminde öne çıktığı görülür. Bir yandan yeni gelenekçiliğin (Carlism) saldırılarına tepki olarak yerleşik düşünce ve sistemi savunurken öte yandan da her türlü ilerlemeciler, radikaller ve devrimcileri de içinde barındırmaktadır (Payne, 1978: 765).

1930'ların başlarındaki "fonksiyonel muhafazakarlık", Fransa'daki radikallerden daha muhafazakar bir görüşü benimseyen aşırı sağ Alejandro Lerroux tarafından temsil edilmiştir. 1934 sonrasında Renovacion Espanola liderleri, liberal sistemi yok etmek için askerlerden yardım isteyen bir pretoryen anlayışta olmuşlardır. 20. yüzyılın erken dönemlerinde yeni nesilcilerin (Regenerationists) bütün reform çabalarına rağmen İspanyol Muhafazakarlığı, göreceli olarak çok az değişim göstermiştir. 20. yüzyılın çoğunda İspanya'da ekonomik ve sosyal değişim hızı çok yavaş gerçekleşmiş ve muhafazakar elitler sadece kendi statülerini koruma çabasında olmuşlardır. Yegane elde edilen başarı, İspanyol yarımadasına parlamenter hükümeti getirmiş olmalarıdır (Payne, 1978: 787-788).

Genel olarak İspanyol Muhafazakarlığı'nın Maistreci tepkici muhafazakarlık özellikleri barındırdığı ifade edilebilir. Buradaki tepkisellikte geçmiş değerleri devrimle yeniden canlandırmaktan öteye bir durum söz konusudur. Devrimci ve radikal hareketler karşısında, yarı otoriter ve aşamalı bir ilerlemeyi benimseyen reformist anlayış egemendir (Akkaş, 2000: 162).

1.2.2. İngiliz Muhafazakarlığı

Temelde Aydınlanma düşüncesine karşı ortaya çıkan muhafazakarlık, ilk destekçilerini de bu Aydınlanma düşüncesini inşa eden filozoflar arasından bulmuştur. Özellikle İskoç Aydınlanması'nın mimarı olarak kabul edilebilecek Hume, insani değerlere yönelik oldukça uzak bir duruş sergileyen Aydınlanma düşüncesine ve Kartezyen felsefeye karşı bir felsefi akımın öncüsü durumunda olmuştur. Hume'ün muhafazakar düşünceye temel katkısı; kendiliğindenlik, evrimci akıl ve geleneğin önemine yaptığı vurguda yatmaktadır (Safi, 2005: 23).

Pragmatist bir bakış açısına sahip oluşu, İngiliz Muhafazakarlığı'nın önde gelen özelliklerinden birisidir. Demokrasiyle monarşik düzeni, liberalizmle muhafazakar düşünceyi bir arada bulundurmaya başarması, aslında İngiliz Muhafazakarlığı'nın pragmatik yönünden kaynaklanır. İngiliz muhafazakar düşüncesinin bir başka özelliği de gelenekçi oluşudur. Örneğin vatanseverlik ve otorite yüceltilirken; kadınların özgürleşmesi, etnik bütünleşme, kolay boşanma gibi konularda moderniteye karşıt bir duruş benimsenir. Mevcut kurumlardaki ani yapısal değişimlere olumsuz bakar (Safi, 2005: 23).

Özellikle Edmund Burke'ün "Fransa Devrimi Üzerine Düşünceler" adlı eseri, İngiliz Muhafazakarlığı'nın temeli olarak görülür. Burke'e göre toplumsal hayat sadece bireyin mantıksal eylemleri çerçevesinde yürümez. Bu noktada duygular, alışkanlıklar, sözleşmeler ve gelenekler gibi öğeler daha baskın olmaktadır. Şiddet düzeyi yüksek ve aniden gerçekleştirilen rasyonalizm, başarılı kurumlarda çözümlere yol açarak tarihi sürekliliğin zarar görmesine neden olur. İnsanın sahip olduğu içgüdülerin ve sezgilerin mantığının karşısındaki geçerli araçlar olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, yaygın şekilde paylaşılan, yavaşça ortaya çıkan ve denenmiş alışkanlıklar akli temsil eder. Toplumun parçaların mekanik olarak birleşmesinden meydana gelmediğini, daha çok burada sözü edilen parçaların ortak yaşamın köklü şekilde oluşturduğu bir organizma olduğunu, bu parçaların hem geçmişe

hem de geleceğe uzanan canlı bir varlık olduğunu savunur. Yaşayan bir organizmaya yapılan dış müdahalelerin sosyal dokuyu parçalayacağını, medeniyetin üzerine inşa edilmiş olduğu yapıların tümünü yıkacağını iddia eder. Ona göre, toplumun tarihi sürekliliğinin olması sayesinde aşamalı bir değişim gerçekleşebilecektir. Oysa Fransız Devrimi yüzlerce yıllık birikimi kısa süre içinde alaşağı etmiş ve gerçeklere aykırılıklar barındıran bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle de Fransız Devrimi'nin başarı şansı bulunmamaktadır (Özder, 2006: 23).

Burke, doğal haklar teorisini reddetmektedir. Doğal haklar yaklaşımıyla Hobbes'un önermesi olan "doğa durumu" ortaya çıkar ki böyle bir durum toplumlar açısından belirsizlik anlamına gelmektedir. Bireylerin doğa durumundan kurtulması, kendisi için karar vermesiyle ve kendi nedenlerini ortaya koymasıyla mümkündür. Bireyler kendi kendini koruma hakkını da terk etmek zorundadır. Ancak bu şekilde toplumsallaşmaları mümkün olacaktır. Doğal hakların savunulması demek, yeniden Hobbes'un doğa durumuna geri dönmek ve tarihi kazanımları kaybetmek anlamına gelecektir. Burke'e göre Fransızlar, Devrim ile tam da bunu yapmışlardır (Bıdık, 2007: 97).

Duverger (1995: 60) ise, İngiliz Muhafazakarlığı'nın taht, kabine ve parlamento üçgeninde şekillendiğini, ada kültürüyle tarihi derinliğin sağladığı özgünlük sayesinde toplumsal refleksleri güçlü, pragmatist, gelenekçi ve evrimci bir özellikte olduğunu vurgulamaktadır.

İngiliz Muhafazakarlığı, Özellikle Fransa ve Almanya Muhafazakarlığı gibi milliyetçilikle değil, liberalizmle birleşmiştir. Liberalizmin öne çıkardığı bütün bireysel hak ve özgürlükleri benimserken, muhafazakarlık düşüncesinin savunduğu aristokrasi, gelenekler, Kral gibi feodal değerler demokrasi ve özgürlük için bir engel olarak görülmemiştir (Bıdık, 2007: 101).

İngiliz Muhafazakarlığı, Fransız Muhafazakarlığı'yla karşılaştırıldığında çok daha az radikal, çok daha az uzlaşmaz ve çok daha az doktriner özellikler taşır. Geleneklere bağlı olmakla birlikte tarihi açıdan canlılığını koruyan bir boyuta sahiptir. Bu anlayışa göre, değişimin her türüne karşı olan bir devlet, kendisini koruma imkanını da kaybedebilir. Bir anlamda İngiliz Muhafazakarlığı'nın "reform" fikrini benimsediği ancak gelenekler yoluyla önemli değerleri korumaya yönelik bir yönünün de olduğu söylenebilir (Beneton, 1991: 50-66).

Sonuç olarak İngiliz Muhafazakarlığı'nın kendisini değişen koşullara kolayca uyarlayabildiğini, zamana karşı adaptasyonunun kolay olduğunu ve birçok siyasal ve toplumsal reforma öncülük etmiş güçlü bir siyaset felsefesi olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır (Feridunoğlu, 2013: 15-16).

1.2.3. Amerikan Muhafazakarlığı

Amerikan Muhafazakarlığı'nın İngiliz Muhafazakarlığı'ndan etkilendiği yönünde genel bir görüş bulunmaktadır. Ancak Avrupa ile ABD arasında hem tarihsel geçmişleri açısından hem de toplumsal yapıları açısından farklılıklar olduğu da bir gerçektir. Bu farklılıkların muhafazakarlık düşüncelerine de yansıdığı görülmektedir. Amerikan Muhafazakarlığı'nda daha çok liberal bir bakış açısının egemenliği söz konusudur. Nitekim ABD toplumu için tarih ve gelenek kavramları yerine bireyler arası ilişkiler ve bu ilişkilerin gelişimini sağlayacak inanç ve değerler öne çıkmaktadır (Şeyhanlıoğlu, 2009: 22).

Amerikan Muhafazakarlığı'nda geleneksel muhafazakarlık anlayışı hiç bir dönemde kabul görmemiştir. Çünkü Amerikan Muhafazakarlığı'nın tamamen kendine has özellikler taşıdığı ve bu anlamda gelenek karşıtlığı ve otoriter sağ köktencilik görüşünün benimsenmediği görülür. Gelenekler ve yasal zorunluluklar kabul görürken, devletçi zorlamalara karşı bir duruş hakimdir. Aslında muhafazakar siyaset felsefesinin teorik ve

pratik düzlemde en iyi performans gösterdiği yer olarak ABD kabul edilmektedir (Bıdık, 2007: 102; Feridunoğlu, 2013: 15-16).

Amerikan Muhafazakarlığı, muhafazakarlık açısından temel çıkış noktası olan Fransız Devrimi karşıtlığından önemli derecede farklılık taşımaktadır. Bunun en temel nedenlerinden birisi olarak, ABD'nin kuruluşu aşamasından itibaren egemen olan liberal anlayış kabul edilmektedir. Amerikan Muhafazakarlığı özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında şekillenmiştir. Amerika'nın kendi özel koşullarından ortaya çıkan Amerikan Muhafazakarlığı, Fransız Devrimi'nin soyut, rasyonalist ve devrimci niteliklerini eleştirmiş ve modern döneme ait kurumların geleneksel yapılarla bütünleştirmeyi hedeflemiştir. Amerikan muhafazakar görüş sahipleri modern toplum kuruluşundaki temel ilkeleri reddetmemiş, bunun yerine anayasal demokrasi ve serbest piyasa düzenini desteklemiştir. Ayrıca yerel yönetimler, cemaatçilik ve dinsel değerler de Amerikan Muhafazakarlığı'nın savunduğu görüşler arasında yer almıştır. Amerikan Muhafazakarlığı açısından en başta gelen özellikleri şöyle sıralamak mümkündür (Vural, 2003: 67; Koç ve Alptekin, 2016: 104): devamlılık, otorite, demokrasi, özgürlük, mülkiyet, görevler, haklar, sorumluluklar, toplum ve ahlak.

Genel anlamda Amerikan Muhafazakarlığı ve İngiliz Muhafazakarlığı'nın benzerliklerinden söz edilmişti. En temel benzerlik noktaları arasında her iki anlayışın da, yasaların egemenliği aracılığıyla sınırlandırılmış bir devlet savunusunu yaptıklarını, doktriner ve dogmatik olandan ise hoşlanmadıklarını söylemek mümkündür. Böylece siyasal alanın ve devletin bu alana dair rolünün ileri sanayi toplumları için bir çerçeveye oturtulması istenmektedir (Vural, 2003: 44).

1.2.4. Yakın Dönem Muhafazakarlığı

2. Dünya Savaşı'ndan sonra muhafazakar düşüncenin de bazı farklı eğilimler taşımaya başladığı gözlenmektedir. Bir yandan liberalizme doğru bir yakınlık dikkat çekici

hale gelmiştir, öte yandan da değişim karşılığının tersine değişimin olumlandığı bir anlayış öne çıkmıştır. Bu dönemde oluşan yeni eğilimin öne çıkardığı yeni sağ ve yeni muhafazakarlık gibi kavramlar kimi zaman benzer kavramlar gibi görülse de aralarında ülkeden ülkeye ve dönemsel değişimlere göre önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin yeni sağ düşünce daha dayanışmacı ve cemaatçi bir yaklaşımı benimseyip liberal siyasal ve ekonomik modeli olumsuzlarken, yeni muhafazakar düşüncede bireysel özgürlük, serbest girişim ve özel mülkiyet olumlu görülür ve liberalizme daha yakın duruş söz konusudur (Türköz, 2011: 17).

Her iki yeni muhafazakar düşünce kronolojik sıraya göre aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.2.4.1. Yeni Muhafazakarlık

Savaş sonrası dönem dünya için yeni gerçeklerin görülmesine zemin hazırlayan bir tablo ortaya koymuştur. Büyük Buhran ile egemen bir ekonomi politik anlayış olan Keynesçi yaklaşımın başarısızlığı karşısında yeniden liberalizmin yükselişine tanıklık edilmiştir. Geçmişe göre yeni muhafazakar görüş, değişime yönelik olarak olumlu bakmakta ve serbest piyasa düzeninin zaten muhafazakar düşüncenin temel yaklaşımı olduğunu vurgulamaktadır (Willet, 1992: 54).

Dursun (2004: 182), yeni muhafazakarlığın liberalizmle yakınlaştığını, değişime olumlu baktığını ancak serbest piyasa anlayışının toplumsal ahlak üzerindeki olumsuz yansıma ve etkilerinin de mutlaka engellenmesi gerektiği şeklinde bir düşünce içinde olduğunu ileri sürmektedir. Dubiel (1998: 13) ise, yeni muhafazakarlığın; neoliberal ekonomi politik alandan, insan genetiği ve sosyo-biyolojik akımdan, pozitivist Marksist eleştirilerden, muhafazakar kültür ve elitist demokrasi teorisinden yönelen iddiaları, tehlike ve risk altında olduğunu düşündüğü Batı toplumlarının liberal akılcılığının siyasal yönden savunulması

amacıyla harekete geçirdiğini öne sürer. Akkaş (2000: 52) ise yeni muhafazakarlığın ulus devlet ve aile konularında kollektivist bir anlayışta olduğunu, ekonomi politikalarında ise liberal anlayışa uygun şekilde bireyci bir bakış açısına sahip olduğunu belirtmektedir.

Mustafa Erdoğan (2004: 8-9), yeni muhafazakarlığın ABD seçimlerini Cumhuriyetçilerin kazanmasından sonra ağırlık kazandığını iddia eder ve siyasal ve ahlaki değerler üzerinde bir uzlaşa sağlanması, sosyal amaçların da desteklenmesi için piyasanın düzeltilmesi, sosyal kurumların canlılık kazanması, çoğulculuğu benimseyen bir siyasal sistemin kurulması ve uluslararası ilişkilerde Amerikan değerlerinin güçlü bir biçimde savunulmasına yönelik bileşenlerden oluştuğunu vurgular.

Amerikan Muhafazakarlığı bünyesinde ayrı bir akım olarak kabul edilen paleo-muhafazakarlar ise, geleneksel çizgiyi korurken dış politikada izolasyon anlayışından yana tavır içindedirler. Ayrıca federal hükümete karşı yerel yönetimleri yani eyaletlerin haklarını öne çıkaran ve refah devleti anlayışına ise olumsuz yaklaşan bir noktada buluşmaktadırlar (Erdoğan, 2004. 8).

Yeni muhafazakarlık düşünce sahipleri, demokrasinin aşırılıkları ve otoritenin kaybı konularında ciddi eleştiriler getirmektedirler. Bu konuda önde gelen bir isim olan Samuel Huntington (1975: 22), 1960'lı yıllardaki temel sorunların oluşumunda giderek artan halk talepleri ve aşırı beklentilerinin rolünün olduğunu ileri sürmektedir. Huntington'un düşüncesine göre, liberalizm halkın çoğunluğunun gelip geçici hevesleri ve bireysel çıkar isteklerine çok yüz verdiği için temel ahlaki değerler ve geleneksel çözümler ciddi şekilde hasar almıştır. Bu nedenle de din, aile ve toplumsal ahlak gözden düşmüştür. Yeni muhafazakar görüş açısından bireyin kendi çabaları oldukça önemli kabul edilse de bunun için devletin yardımlarının beklenmesi kabul edilemez (Safi, 2005: 36).

1.2.4.2. Yeni Sağ

Yeni sağ kavramını ilk kez kullanan kişi, "sosyal muhafazakar" niteliğine vurgu yapmak isteyen muhafazakar Kevin Philips olmuştur. Dinin kamusal hayattaki işlevi ve Batılı toplumlar açısından sürükleyici güç olan Hristiyanlığın ahlak sorunu, yeni sağ düşüncedeki tartışmalarda odak teşkil eder. Dua hakkı, dinsel gösteri ve törenler yapma, eğitimde dinsel kriterlerin uygulanması gibi alanlara yoğunlaşmaktadırlar. Yeni sağ fikir sahipleri, evrim teorisi yerine dinsel yaratılış öğretisini tercih etmek hakkının ebeveynlere tanınması gerektiğini, anne babaların evde çocuklarına Hristiyan inancı çerçevesinde eğitim verebilmeleri ve devlet denetimindeki vergiden muaf tutulan Hristiyan eğitim veren okullara çocuklarını gönderebilmelerini savunurlar. Pornografik yayınlar ve kürtaj gibi aile kurumunu yaralayıcı hareketlerin engellenmesi gerektiğine inanırlar (Safi, 2005: 32-33).

Refah devleti yaklaşımının başarısızlığının belirginleştiği 1970'li yıllarda yeni sağ ideoloji, devlet müdahalelerinin kaldırılmasını ve minimal devlet, maksimal bireysel inisiyatif ilkeleri üzerine inşa edilen bir siyasal sistemi savunmuştur. Liberal ve muhafazakar değerlerin ekonomik, siyasal, sosyal ve idari düzenlemeler çerçevesinde birleştirilmesinin, ayrıca küreselleşen sermaye ile ulusal kurumların uluslararası kuruluşlara eklemlenmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Yeni sağ düşünceye göre özel sektöre ilişkin müdahaleler olabildiğince azaltılmalı ve memur maaşları sınırlandırılmalıdır (Özder, 2006: 32).

Yeni sağ düşüncenin en ciddi etkilerini Thatcher dönemi İngiltere ve Reagan dönemi ABD'sinde görmek mümkündür. Thatcherizm ve Reaganizm şeklinde de ifadesini bulan yeni sağ görüş, piyasa bireyciliği ile devlet otoriteriyenizmi şeklinde iki temel bileşen üzerine inşa edilmektedir. İlki, Keynesçi modele uygun olarak kamu sektörünün piyasadaki ağırlıklı rolünün reddedilmesidir. İkincisi ise, otoritenin yeniden güçlendirilmesi, aile, din ve millet kavramları doğrultusunda geleneksel değerlere yönelişin istenmesidir. Otorite, kültürel

değerlere bağlılığın, toplumsal istikrarın, toplum içindeki saygı ve disiplinin sağlanması açısından önemli bir güç olarak görülmektedir (Çolak, 2016: 356).

Vergilerin azaltılması, televizyon ve filmlerde daha fazla sansür uygulanması, göç karşıtı kampanyalar ve göçmenlerin ülkelerine geri gönderilmesi gibi çok geniş bir kapsama sahip olan yeni sağ düşüncenin, birbirinin zıddı olan iki ana ideolojik geleneğin nikahlanmaya çalışılması olarak kabul edilmektedir (Heywood, 2015: 79). Liberalizm ve muhafazakarlık sözü edilen iki çelişen ideoloji olarak yeni sağın dayandığı zeminlerdir. Güçlü devlet, disiplinli toplum, toplumsal otorite, hiyerarşi, itaat, ulus, gelenek ve din gibi kavramlar muhafazakar değerleri ifade eder. Oysa birey, seçme özgürlüğü, serbest piyasa, sınırlı devlet gibi kavramlar ise liberalizmin benimsediği unsurlar olarak karşımıza çıkar (Tortop vd., 2012: 362). Bir anlamda bu birbiriyle siyasal ve ideolojik gerilim içindeki yaklaşımı birleştiren anlayış, "özgür ekonomi ve güçlü devlet" düşüncesidir (Heywood, 2015: 79).

I.3. Muhafazakarlığın Temel Varsayımları ve Temaları

I.3.1. Tarih ve Geleneğe Bağlılık

Muhafazakar düşünce, insanın sınırlı bir akla sahip olduğuna inanır. Buna göre, insanın tarih, tecrübe, din ve gelenekten soyutlanarak sadece akla dayanarak mükemmel hale gelmesi mümkün değildir. Kimi toplumsal yapılarda belli birey ya da bireylerin seçimlerine uygun şekilde tepeden yön vermeye kalkmak, onları yeniden biçimlendirmeye çalışmak fayda sağlamayacaktır. Hatta bu tür davranış ve eylemlerde bulunarak toplumun uzun süreli kaoslar yaşamalarına da neden olunabilecektir (Bıdık, 2007: 77).

Muhafazakar anlayışa göre tarih ve gelenek, asırlar boyunca yaşamın bütün alanlarında gerçekleşen olaylar karşısında edinilmiş tecrübeler, yaşamın içerisinde çıkarılmış

somut bilgiler ve toplumun üretmiş olduğu zenginlik olarak kabul edilir. Edmund Burke'ün şu ifadesi tam da bu noktaya dikkat çekicidir: "İnsanlar, tarih ve geleneklerin ürünüdür!" (Nisbet, 2007: 118). David Hume ise, toplumların sahip oldukları en önemli kuralların insanların içgüdülerinden kaynaklanmadığını, tarihi tecrübelerden oluştuğunu, toplumlar açısından faydalı görüldükleri için uygulandıklarını, bu nedenle de bu kuralların "doğal" olmayıp "yapay" olduklarını vurgulamaktadır (Şeyhanlıoğlu, 2009: 41).

Muhafazakar düşünce, toplumun otorite ve düzen olmaksızın varlığını sürdüremeyeceğini iddia eder. Gelenekler ise, toplumun varlığını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu kurucu değerler arasındadır. Bir anlamda toplumun kurucu değerleri akla değil tecrübeye dayanır. Toplumun ortak hafızası, kimliği ve kişiliği tecrübe yoluyla edinilmiş olan geleneklerden kaynaklanır. Herhangi bir toplumun bu değerlerinden soyutlanmasının anlamı, toplumun hafızasını kaybetmesi olacaktır. Tecrübe ve tecrübenin ürünü toplumsal değerler, toplumun temel kurumlarının, yasalarının ve ahlaki değerlerinin de temelidirler. Toplumsal değerlerdeki çözümler, bireylerin ve devletin meşruiyetinin de sorgulanmasına yol açar (Çaha, 2004: 72-73).

Gelenekler, o günün bireyleri ve toplumun değerlerince meşrulaştırılmaya ihtiyaç duymaz. Gücü tarihten ve geçmişten gelir. Muhafazakar anlayışa göre; siyasal iktidar için meşru olabilmenin yolu geleneklere dayanmaktan geçer. Siyasal iktidarı diğer iktidar biçimlerinden farklı kılan şey, toplumun siyasal iktidara gönülden itaat ediyor oluşudur. Bu itaati sağlayan ise geleneklerdir. Çünkü muhafazakar görüş, toplumsal değerlerin siyasal alana aktarılması gerektiğini benimsemektedir (Çetin, 2005: 161-162).

Ancak muhafazakarlığın gelenekten anladığı, geçmişten sadece etik açıdan değerli derslerin çıkarılmasıdır. Bir anlamda "körü körüne bir geleneklere bağlılık" söz konusu değildir (Şeyhanlıoğlu, 2009: 42).

Muhafazakarlık, geleneklerin salt manevi boyutunu içermekle kalmaz, somut tarihsel boyutunu da kapsar. Bu bağlamda gelenekler; binaları, abideleri, bahçeleri, heykelleri, resimleri, makineleri ve aletleri de içermektedir (Öğün, 2004: 109).

Muhafazakar düşüncenin temelinde tarihin rolü de önemli görülür. Tecrübeyle eşdeğer kabul edilen tarih, yaşayan bir canlı gibidir. Çünkü muhafazakarlar, geleceğe yönelik konumlarını geçmişe bakıp belirlemektedirler. Bu nedenle de tarih, çok önemli ve canlı bir bilgi hazinesi olarak görülür (Şeyhanlıoğlu, 2009: 45).

1.3.2. Organik Toplum: Milliyet Sosyolojisi

İnsanlaşma hem biyolojik hem de toplumsal evrimin bir sonucudur. Toplumsal evrimleşme ise; homo sapiens'e kadar insan altı primat toplumu olarak "eski toplum", homo sapiensin ortaya çıkışından kent ve uygarlık dönemine kadar "ilkel toplum" ve kentlerin ve uygarlıkların ortaya çıkışından başlayıp insanlığın en gelişmiş toplumsal örgütlenmesini oluşturan dönem ise "uygar toplum" ya da "tarihsel toplum" olarak kategorize edilir. Eski toplumda biyolojik evrim, ilkel toplum ve uygar toplumda ise toplumsal ve kültürel evrim öne çıkmaktadır. Bu perspektif uyarınca ilkel toplumları ifade eden organik toplumlar, ekonomik sınıfları ve politik devletleri olmayan, doğal dünya ile güçlü bir dayanışmanın bulunduğu toplumlardır (Aygün ve Mutlu, 2006: 5).

Organik toplumun en belirgin özelliğini "komünal paylaşım ile eşitlikçilik" oluşturur. Bir diğer özelliği ise, toplumsal yaşam ve bilinç başlığında ele alınır. Bu toplumların yaşam biçimine ağırlıklı şekilde doğa ile özdeşleşme, duygusal bilgelik ve cinsel eşitlik egemendir. Akrabalık ve kan bağı toplumsal yaşam biçiminde önemli rol oynamıştır. Organik toplumlarda insanlar kendi töre ve geleneklerine büyük oranda saygı duyarken, buyruklara boyun eğmeleri ise sadece kendiliğinden gerçekleşmektedir. Mistik düşünce, mantıksal düşünmenin her zaman üstünde yer almıştır (Aygün ve Mutlu, 2006: 8).

Organik toplumun doğa kavrayışı da önemli bir özellik olarak kabul edilir. Böyle bir toplumda dünya, her biri bir birlik ve uyum için vazgeçilmez olan çok sayıdaki parçanın bir bileşimi olarak algılanır. Psikolojik açıdan insanlar, doğa güçlerine karşı, basit teknolojilerin imkan tanıdığından daha etkili olduğuna inanmak temayülündedirler. Bu inanç da büyü ve ritüeller ile desteklenir. Fakat bu inanca rağmen insanın doğal dünyaya ve yakın çevresine karşı bağımlılık duygusu hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Birey ve topluluk arasındaki birlik duygusundan, topluluk ve çevre arasındaki birlik duygusu ortaya çıkar (Bookchin, 1994: 127).

Organik toplumlarda mülkiyet, hiyerarşi ve iktidar konusu da öne çıkar. Bu tür toplumlarda statü farkı neredeyse yok gibidir. Eşitlikçi olan bu toplumlarda çok düşük düzeylerde yaş ve cinsiyet bağlamında statü farkları bulunur. Sadece sosyo-kültürel roller nedeniyle oluşan bu farklılıklar, organik toplumların özünde var olan eşitlikçi anlayışı büyük oranda zedelemeyiz. Eşitlikçi yaşam biçimi, organik toplumlarda “iş bölümü” ve “uzmanlaşma” yerine “işbirliği” anlayışını egemen kılar. Son olarak da organik toplumlarda mülkiyetin, hiyerarşinin ve tahakkümün bulunmaması nedeniyle savaş anlamına gelemeyecek düzeyde bir “çekişme”den söz edilebilir (Aygün ve Mutlu, 2006: 13).

İşbölümünün az gelişmiş olduğu toplumlarda dayanışma kendiliğinden ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle de bireyler, gelenek ve toplumun belirlediği kurallara karşı çıkmazlar (Loo ve Reijen, 2014: 90).

1.3.3. Otorite ve Düzen Anlayışı

Muhafazakar görüş, insan organizmasının bedensel kısmını toplumun oluşturduğunu, zihinsel kısmını ise otoritenin meydana getirdiğini öne sürer. Güçlü bir otoritenin olmadığı bir ortamda toplumun ve düzenin devam etmesi mümkün değildir. Toplumsal düzen, toplumdaki dinamik gücün yanında en üstte toplumu kumanda eden ve

farklı bileşenler arasında uyumu sağlayan otorite ile mümkündür. Muhafazakarlıkta otoritenin kaynağı, sözleşmeye değil sadakate dayanmaktadır (Çaha, 2001: 109).

Muhafazakar düşünceye göre gerçek otorite, ancak insanüstü bir kişiden yani Tanrı'dan ortaya çıkabilir. Dolayısıyla otorite ilahi kökenlidir, güven ve meşruiyet kaynağıdır, doğası gereğince tek olmalıdır ve bölünemez özelliktedir. Böylece muhafazakarlığın düzene ilişkin teorisi, “en iyi düzen, süregelen düzendir!” şeklindedir (Safi, 2005: 57).

Muhafazakar görüşte devlet, ne liberal sözleşme kuramlarının ileri sürdüğü gibi toplumda olumsuz anlamlar taşıyan ve bireylerin özgürlükleri karşısında zayıflatılması gerekli bir kurumdur; ne de sosyalist sözleşme kuramındaki gibi üretime sahip ve birey karşısında üstün otoriteye sahip bir kurumdur. Devlete yüklenen görev, toplumdaki temel kurumlar olan aile, cemaat, loncalar arasında ve geleneklerden doğan yasalar ile barışın korunması ile sınırlıdır. Dolayısıyla da devlet; kanun, siyaset ve ahlakın bir bütünü olarak kabul edilir (Şeyhanlıoğlu, 2009: 56).

Muhafazakar görüşe göre devletin otoritesi, bazı kurumlar aracılığıyla topluma dağıtılmaz ise devletin tiranlaşması olasıdır. Bundan dolayı muhafazakar görüş açısından devlet otoritesinin dengelenmesi için sivil toplum kuruluşlarına ve cemaatlere büyük önem verilir. İşte bu anlayışa uygun biçimde güçlü muhafazakar geçmişe sahip ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde yerel yönetimlere önemli yetkiler verilerek gücün tek elde toplanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bir anlamda merkeziyetçi bir anlayışa karşı, yerelleşmenin savunusu muhafazakar görüş tarafından benimsenmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2009: 58).

I.3.4. Sosyo-ekonomik Yaklaşımı

Muhafazakarlıkta bugüne kadar kesin sınırları belli olmuş bir ekonomik yaklaşım söz konusu değildir. Zaman ve ortaya çıkan koşullara uygun olarak kimi zaman devletçi kimi

zaman da liberal ekonomik politikalar muhafazakar sağ iktidarlarca benimsenmiştir (Feridunoğlu, 2013: 24).

Genel anlamda bir değerlendirme yapıldığında, muhafazakar düşüncenin ekonomik yaklaşımının daha çok liberal ekonomik politikaları benimsediği, ancak konjonktürün getirdiği zorlamalara bağlı olarak bazı dönemlerde devletçi bir anlayışın da devreye girdiği görülür. Örneğin muhafazakar düşüncenin öncülerinden birisi kabul edilen Edmund Burke'ün liberal bir ekonomik anlayışı tercih ettiği bilinmektedir. Bu tercihin uzunca bir süre devam ettiği ancak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında ortaya çıkan koşullara uygun olarak muhafazakarların da Keynesyen ekonomik yaklaşımı benimsemek zorunda kaldıkları görülmektedir. Öte yandan 1980 sonrası dönemde ABD ve İngiltere'deki muhafazakar iktidarlarca devletin müdahaleciliğinin azaltılması çabaları dikkat çekmektedir (Feridunoğlu, 2013: 25). Buradan hareketle muhafazakar görüşün ekonomik yaklaşımında esnek bir anlayışın olduğunu ifade etmek uygun olacaktır.

1.3.5. Politik Eklektikleri: Milliyetçilik ve Liberalizm

Genel anlamda milliyetçilik, ortaya çıkış koşulları bakımından sosyolojinin bir konusudur. Bununla birlikte ideoloji olarak ele alındığında ise esasen siyaset teorisinin ve felsefenin de bir konusu olabilmektedir. Bu noktada bir ideoloji olarak milliyetçilik kavramına değinmek yerinde olacaktır.

En temel kabulüyle milliyetçilik, ulusun birliğinin ve çıkarlarının, bireysel ve beşeri yöndeki her türden mülahazalardan üstün bir değer konumuna yükseltilmesini benimser. Isaiah Berlin'i referans gösteren Mustafa Erdoğan (1999: 92-93) bir siyasal ideoloji olarak milliyetçiliğin temel bileşenlerini şöyle sıralamaktadır:

- *Bir ulusa ait olma ihtiyacı:* İnsanların belli bir grup (ulus) aidiyeti içinde oldukları ve bu grubun yaşam biçimlerinin diğerlerinden farklı olduğu yönündeki inançtır.

Bireylerin karakteristik özelliklerinin ortak tarih, adet ve gelenekler, yasalar, hatıralar, inançlar, dil, din, sosyal kurumlar ve yaşam tarzları ile tanımlanan grup (ulus) tarafından biçimlendirildiği düşüncesidir. Böylece bireylerin söz konusu gruptan ayrı olarak anlaşılamayacağı kabul edilir. Özerk birey anlayışına yer yoktur.

- *Organik toplum görüşü:* Milliyetçi görüşe göre bir toplumun yaşam tarzı bir biyolojik organizmanınkiyle benzeşir. Bu organizmanın gelişmesi için gerek duyulan onun ortak amaçlarını meydana getirir. Bu amaçlar üstündür, diğer değerler ile çatışması halinde ise bu üstün değerler baskın olmalıdır. Tersine bir durumda söz konusu grup yani ulusun çökeceği açıktır.
- *Kendimize ait olan sadece kendimize ait olduğu için değerli olmasına yönelik inanç*
- *Rakip otorite ve sadakat temelleri karşısında ulusun isteklerinin üstün olduğuna dair inanç*

Milliyetçiliğin Avrupa’da ortaya çıkması tarihi olarak liberal temalar ile paralellik gösterir. Bu tür milliyetçilikte, ulus düşüncesi halk egemenliğine inanç ile birleşmiştir. Nedeni ise, 19. Yüzyıl Avrupası’ndaki milliyetçilerin mücadele içinde oldukları dönemin imparatorluklarının baskıcı ve otoriter yönleri olmuştur. Bu milliyetçilik türünde self-determinasyon hakkının benimsendiği görülür. Yabancı egemenliği ve sömürgecilğe karşı bir tepki söz konusudur. Ulusal kurtuluş, kendi kaderini tayin hakkı arayışları sebebiyle özgürlük, adalet ve demokrasi amaçlarıyla milliyetçilik arasında bir bağlantı da kurulmuştur (Erdoğan, 1999: 94).

Andrew Heywood milliyetçiliğin çeşitlerini liberal milliyetçilik, muhafazakar milliyetçilik, yayılmacı milliyetçilik ve anti-kolonyal milliyetçilik şeklinde sınıflandırmıştır.

Liberal milliyetçilik iki yönden özgürleştirici bir güç şeklinde ortaya çıkmıştır. Birincisinde çok uluslu imparatorluklar ya da sömürge yönetimi gibi yabancı egemenliğine ve

her türlü baskıcı anlayışa karşıtlık vardır. İkincisi ise liberal milliyetçilikte kendi kendini yönetme idealinin yüksek oluşudur. Liberal milliyetçilikte öne çıkan bir başka husus da milliyetçiliğin ulusları birbirinden ayıran bir güç olarak görmemeleridir. Bu anlayışta ulusların self-determinasyon haklarının olması barışçı ve istikrarlı bir uluslararası düzen için gereklilik olarak görülür (Erdoğan, 1999: 94).

Bir anlamda liberal milliyetçilik Avrupa liberalizminin klasik biçimi olarak görülebilir. Fransız Devrimi'ne kadar geriye götürülebilir.¹⁹ Yüzyıl ortası Avrupası'nda milliyetçilik liberalizm, liberalizm ise milliyetçilik gibi görülmüştür. Hepsinden öteye liberal milliyetçilik ilkeli bir milliyetçilik olarak kabul edilir. Çünkü bir ulusun çıkarlarının diğer ulusların çıkarlarından üstün tutulmasını savunmamaktadır. Bir anlamda liberal milliyetçiliğin nihai amacı, bir "egemen ulus-devletler" dünyası inşa etmektir (Heywood, 2013: 156).

Muhafazakar milliyetçilik ise kronolojik yönden liberal milliyetçilikten sonra gelişmiştir. Ancak başlangıç aşamasında bazı muhafazakarların da milliyetçilikle bütünleştirme çabasında oldukları görülür. Örneğin Fransız muhafazakarlarının önemli bir düşünürü olan Maurras muhafazakarlık ile milliyetçiliği birleştirme çabasında olmuştur. Maurras sonrasında Alman Muhafazakarlığı'nın da milliyetçi motivasyonlarının öne çıktığı bilinmektedir. Muhafazakar milliyetçilik, liberal milliyetçiliğin evrensel kendi kaderini tayin hakkına (self-determinasyon) dayanan anlayıştan daha çok, ulusal yurtseverlik duygusunda somutlaşan sosyal bütünlük ve kamu düzeni vaadi ile ilgilidir. Bu noktada muhafazakarlar, ulusu insanların bir temel güdü olarak kendileriyle aynı görüşlere, alışkanlık ve yaşam biçimine ve görünüme sahip olan kimselere yakınlık hissetmelerinden doğan bir organik varlık olarak görürler. Daha da özet olarak insanlar bir ulusal topluluğa üye olmak suretiyle güvenlik ve kimlik arayışındadırlar. Aslında muhafazakar milliyetçilik, ulus inşa sürecinde olanlardan daha çok yerleşik ulus-devletlerde gelişmeye meyillidir. Muhafazakar milliyetçilik, tipik olarak ulusun içeriden veya dışarıdan bir şekilde tehdit altında olduğu algısından ilham

almaktadır. Ulusal kimliği tehdit eden “harici düşmanlar”, göç ve ulus-üstücülüktür (Heywood, 2013: 160).

Milliyetçiliğin üçüncü türü ise, yayılmacı milliyetçiliktir. Bu tür milliyetçilikte saldırgan, militer ve yayılmacı bir özellik öne çıkar. Aslında burada liberal milliyetçiliğin kendi kaderini tayin hakkının anti-tezi söz konusudur. Milliyetçiliğin bu saldırgan yüzü ilk kez 19. Yüzyılın sonlarına doğru Avrupa güçleri ulusal şan ve güneş altındaki yerleri adına “Afrika için kapışma”ya girdiklerinde görülmüştür. 19. Yüzyıl Avrupa emperyalizmi önceki dönemlerin sömürgeci genişlemesinden, ulusal prestijin giderek bir imparatorluk sahipliği ile ilişkilendirildiği ve her sömürgeci zaferin popüler coşku gösterileriyle veya “jingoizm” ile selamlandığı bir popüler milliyetçilik ikliminde beslenmesi anlamında farklılık gösterir. Her iki dünya savaşı da bu saldırgan milliyetçilik türünün bir sonucu ortaya çıkmıştır denilebilir (Heywood, 2013: 161-162). Mussolini ve Hitler gibi liderlerin bu milliyetçilik akımından esinlendikleri de kolaylıkla ileri sürülebilir.

Anti-kolonyal milliyetçilik, ise son milliyetçilik türü olarak kabul edilir. Sömürgecilik, bir anlamda milliyetçilik düşüncesini küresel önemdeki bir inanca dönüşmesine neden olmuştur. Özellikle Afrika ve Asya’da ulusal bağımsızlık arzusu ile biçimlenen bir ulus olma duygusunun gelişmesine yol açmıştır. Anti-kolonyal milliyetçilik bir anlamda klasik Avrupa milliyetçiliğinin yani liberal milliyetçiliğin yeniden hüküm sürmesi olmuştur. Yeniden self-determinasyon hakkına vurgunun öne çıktığı görülür. Ancak anti-kolonyal milliyetçilik, milliyetçi özlemlerini ifade etmenin aracı olarak liberalizm yerine sosyalizme ve Marksizme yönelmiştir (Özdil, 2016).

Muhafazakarlık, liberalizm ile benzerlikleri olan bir düşünce kalıbı olmasına rağmen önemli farkları da taşır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür (Aktan, 2007: 52-54):

- Muhafazakar düşünce temelde yerleşik hukuki durumda değişikliklerin olmasına şüpheyile yaklaşmaktadır. Toplumda radikal reformlar yoluyla mevcut gelenek, kural ve kurumlarda değişikliklerin yapılmasına şüpheyile bakar. Oysa liberalizm iyi bir toplumsal düzenin oluşturulması için değişimi savunur.
- Muhafazakarlık, merkezi bir güç ve otorite olmaksızın istikrar içinde bir toplumun var olamayacağını savunur. Devlete itaatin ve kurallara riayetinin önemi büyüktür. Fakat liberalizm, güçlü bir devletin bireysel özgürlüklerin düşmanı olduğunu benimser. Liberalizmde, devletin işlev ve görevlerinin olabildiğince daraltılması ve sınırlandırılması esastır.
- Muhafazakarlık, “bireyci” değil, “toplumcu” bir doktrin olarak öne çıkar. Muhafazakarlara göre bireyden önce aile ve toplum gelir. Oysa liberalizmde, bireycilik kabul görmektedir.
- Muhafazakarlık da liberalizm gibi serbest piyasa ekonomisini benimser. Serbest girişim, özel mülkiyet, rekabet ve özgürlük gibi temel kurallar muhafazakarlar tarafından da benimsenir.

Muhafazakarlıkta demokrasi ve kanun egemenliğine yönelik bir inanç vardır. Bu anlamda muhafazakarlığın demokrasi konusundaki görüşleri liberal görüş ile uyumludur.

I.4. Türk Muhafazakarlığı

Türkiye’de günlük yaşamda muhafazakarlık denildiğinde belirgin çağrışım dindarlık olmaktadır. Özellikle Batılı ülkeler ve toplumlardaki muhafazakar bir kişi için öne çıkan temel özellikler olarak devletçi, gelenek ve düzen yanlısı olmak söz konusu iken, Türkiye’de dindar olduğuna yönelik bir özellik öne çıkmaktadır. Konuyla ilgili değerlendirme yapan bir araştırmacı olarak Kahraman (2012), Türkiye’deki muhafazakarlığın kültürel boyutuna vurgu yapar ve temelinde Müslümanlığın olduğunu ileri sürer. Buradan hareketle

Türk Muhafazakarlığı'nın Anglo-Sakson muhafazakarlıktan farklı olduğunu daha çok dinsel Fransız muhafazakarlığı ile benzerlikler gösterdiği söylenebilir (Ergüç, 2013: 36).

Türk Muhafazakarlığı'nın gelişimini ele alan Akkaş (2001), başlangıç noktası olarak Türk modernleşmesini kabul etmektedir. Tanzimat Dönemi ile Osmanlı coğrafyasında etkilerini belirginleştiren Türk modernleşme projesi, üç farklı siyasal fikri akım temelinde ortaya çıkmıştır: İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e modern kurumlar ile geleneksel kurumların bir arada ve birbiri ile uyumlu şekilde varlığını sürdürmeleri ve zamanla modern kurumlara dönüştürülmesini öngören modernleşme projesi beklenen başarıyı yakalayamamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise İslamcılık ve Türkçülük akımları modernliğin karşıtı ve hatta düşmanı gibi görülmüştür. Dolayısıyla da Türk Muhafazakarlığı'nın şekillenmesinde tarih ve kültürel değerlerin etkili olamadığı, bunun yerine merkez-kenar, resmi alan-gayri resmi alan gibi Osmanlı'ya kadar uzanan gerilimlerin belirleyici olduğu ileri sürülür (Öğün, 1997: 147-153).

Bu bölümde Türk muhafazakar düşüncesinin gelişimi, Tanzimat Dönemi ile başlatılmış ve önemli kırılma noktaları dikkate alınarak farklı başlıklar altına değerlendirilmiştir.

1.4.1. Tanzimat'tan Cumhuriyete Tedrici Değişim ve Modernleşme

Batı'da muhafazakar düşünce, Fransız Devrimi'ne yönelik tepki ve bu doğrultuda genel anlamda aydınlanma felsefesinin siyasal düşünce ve projelere eleştiriler ile ortaya çıkan bir ideoloji olarak kabul edilebilir. Oysa Türk muhafazakarlığı açısından siyasal boyuttan daha çok ahlaki değer ve kurumlara yönelik korumacı anlayış etkili olmuştur (Karaaslan, 2011: 64).

Batı'da muhafazakarlık düşüncesinin başlangıcı olan Fransız Devrimi ile aynı dönemde Osmanlı'da modernleşme hareketleriyle sembolleşen III. Selim tahta çıkmıştır.

Akabinde de modernleşme anlayışının devamından yana olan ve bu yönde adımlar atan II. Mahmud ve Sultan Abdulmecid tahtta yer almıştır. Aynı süreçte padişahlar yanı sıra önemli Osmanlı yöneticileri de Batı'nın yaşadığı modernleşme adımlarının atılmasının gerektiğini düşünmüş ve buna uygun adımlar atma çabasında olmuşlardır. Üstelik bu yöndeki öne çıkan anlayış “restorasyon” yerine köklü bir değişim ve dönüşümden yana olmuştur. Geçmişten tamamen kopuş anlamına gelecek böyle bir politikanın beklenileceği gibi güçlü muhalifleri de olacaktı. Nitekim bu köklü değişime karşı görüşler de filizlenip güç kazanmaya başlamıştır (Safi, 2005: 66).

Özellikle demokrasi, cumhuriyet, özgürlük, eşitlik gibi dönem için yeni siyasal kavramlar yanında İslamcılık, sosyalizm, feminizm, milliyetçilik, pozitivizm, materyalizm gibi yeni akım ve görüşler de Osmanlı toplumunda tartışılır olmaya başlamıştır. Örneğin İbrahim Şinasi anayasal yönetim sistemini savunurken, Namık Kemal ve Sakızlı Ohannes Paşa gibi önemli isimler serbest piyasa ekonomisini bir anlamda liberal politikalara yönelmenin gerekliliğini dile getirmişlerdir. Safi (2005), Tanzimat sürecinin görüş ve projelerine ve bu alandaki yetersizliklere ve başarısızlıklara karşı bir tepki olarak Türk Muhafazakarlığı'nın mayalandığını ileri sürmektedir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen süre de hatta kuruluş sonrasını da kapsayan süreçte Türk Muhafazakarlığı daha çok gelenekçilik ile benzer anlamda kabul edilmiştir. Özellikle Niyazi Berkes ve Kemal Karpat, gelenekçilik ile muhafazakarlığı birbirlerinin yerine kullanmışlar ve "dinci ve batıcılık karşıtı" bir akım olarak ele almışlardır. Karpat, modernizm ile muhafazakarlığın ekonomik, sosyal ve siyasal modernleşmenin gidişatını belirleyen ancak birbirleri ile uzlaşmaz ve karşıt terimler olduğunu ileri sürmüştür. Osmanlı askeri sisteminde başlayan Batılı teknik ve yöntemlerin benimsendiği dönem ile birlikte bu "dinci-batıcılık karşıtı" direncin güç kazandığına vurgu yapılmıştır (İrem, 2002: 53-55).

İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı yönetiminde egemenliği bilinir. İlginç şekilde bu cemiyet içinde yer alan çok farklı görüşlere sahip bireyler vardır. İslamcılık, Milliyetçilik, Türkçülük, Batıcılık, Osmanlıcılık gibi farklı akım ve görüşlere bu cemiyet mensuplarında rastlamak mümkündür. Padişah soyundan olan ve İngiliz devlet yönetimini benimseyen Prens Sabahattin, liberal muhafazakar görüşleri savunmaktadır. Yerleşmeyi ve serbest piyasa ekonomisinin Osmanlı açısından kurtuluş reçetesi olduğuna inanmaktadır (Safi, 2005: 69).

Ayrıca Said Halim Paşa da Türk Muhafazakarlığı açısından sembol isimler arasında kabul edilmektedir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasal karışıklık ve İslam toplumlarının yaşadığı olumsuz tablolardan kurtuluşu için İslamiyeti referans göstermiş ve geleneklerden yararlanılması gerektiğini önermiştir. Bu anlamda Said Halim Paşa diğer muhafazakar görüş sahiplerinden de önemli oranda ayrılmaktadır (Safi, 2005: 70). Said Halim Paşa dışında da İttihat ve Terakki içinde muhafazakar görüş mensuplarının olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu kişilerin Cemiyet'te baskın grup olan Batıcılık yanlıları karşısında sönük kaldıkları ve çok fazla öne çıkamadıkları ifade edilmektedir (Babahan, 2017: 482).

Aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini Fransız Devrimi'nin ülkedeki temsilcisi olarak gördükleri ve Fransız Devrimi'nin "Hürriyet'in İlanı" ile bu topraklarda tecelli ettiğini düşündükleri öne sürülmektedir. Bu dönemde toplum tarafından da geri kalmışlıktan kurtulmanın yolu olarak modernleşme ve Batıcılık çıkış yolu olarak görülmüştür. Ancak İttihatçılarla ayrıştıkları nokta ise, modernleşme bağlamında Batı'nın teknik açıdan benimsenip kültürel yönden ise reddedilmesinin gerektiğidir. Bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otoriter ve baskıcı yönetim anlayışına karşı "hakimiyet-i milliye" düşüncesini benimseyenler, bir anlamda o dönemdeki muhafazakarlığın temsilcisi olarak temayüz etmişlerdir (Göka vd., 2003: 306).

I.4.2. Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1946Arası)

Genel anlamda Türk modernleşmesinin Osmanlı askeri-bürokratik yapısının Batı karşısındaki geri kalışına çözüm üretebilmek amacıyla başladığı kabul edilir. Buradan hareketle, Türk modernleşmesindeki temel motivasyonun ekonomik ve sosyal gelişmeler yerine Osmanlı'nın askeri ve sivil önde gelenlerinin, güç kaybına uğramış Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden güç kazanması, kaybolan prestijinin kazandırılması ve bir anlamda kurtuluşunu sağlamak amacıyla ortaya konulan çözümlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla Türk modernleşmesinin tarihsel ve sosyal zeminden yoksun biçimde siyasi bir proje olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Türk modernleşmesini yönlendiren temel düşüncenin Batılı teknik, kültür ve son tahlilde bazı sembollerin taklit edilmesi ile gerçekleştirilebileceği şeklindeki "batılılaşma düşüncesi" olduğu ifade edilebilir (Fırıncı, 2015: 46-47).

Ancak Osmanlı döneminde başlayan Türk modernleşmesindeki önemli bir ayrıntıya dikkat çekmekte fayda vardır. Bu dönemde Avrupa'da olduğu gibi bir "sekülerleşme" girişimi söz konusu olmamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında ise bu anlayışta ciddi bir değişiklik olduğu görülür. Cumhuriyet ile birlikte devlet elitlerinin Avrupa'daki aydınlanma felsefesini benimsedikleri, buna uygun şekilde pozitivist-ilerlemeci bir tarih yaklaşımıyla militarist ve köktenci bir dönüşümü esas aldıkları söylenebilir. Dönemin yönetici ve askeri kesiminin otoriteye meşruiyet sağlayan dini kaynağı pozitifleştirme, sekülerleştirme ve dolayısıyla da siyasal alanı din dışı bir noktaya taşıma çabası içinde oldukları gözlenmektedir (Şen, 2012: 53).

Murat Belge'nin Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşme anlayışları arasındaki farklılıkları ortaya koyan değerlendirmesi şöyledir:

“Cumhuriyet yenilikçiliğinin Osmanlı’dan belki en belirgin farkı, yalnız “yeni” yi kurmaya çalışmakla yetinmemesi, “eski” ve “işe yaramaz” olarak değerlendirdiklerini de ortadan kaldırmayı programın önemli bir parçası haline getirmesidir. ‘Radikalizm’ daha çok burada göze çarpmaktadır.

Osmanlı döneminden kalma, koleksiyoncularda hala bulunan, alafranga ve alaturka saatlerin yan yana çalıştığı (yuvarlağın içinde iki küçük yuvarlak) eski cep saatleri, Osmanlı batılılaşmasının simgesi gibidir. Bu iki saat yan yana durur. Cumhuriyet ise bunlardan birini, genellikle yasak ederek, ortadan kaldırır.

Bu yaklaşım sonucunda, bir tür muhafazakârlık, toplumda fiilen yasak olmuştur ki, dünyada bunun benzeri yalnız komünizmi kurmaya karar veren toplumlarda görülmüştür. Resmen yasaklamak elbette mümkün olmazdı; ama resmi ve yarı-resmi yasaklar birikimi, muhafazakârlığı eni konu yasak hale getirmiştir.

Cumhuriyet'in "laikliği" Batı'daki gibi dinle devletin ayrılması değil, dinin devlet denetimine alınması anlamına gelir. Böylece, dini merkeze alan bir muhafazakârlık, "Cumhuriyet'e karşı", düşman bir ideoloji olarak görüldü ve siyaset alanında bir platform kurulmasına izin verilmedi. Buna karşılık, "muhalif" bir renk taşıyan her siyasi hareket, yanında muhafazakâr kesimlerin desteğini buldu." (Belge, 2009: 98-99).

Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi modernleşme anlayışının Kıta Avrupası modernleşmesine büyük benzerlikler taşıdığını ifade etmek yanlış değildir.

Bu dönemdeki Türk Muhafazakarlığı'nın Cumhuriyet'in kurucu rasyonalist aklınca uygulamaya sokulan anlayışın reddetmiş olduğu Osmanlı'nın kültürel mirasına sahip çıkması şeklinde görülmesi mümkündür. Bir anlamda Cumhuriyet'in kurucu iradesine yönelik tepkici davranış, Türk Muhafazakarlığı'nda bütünleşmiştir (Fırıncı, 2015: 48).

İrem (2002), döneme ilişkin muhafazakar düşüncüyü "cumhuriyetçi muhafazakarlık" olarak kavramsallaştırmıştır. O'na göre cumhuriyetçi muhafazakarlık, Kemalizm tarafından benimsenen modernleşme anlayışının sosyal ve siyasal alanda "ilimci batı" modeline dayanan bir akım şeklinde gelişmesine karşı bir tepki mahiyetinde 1930'ların başlarında doğan felsefi ve siyasi bir harekettir. Cumhuriyet döneminin muhafazakar aydınları, "ilimci Batı" imgesine dayanan bir tekamül yaklaşımının erekçi bir tarih anlayışına bağlı olduğunu, değişik tarihsel tecrübeleri ve kültürel pratiklerine haiz ulusların tek tip bir toplumsal değişim dahililinde mecburen uygarlaşacağını ve bu sayede ortaya çıkabilecek kozmopolitizm tehlikesi ile de Türk değişim sürecinin özgünlüğünü kaybedebileceği savından hareket etmişlerdir. İlerlemeci-akılcı Batı modernliğinin teknik ve maneviyat

arasındaki orantısızlığı arttıracığını, Batı'nın ekonomik, siyasal ve ahlaki hayatta etkisini derinden hissettiği bir bunalıma neden olacağını iddia etmişlerdir (İrem, 2002: 47).

Peyami Safa dönemin önde gelen muhafazakar düşünürleri arasında yer alır. Safa'ya göre, Bergson felsefesi metafiziğe yeni baştan hayat vermiştir ve duygu, irade ve zihin alanlarını birbirlerinden ayırarak her anlamda pozitivist anlayışı yıkmıştır. Hilmi Ziya Ülken de Bergson felsefesinin pozitivistimin yol açtığı bunalımı aşabilmek için, "yaratıcı tekamül" içinde geliştirdiği felsefe ile hayat kavramını ağırlık merkezi olarak aldığını ifade etmiştir. Dönemin bir başka muhafazakar düşünürü olan M. Şekip Tunç da Bergson felsefesine vurgu yaparak, pozitivist düşüncenin kainatın tek alemli olduğu iddiasına karşı çıktığını, kainatın iki alemden müteşekkil olduğunu ileri sürmüştür. Birincisinde ilmin köküne kadar bilinebileceğini, deney ve gözlemler yoluyla test edilebileceğini, oysa ikincisinde metafiziğin geçerli olduğunu, hayatın metafizik sayesinde keşfedilebileceğini iddia etmiştir (Ergüç, 2013: 53).

Kemalist felsefenin milliyetçi ve Batıcı yorumuna karşı farklı bakış açılarına sahip cumhuriyet dönemi muhafazakarları arasında öne çıkan isimlerden ikisi de Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar kabul edilir. Bu iki düşünür de "huzur üslubu" kanadını temsil etmektedirler. Huzur Üslubu duruşu, Manheim'in düşünce üslubu duruşu ile açıklanabilecek bu anlayıştır ve politik açıdan çekingen, Batılılaşma idealinden vazgeçmemekle birlikte tarihi süreklilik ve pozitif gelenek savunusunu yapmıştır. Bu iki düşünür özellikle Kemalizm'in milliyetçi-Batıcı yorumunun öncüsü olarak öne çıkan Ziya Gökalp eleştirisine yoğunlaşmışlardır (Feridunoğlu, 2013: 38-39).

Cumhuriyet dönemi Türk Muhafazakarlığı açısından pozitivist felsefeye olan karşıtlıklarında İngiliz Muhafazakarlığı'ndaki gibi bir felsefi temel bulunmaz. İngiliz muhafazakar düşüncesinin temelinde İskoç Aydınlanma felsefesi temel alınırken, Cumhuriyet dönemi Türk Muhafazakarlığı'nda ise Bergsoncu bir metafizik görüş hakimdir. Bu dönemdeki

Türk Muhafazakarlığı'nın pozitivist anlayış karşılığındaki felsefi dayanak noktası İslam'ın akıl yönüne yapılan vurgu olmuştur. Çünkü İslam'ın akıl kavrayışında salt soyut akıl yetersizdir. Bu bağlamda İslam'da akla verilen önem yanı sıra gerçekliği kavrayabilmek için aşkın bir alan söz konusudur ve Aydınlanma felsefesinin salt insan aklını esas alan yaklaşımı ile bir karşıtlık vardır (Ergüç, 2013: 54).

Düşünsel arka plan dışında cumhuriyet döneminde uygulamaya yönelik de muhafazakarlık ve Kemalizm arasındaki gerilim dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin din merkezli yönetimine atıf yapan düşünce ve akımlara karşı Kemalist yönetimin oldukça olumsuz bir yaklaşımı söz konusu olmuştur. Dönemin muhafazakar görüş sahibi düşünürleri kendilerini muhafazakar olarak bile ifade etmekten kaçınmışlardır. Çünkü Kemalist elitlere göre muhafazakar yönden gelen bütün istekler, geleneksel Osmanlı sisteminin sosyal ve siyasal kurumlarının korunması ve canlandırılmasına ilişkin "irticai" isteklerdir ve şiddetli şekilde bastırılması gerekmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2009: 99).

Bu süreçte Refet Bele, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak ve Ali Fuat Paşa gibi Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimlerinin muhalefet partisi kurdukları ve Milliyetçi-Batıcı Kemalist yönetime karşı girişimde bulundukları bilinmektedir. Çok Partili Dönem'de ise bu isimlerin Demokrat Parti milletvekili olarak siyasette yer aldıkları görülür (Şeyhanlıoğlu, 2009: 99-100).

I.4.3. Çok Partili Dönem (Demokrat Parti ve Adalet Partisi Pratiği)

Balıkçı (2009: 76), II. Dünya Savaşı sonrası döneme kadar geçen dönemde tecrübe edilen sekülerleşme ve modernleşme sürecinin sonrasında yine devlet eliyle bir muhafazakarlaşma yaşandığını belirtmektedir. 1946 yılına gelindiğinde 23 yıllık devlet politikalarının ve son döneminde savaş yıllarının etkileri, köylerde yaşayan kırsal kesim, kentliler ve küçük esnaftan oluşan toplumda önemli bir çoğunluk oluşturan halkın ortak "ruh

hali'nin CHP'den memnuniyetsizlik içinde olmalarına neden olmuştur. Memnuniyetsizlik içinde olan sözü edilen kesimlerin bu ruh halindeki belirleyicilerden birisi de muhafazakarlıktır. Özellikle savaş yıllarının ağırlaşan ekonomik koşulları yanında Kemalist tek parti yönetiminin modernleşme politikalarının, İslamcılık yönü ağır basan muhafazakar anlayış tarafından benimsenemediğini ifade etmek zor değildir.

1946 sonrası Dünya ve Türkiye'de hüküm sürmeye başlayan demokrasi yönlü genişleme ve yaygınlaşma, çok partili bir siyasal yapının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Tek Parti yönetimi süresince CHP içinde yer alan ve hatta önemli görevler üstlenen Bayar ve Menderes gibi siyasal figürlerin parti içi muhalefetten ayrı partileşme adımları attıkları görülür. Demokrat Parti'nin kuruluşu ve yarışmacı seçimlere katılmaları, CHP'nin karşısında kurumsal kimliği olan bir siyasal muhalefetin doğuşu ve güçlenmesi olarak da görülebilir. Özellikle kırsal alanda yaşayan ve geleneksel dindarlık kimliğinin etkilerini halen koruyan kesimler yanı sıra aynı kimliğin etkisi altındaki kentliler ve küçük esnaftan oluşan kesimlerin tek parti döneminin seküler ve pozitivist anlayışından rahatsızlıkları nedeniyle DP siyasal muhalefeti, ani ve büyük bir toplumsal desteği hazır bulmuştur.

Ancak DP'nin başlangıç aşamasından itibaren çok belirgin ve net bir siyasal-düşünsel çizgisi olduğunu söylemek zordur. DP'nin üzerinde barındırdığı özellik daha çok Tek Parti ve uygulamalarına yönelik oluşan toplumsal muhalefet için bir "siyasal şemsiye" şeklinde görülmektedir. Bu şemsiyenin altında toplanan kesimler, daha çok ekonomik liberalizm, dini hassasiyetler ve milliyetçilik akımlarının etkisindeki merkez sağ görüşlerdir. Milli ve manevi değerler ile ekonomik kalkınmayı uzlaştırmak temel fikrini benimseyen sağ siyasal düşüncenin teorik arka planında muhafazakarlığın olduğu kabul edilmektedir (Aydın, 2016: 297).

DP döneminde gereğinden çok seküler bir anlayış taşıdığı için toplumda kökleşemeyen ulusal kimlik ve ulusalcılık tanımları, dinsel ve kültürel değerlerle bezenerek

yeni bir ulusal kimlik olarak sunulmuş ve böylece tek parti döneminde belirginleşen "yabancılaşma" sorunu muhafazakar bir revizyona tabi tutulmuştur. Bir anlamda DP hareketinin yaptığı, Cumhuriyet devrimlerinin muhafazakar yorumlanması ve bunun siyasal alandaki karşılığı olmuştur (Mert, 2002: 74).

DP hareketi bazı dini hassasiyetler temelinde şekillenen Cumhuriyet Devrimleri'ne yönelen tepkileri gündeme taşımış, siyasallaştırmış ve bir taraftan da bu tepkilerin kontrol alınmasını da sağlamıştır. Söz konusu tepkiler, Kemalist anlayış doğrultusunda popülerleştirilerek mevcut sistem ile uyumlu hale getirilmiş ve demokratikleştirilmiştir (Safi, 2005: 168).

DP, muhafazakar vurguları kendi parti programlarında kullanmış ve siyasal duruşunu da bu çerçevede belirlemiştir. Özellikle bu süreçte demokrasi vurgusunun çok sıklıkla kullanıldığı dikkat çekicidir. Örneğin DP, muhafazakarlık görüşüyle Atatürk İlkeleri'ni dahi yeniden yorumlamış; hem laiklik ilkesinin hem de dinin halkın yaşamından koparılmaması gereken önemli değerler olduğunu, devletin dini bir tutum içinde yer almamasının doğru olacağını, dinin bireylerin özgürlük alanlarına bırakılması gerektiğini savunmuşlardır. İnkılapçılık ise, süreklilik içinde gerçekleşen/gerçekleşmesi gereken bir değişim olarak görülmüş, ilerlemenin toplumun kendi iç dinamikleriyle ve yavaş bir şekilde olması anlayışı benimsenmiştir. Devletçilik ilkesi ile muhafazakar düşüncenin savunduğu liberal ekonomik anlayışın yer değiştirmesine inanmışlardır. Son olarak da muhafazakarlık ile milliyetçiliği sentezlemişler ve muhafazakarlığı atalara, ananelere, geleneklere ve tarihe saygıyla yoğurmuşlardır (Geyveli, 2017: 23).

Özgürlükçü ve liberal bir dünya görüşünden hareketle DP, dini hassasiyetleriyle bağlantılı olarak Türkçe ezan uygulamasından Arapça ezana geçiş için adımlar atmıştır. Yine bu bağlamda din eğitiminin genişletilmesi, imam-hatip okullarının sayısının artırılması, cami yapımına ağırlık ve destek verilmesi de bu dönemde dini alandaki öne çıkan adımlar

olmuştur. Başta Nurcular olmak üzere bazı dini grup ve cemaatlerle yakınlık kurmuşlar, seçimlerde desteklerini almaktan dolayı da bir çekince içinde olmamışlardır. Bütün bu gelişmeler, doğal olarak Kemalist görüş mensuplarının tepkilerini çekmiş ve "gericilik" olarak eleştirilmelerine neden olmuştur (Feridunoğlu, 2013: 42).

DP politika ve uygulamalarına yönelik muhalefet sadece Kemalist anlayış ve onun temsilcisi olan CHP ile kalmamış, DP içindeki bazı karşıt görüştekilerden de gelmiştir. Bu bağlamda Millet Partisi (MP), DP'den ayrılarak yeni bir siyasi hareket olarak yola çıkmıştır. Zamanla DP'nin başlangıçta temsil etmekte olduğu Türk Muhafazakarlığı iki ana siyasi harekete de kaynaklık etmiştir. İlki siyasi İslamcılık olarak kabul edilen Milli görüş hareketi yani Milli Nizam Partisi ve türeyenleri (Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi, Saadet Partisi gibi) şeklinde Türk siyasi yaşamında vücut bulmuştur. İkincisi ise Milliyetçi Hareket Partisi olarak partileşen milliyetçiliğin öne çıktığı siyasi hareket olmuştur (Safi, 2005: 171).

Türk Muhafazakarlığı konusunda tartışmalarda Adalet Partisi (AP) pratiğinin de incelenmesi yerinde olacaktır. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile kapatılan DP'nin bir anlamda devamı mahiyette kurulan AP, DP'nin siyasi mirasını ve onun tabanını devralmıştır. Ancak temsil ettiği siyasi görüş, DP ile tam olarak aynı sayılmaz. Hem belli ölçüde ülke koşulları değişmiştir hem de kurucuları farklı kişilerdir. Dolayısıyla AP'nin DP'den farklı siyasi söylem ve eylemlerde bulunduğu ifade edilebilir. Örneğin AP, DP kadar Atatürkçü bir çizgide olmamıştır. Öte yandan AP, DP'nin hiç yapmadığı kadar sağ düşünceye yaklaşmıştır. Ayrıca Kemalizm ideolojisi ve Batılılaşma Projesi ile açıklanamayacak şekilde karşıtlık içinde olmayan, belli ölçüde liberal demokrasiyi benimseyen bir kesimle birlikte Cumhuriyetçi anlayışı özümsemekte zorlanan ve sosyal yaşama yönelik referanslarını İslam Dini'nden alan kesimler bu parti içerisinde yer almışlardır (Akkır, 2006: 51-52).

AP'nin muhafazakarlık ile ilişkisini ortaya koymak açısından temel bazı özelliklerine vurgu yapmak yerinde olacaktır. İlki, AP Fransız Devrimi sonrası egemen olan klasik muhafazakarlık çizgisine uyumlu bir görüntü vermez. Yani modernlik ve aydınlanma düşüncesinin getirdiği değerler dizisini reddeden ve eski kurum ve değerleri savunan Kıta Avrupası Muhafazakarlığı ile çok az benzerlik gösterir. "Eski rejim"e dönüş çağrışımları yapan geçmişe özlem ve istek içinde hiç olmamıştır. AP'nin mevcut sisteme yönelik eleştirileri daha çok hızlı modernleşme nedeniyle ortaya çıkan değişim ve dönüşümün sancılılarıyla bağlantılıdır. Dini ve milli değerlere önem vermesi ve geleneklere yaptığı referanslar, muhafazakar ideolojiye olan bağlılığı yerine oy kazanma amacına odaklanan söylemlerle ilişkilidir (Akkır, 2006: 54).

Aynı zamanda AP'nin muhafazakar görüş ve üslup ile örtüşen yönleri de bulunmaktadır. AP geleneğe önem vermiş, organik toplum ve devlet anlayışını savunmuş, millet-devlet özdeşliğini temel alan milliyetçiliği benimseyen bir yaklaşım sergilemiştir. Toplumların sürekliliği ve nesillerin devamlılığı açısından son derece önemli gördükleri aile kurumunun korunmasına dinden daha çok değer atfedilmiştir. Aile kurumunun korunması yanında çalışkanlığa, sahip olunan ile yetinme anlayışına, ılımlı olmaya, haddini bilmeye yapılan vurgular da diğer temel değer ve davranış kalıpları olarak öne çıkmıştır (Akkır, 2006: 55).

Nitekim Mardin (1983: 1940) bu türden davranış kalıplarını "taşra ürünü olan bir prütanizm" şeklinde tanımlamış ve içki yasağı, büyüğe hürmet, tesettür ve bireylerin cinsel yaşamlarının kontrol altında tutulması gibi sıg, popülist ve felsefi içerikten yoksun değerler manzumesinden meydana geldiğini ifade etmiştir.

Son tahlilde AP'nin muhafazakar düşünce ile uyumlu görüş ve davranışlarına rağmen ekonomik kalkınma ve milli iradeyi egemen kılma misyonuyla siyasal ve sosyal yapıda değişim ve dönüşümden yana olduğu görülmektedir.

I.4.4. 1980 Sonrası

Türkiye'de 1980 sonrası dönem aslında İngiltere'de Thatcher iktidarı ile İngiltere'de ve Reagan başkanlığı ile ABD'de başlayarak dünyada yaygınlaşan yeni sağ anlayışının hüküm sürmeye başlaması anlamına da gelmektedir. Özellikle ekonomi-politik boyutuyla öne çıkan bu anlayışın Türkiye'deki ilk yansımalarını Demirel iktidarında olmasına rağmen Turgut Özal'ın fikri müellifi olduğu 24 Ocak 1980 kararları ile görmek mümkündür. Tek parti döneminin devletçi politikaları, çok partili dönem ve 1960 sonrasında da etkinliğini sürdüren "ithal ikameci" anlayışın dışında "ihracata dayalı büyüme" şeklinde neo-liberal ekonomi politikalarına uyumlu bir yaklaşım benimsenmiştir. 1980 Darbesi ve yeniden serbest seçimlerin yapılmasına geçen süreçteki askeri yönetim tarafından da benimsenerek devam ettirilen bu neo-liberal ekonomik politikaların yürütücüsü olma sıfatının askeri yönetim tarafından kurulan hükümette de görev alan Turgut Özal olduğu bilinmektedir. Yeniden demokratik parlamenter sisteme dönüşteki Anavatan Partisi (ANAP) iktidarlarının lideri olan Özal, kendisinin öncülük ettiği politikaları sürdürmekte kararsızlık göstermemiştir. Özal sonrasında kısa süreli de olsa Türkiye'nin tecrübe etmiş olduğu Demirel ve Çiller başkanlığındaki Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon dönemlerinde de benzer şekilde liberal ekonomik anlayışın sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu nedenle 1980 sonrası dönemdeki muhafazakar merkez sağ iktidarlara ilişkin değerlendirmeyi ANAP ve Özal ile AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan bağlamında incelemenin yerinde olacağı tarafımızca düşünülmektedir. Özellikle Demirel ve Çiller ile yaşanan DYP koalisyon hükümetlerinin ayrı bir başlıkta ele alınmasına gerek olmayacağı kabul edilmelidir. Zaten AP iktidarları sürecinde Demirel muhafazakarlığı konusu değerlendirildiği için bir tekrar endişesi nedeniyle 1980 sonrası Türkiye'de muhafazakarlık ANAP ve AK Parti özelinde incelenmiştir.

I.4.4.1. Anavatan Partisi İktidarları ve Özal Dönemi

Yukarıda da vurgulandığı üzere dünyada esen yeni sağ rüzgarların etkisi Türkiye'de 1980'li yıllarda görülmeye başlanır. 1980 Askeri Darbesi'nin hemen öncesinde Özal tarafından formüle edilen neo-liberal ekonomik yaklaşım hem askeri yönetim sürecinde hem de sonrasındaki ANAP iktidarıyla Özal'lı yıllarda ülkenin temel yönelimi olmuştur.

Muhafazakar düşüncenin o dönemdeki yükselen figürü olarak isimlendirilen biçimi olarak kabul edilen yeni sağ anlayış, klasik liberal görüşün sadece savunma, güvenlik ve adalet alanlarıyla sınırlandırılan "minimal devlet" ilkesini yaşama geçirme düsturunu yeniden temel almıştır. 1980 öncesinin egemen ekonomi-politiği olan korumacı yaklaşım, yeni sağ düşüncenin yeniden dünyada ve Türkiye'de hüküm sürmeye başlaması ile yerini serbest piyasa ekonomisine, özelleştirmelere ve kamunun küçültülerek verimli çalışan etkin devlet anlayışına bırakma yoluna girmiştir (Yıldız, 2018: 41).

Aynı zamanda aile, gelenek ve devlet vurgularının önemsendiği muhafazakar fikirler, bireylerin özerkliğinin arttırılması, devletin sınırlandırılması ve rekabetin serbestleştirilmesi gibi yeniden yıldızı parlayan liberal fikirler dizisi ile liberalizme doğru zeminini kaydırmıştır. Bir anlamda yeni sağ, muhafazakarlık ile liberalizmin harmanlandığı bir yeni akım olarak belirginleşmiştir. İşte bu süreçte Özal ve ANAP iktidarlarının yön verdiği Türkiye, etkisini güçlendirip yaygınlaştıran bu yeni sağ akıma eklenmiştir (Yıldız, 2018: 42).

Aslında kuruluş sürecinde ANAP, dört farklı siyasal eğilimi kuşatıcı bir iddia ile yola çıkmıştır. Ancak bu eğilimlerden sol ya da sosyal demokrasi yönü ANAP açısından çok belirgin bir özellik olarak görülmez ya da görülmemelidir. Daha çok darbe öncesi Türk toplumundaki siyasal kutuplaşmaya karşı oluşan antipatiye karşı bir popülist söylem şeklinde değerlendirmek uygun düşecektir. Her ne kadar parti içinde bazı sol kökenli isimler yer

almışsa da ANAP için sol bir yönelim neredeyse yok gibidir. Milliyetçilik motivasyonu konusunda ise özellikle Özal ile somutlaşan ve Partinin geriye kalan kesimlerince de benimsenen bakış açısı, Türk toplumunda Kemalist ideolojinin uygulamaları nedeniyle sevimsiz görülen milliyetçilik fikrine soğuk ve mesafeli bir duruş hakim olmuştur. Tepeden inmece ve tektipleştirici bir ulus-devlet projesi bağlamında uygulaması İttihat ve Terakki Dönemi'nden beri sürdürülen milliyetçilik fikrinden bu nedenle uzak kalınmak istendiği fark edilmektedir. Üstelik milliyetçilik düşüncesi temelinde toplumsal zemin kazanma noktasında başka partilerin olması da ANAP'ın bu eğilime yönelik ilgisinin yeterli olmaması nedenleri arasındadır. Üçüncü eğilim olarak liberal renkler ise, ANAP'ın özellikle ekonomik ve siyasal boyutlarda öne çıkan bir yönü olarak görülür. Nitekim yeni sağ anlayışın doğal bir yansıması olarak görüldüğünde liberal yön son derece belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Dördüncü ve bu çalışmanın da temel inceleme konusu ise muhafazakarlıktır. Bu noktada ANAP'ın muhafazakar kimliği ile ilintili öne çıkan özelliklerinin liderler bağlamında şekillendiği ileri sürülür. Şüphesiz Özal bu anlamda en belirleyici kimlik olarak görülmelidir (Özder, 2006: 143).

Özal, özel yaşamında dindar, inançlı ve inançlarını yaşamaya da çaba sarf eden bir kişi olarak kabul edilir. Cuma namazlarını kılması, hacca gitmesi, tesettürlü öğrencilerin üniversitelere girip devam edebilmesini sağlayacak yasal zemin oluşturma çabaları gibi nedenlerle dindar kimliğiyle öne çıkmıştır. Ekonomik liberalizmle İslami değerleri birleştirme yönündeki özelliği nedeniyle de İslamcı partilere göre daha çok seçmen tarafından tercih edilmiştir (Akın, 2018: 123).

Özal, Kemalizm tarafından "yer altına" inmek durumunda bırakılan dini cemaatler ve tarikatlar ile güçlü ama gayrı-resmi ilişkiler kurmuş ve bu grupların ülkenin siyasal sistemine dahil edilmesine önemli derecede katkı yapmıştır. Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Ramazan ayında verdiği iftar yemekleri ile bir tür "iftar diplomasisi" geleneğinin başlamasına

öncülük etmiştir. Özellikle "Kürt meselesi" ile ilgili olarak İslamiyetin bütünleştirici rolünün önemine inanmış ve milli bütünlük için İslam dininin gerekli olduğunu belirtmiştir (Yıldız, 2018: 52).

Aile Araştırma Kurumu'nun kuruluşu ile muhafazakar düşüncenin öne çıkardığı kadın ve aile konusuna önem vermiş, Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ile de hem geleneksel hem de dinsel dayanışma anlayışının bir gereğini yerine getirme çabasında olmuştur. Küçüklerin zararlı yayınlardan korunması ve kadın cinselliğini araçsallaştırmasına karşı politikalar izlemiştir (Yıldız, 2018: 53).

Özal, dini hassasiyetleri yanında yeniliğe ve zenginliğe de inanan bir karaktere sahiptir. Özal muhafazakarlığında öne çıkan, dini muhafazakarlık ile seküler yaşam düzeninin uyumlaştırılmış İngiliz-Amerikan tarzı liberal muhafazakarlığı şeklinde olmuştur. Bu yönüyle Özal'ın muhafazakarlık anlayışının kültürel muhafazakarlık olarak görülebileceği iddia edilmektedir (Uluç, 2014: 121). Bir anlamda Özal için "aklı Batı'da", "gönlü ise Doğu'da" şeklindeki tasvir akla yatkındır. Çünkü ekonomik kalkınma ve zenginlik için gereken sermaye ve teknoloji Batı'da, güçlü şekilde bağlı hissettiği İslami kimliği ve kültürü ise Doğu'da bulunmaktaydı (Duman, 2018: 116).

Özal sonrasında ANAP liderliği Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz tarafından yürütülmüştür. Akbulut döneminde ANAP muhafazakarlığı ve diğer politikalar temelinde önemli bir değişiklik göze çapmamaktadır. Ancak Mesut Yılmaz'ın ANAP liderliğiyle birlikte, ANAP'ın muhafazakar politika ve söylemlerden liberal bir yönetime doğru kaydığı ileri sürülmektedir (Türköz, 2016: 114). Bu yöneliş farklılığında Yılmaz'ın kişisel tercihleri yanı sıra o dönemde muhafazakar alanda Refah Partisi ve Erbakan ile Milliyetçi Hareket Partisi ve Türkeş'in daha baskın olmasının zorunlu bir değişikliğe yol açtığı da kabul edilmelidir.

I.4.4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı ve Recep Tayyip Erdoğan Dönemi

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), İslamı referans alan siyasal gelenekten gelerek kendisini yenilemiş ve küresel bağlama yerleşmiş bir siyasal düşünce sistemi olarak görülmektedir. Bu noktada AK Parti İslamcılığın muhafazakar düşünceye yerleştirilmesi ile iki önemli işlevin ortaya çıkışına ya da değer kazanmasına vesile olmuştur. İlki, İslamcılık düşünce akımının sahip olduğu dinamizmi Türk siyasal sistemine dahil ederek yeni bir heyecanın doğuşunu sağlamış olmasıdır. İkincisi ise, İslamcılık düşüncesinin geçmişte yaşadığı yabancılaşma sorunsalının önünü keserek Türk siyasal hayatıyla bütünleşmesine katkı yapmasıdır. Böylece İslam, bir anlamda kendisini muhafazakarlık temelinde demokrasinin çoğulculuk anlayışı içinde ifade etme fırsatı bulabilmiştir (Feridunoğlu, 2013: 56-57).

Yukarıda sözü edilen süreçte AK Parti ile birlikte kullanılan yeni bir siyasal kavram olarak muhafazakar demokrasi üzerinde durmakta yarar olabilir. AK Parti hareketinin lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın danışmanlarından Yalçın Akdoğan'ın hazırladığı "muhafazakar demokrasi" isimli kitap, bir anlamda bu terimin yerleşmesi ve kendisine teorik bir arka plan oluşturması açısından önemlidir. Nitekim Erdoğan da bu kitap için bir önsöz yazarak kavramın pratikte karşılık bulduğuna işaret etmekten geri kalmamıştır (Erler, 2007: 130; Feridunoğlu, 2013: 57).

Kuruluş sürecinde AK Parti'nin önde gelen isimlerine göre AK Parti kimlik siyaseti yerine kimlikli bir siyaseti tercih etmekteydi ve kendisini "Türkiye'nin kültür birikimini koruma anlamında muhafazakar, modern kurum ve değerleri savunma anlamında demokrat" olarak tanımlamaktaydı. Bu bağlamda Erdoğan'ın "Bireysel referansım İslam, siyasal referansım ise demokrasidir!" söylemi ile AK Parti'nin siyasal İslam yönünde bir

politika izlemeyeceğini, bunun yerine muhafazakar demokrasi vurgusu yaptığını görmek mümkün olabilir (Erler, 2007: 130).

Doğanay (2007: 65), muhafazakar demokrasi söyleminin içinde müzakere, katılım, hoşgörü, çok kültürlülük, uzlaşma kavramlarına vurgu yapan pragmatik bir politika kavrayışı, demokrasinin araçsal bir yorumu, bireysel çıkarlar etrafında örgütlenmiş bir sivil toplum anlayışı, dini kimliklere ve din ve vicdan özgürlüğüne dayalı bir uzlaşma arayışının olduğunu ileri sürmektedir.

Ahmet Yıldız (2004: 7), bazılarınca "yeni İslamcılık" olarak tabir edilen siyasal İslam geleneğinden kopma olarak da isimlendirilebilecek AK Parti siyasal anlayışının din-siyaset ilişkisini temel hak ve özgürlüklerin korunması çerçevesinde ele aldığını, dini ifade ve örgütlenme özgürlüğünün önemsenmesi şeklinde görülebileceğini belirtir. Böylece AK Parti, Kemalist anlayışın mabedlere ve vicdanlara hapsetmek istediği dini özgürlüklerin siyasal alandan çıkarılarak bireysel ve toplumsal alanda kristalize etme çabasında olmuştur. Elbette böyle bir çaba sonrasında dinin değerler ve normlar bütünüünün siyasal alanı etkileyeceği de açıktır. AK Parti'nin laikliğe yüklediği anlam, dinin bireysel ve toplumsal görünürlüğündeki kısıtlayıcı tavır ve politikalardan uzaklaşarak dinin herhangi bir partinin tekelinde siyasallaşmasına karşı çıkmak şeklinde olmuştur. Yıldız, bu gelişmeleri de AK Parti'nin muhafazakar şemsiye altına girme yönündeki çabası olarak ele almaktadır.

Cemal Fedayi (2004: 160), AK Parti'nin muhafazakarlık ve modernleşme yaklaşımlarını birlikte benimseme iddiasına yönelik bir ikileme dikkat çeker. Bir yandan muhafazakarlık vurgusu yapan bir siyasal hareket aynı zamanda nasıl olur da değişimden yana bu kadar istekli olabilir? Ancak Parti önde gelenlerinin bu noktada "tedrici bir değişim" ile muhafazakar değerlerin uyumlu olabileceğine ilişkin değerlendirmeler yaptıkları belirtilmektedir. Değişim söylem ve politikalarında radikal bir değişim yerine uzlaşma içinde ve yavaş gerçekleşecek bir değişim taraftarı oldukları dikkat çekicidir.

AK Parti'nin muhafazakar demokrat kimliğiyle her türden toplumsal ve siyaset mühendisliğine ve her türden radikal söyleme karşı, evrimci ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişimi savunduğu öne sürölmektedir. Bireylerin dini değerlerden esinlenen duyguları ve düşöncelerinin siyasal alana yansımasının son derece doğal bir durum olduğu kabul edilirken, din üzerinde siyaset yapılmasının da yanlışlığına vurgu yapılmaktadır (Gürel, 2007: 152).

II. BÖLÜM: TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE OLUŞUM SÜRECİNDE KÜLTÜREL BELİRLEYİCİLİK

II.1. Dış Politika-İdeoloji İlişkisi Bağlamında Kültürel Belirleyicilik

II.2.1. Devlet Merkezilik ve Ulus Devlet

Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden miras aldığı önemli özelliklerden birisi de merkeziyetçi devlet geleneğidir. Özellikle Tanzimat Süreci ile birlikte denenen adem-i merkeziyetçi anlayış, Osmanlı'nın dağılma ve parçalanma tehdidini büyötmüştür. Osmanlı'nın son dönemlerinde iktidarda yer alan Jön Türk hareketi ve İttihat ve Terakki mensupları tarafından bu tehdit ve tehlikeye karşı merkeziyetçi bir çözüm benimsenmiştir. Merkeziyetçi anlayışın zaman içinde çok uluslu ve çok kültürlü imparatorluğun devamını sağlamaktan ziyade Türklük ve İslam temelindeki bir ulus devlet inşasına dönüştüğü görölmektedir. Nitekim Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde de benzer bir motivasyonun egemen olduğu görölmektedir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurtuluş mücadelesi sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için benimsedikleri anlayış da tam bir ulus-devlet arayışı olmuştur. Misak-ı Milli sınırları içinde üniter yapıda bir ulus devlet inşası söz konusu olmuştur (Bozkan, 2016: 10).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet geleneğindeki önemli başlıklardan birisi de dış politika alanında olmuştur. Bu bağlamda Türk dış politikasının ideolojik çerçevesi Türk Milliyetçiliği temelinde ulus devletin kuruluşu ve devamlılığının sağlanması arayışı öne çıkar. Bu dış politika geleneği içinde devamlılık, uluslararası hukuku doğru kullanabilmek, gerçekçi olmak ve kriz süreçlerinde askeri ve diplomatik yönlerden yalnız kalmamak stratejileri yer almaktadır (Tuncay, 2011: 21).

Devlet merkezilik yaklaşımı, 1960'lardaki sınıf temeline dayanmayan sosyal hareketler akımına koşut biçimde kapitalist ölkelerde geliştirilmiş olmasına rağmen kapitalist

gelişme sürecini gerçekleştirememiş üçüncü dünya ülkelerinde devletin kalkınma hamlesinde öncü rol üstlenmesi anlayışını benimseyen bir yaklaşımdır. Bu anlayışta egemen görüş, devletin sosyal veya ekonomik faktörlere indirgenmesine karşı çıkmakta ve devletin özerk ve bağımsız bir değişken olduğu iddiasındadır (Ayçiçek, 2013: 14).

Devlet merkezlilik yaklaşımında aşkinci bir özellik göze çarpar. Aşkinci boyutun içinde "her şeyin devletten beklenmesi" esası bulunmaktadır. Devlet tek ve birincil otorite olarak kabul edilir. Bu aşkinci anlayışa Hegelci devlet felsefesinde rastlamak mümkündür. Bu mantığa göre devlet, bireylerin gündelik yaşamlarının üstünde konumlanmıştır ve bireylerin birliği ve temelini meydana getirmektedir (Ayçiçek, 2013: 16).

Devlet merkezlilik yaklaşımının uluslararası ilişkiler disiplindeki izdüşümü realizm akımında görülmektedir. Realizm, uluslararası ilişkilerin "ulusların birbirleriyle aralarındaki ilişkiler olduğu dönemlerden çıkarımlara dayanmaktadır. Bir anlamda değerler üzerine inşa edilen dış politika anlayışı yerine çıkarlar üzerine inşa edilen dış politikayı temel alır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin dünyada süper güç olarak öne çıkması süreci ile realizmin uluslararası ilişkilerdeki önem kazanması paralellik gösterir. Dolayısıyla bu anlayışta uluslararası sistemde güçlüden yana oluşan bir konumlanma söz konusu olmaktadır. Bir başka manada politikanın özünde güç mücadelesi yatmaktadır (Ayçiçek, 2013: 19).

Türk dış politika tutumlarını önemli ölçüde etkilemiş ve hala da etkilemekte olan bir başka önemli etmen, kaynağını Türkiye'nin tarih ve coğrafyasından almakta ve Midlarsky, Singer ve Small gibi bilim adamlarının çalışmalarında anlatımını bulmaktadır. Bu bilim adamları çok çeşitli verilere dayanarak Türkiye'yi "merkezi devlet" olarak sınıflandırmaktadırlar. 1815 ile 1945 arasındaki dönemde uluslararası sistemin bileşimi ve üyelerinin statü sıralaması konularındaki niceliksel çalışmalar, "total" ve "merkezi" sistemler arasında bir ayrım yapmaktadır. Total sistem hemen hemen tüm bağımsız siyasal birimleri, "merkezi" sistem ise yalnızca Avrupa-özekli diplomasiye katılan birimleri (devletleri)

içermektedir. Sözü edilen niceliksel çalışmalar, özellikle bağlaşma kurma kalıpları açısından, her iki kategoriye giren devletlerin dış politika tutumlarını çözümlemeğe ve bu tutumlarda ileriye ait kestirmelerde bulunmamıza yardımcı olabilecek düzenlilikler bulmağa çalışmaktadır (Midlarsky,1975 : 51- 54; Singer ve Small, 1966 : 236-282).

Türkiye, merkezi devletler arasında en çok savaş deneyimi (İtalya 11, Türkiye ile Fransa 9’ar), Rusya’dan sonra en çok bağlaşma sayısı (23 ve 16) ve bağlaşma içinde geçen sürenin uzunluğu açısından 4. olan (30 yıl) devlettir (Midlarsky,1975 : 64).

Bu bulguların yanısıra, Hans Morgenthau “Uluslararası Politika” (Politics Among Nations) başlıklı artık klasikleşmiş kitabında (1967: 106) devletlerin yeteneklerinin maddi öğeleri ile varılmak istenen sonuçları elde edebilme etkinliği arasında her zaman doğru bir bağlantı olmadığını belirtmektedir. Çok büyük devletler kaynaklarıyla orantılı bir yeteneği her zaman elde edememektedirler. Tam aksine, stratejik konumlarda bulunan ya da başka nedenlerle de daha büyük devletlerin çıkarları için yaşamsal olan devletler (Türkiye her iki duruma da uygun düşmektedir) maddi yeteneklerinin sağlayabileceğinden çok daha yüksek düzeyde bir etki ve saygınlığa sahip olabilmektedirler. Bazı gelişme yolundaki ülkeler çok yakın zamanlarda böyle gerçek yeteneklerinin üstünde bir etkileme yeteneğine kavuşmuşlar ve bu da dış politika tutumlarında kararsızlık ve bazen de serüvenciliğe yol açmıştır. Türkiye ise Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana uluslararası sistemin etkili üyelerinden olduğundan, dış politikasında genellikle kararlı ve serüvenlerden uzak bir tutumun izleyicisi olmuştur.

Ulus-devlet kavramının geçmişini epeyce eskiye götürmek mümkün olsa da bir düşünce sistemi olarak yaygınlaşması 18. yüzyılın ikinci yarısına rastlar (Çiğdem, 1997: 17). Ulus-devletlerin ortaya çıkış sürecinde, devletlerin egemenliklerinin kabul edilmesiyle devletler sisteminin oluşması ve bireylere eşit birer siyaset öznesi olma fırsatı tanınması önem taşır.

Sözü edilen olgulardan kaynaklı olarak ulus-devletlerin iç ve dış egemenliklerinin kabul edildiği görülür. Böylece ulus-devletlerin güç kazanması mümkün olmuştur (Coşkun, 1997:165). Vestfalya Barış Antlaşması sonrası ortaya çıkan modern devlet sistemlerinde, yeni ve farklı bir ilişki şekli tezahür etmiştir. Her birisi kendi toprakları üzerinde egemenlik sağlayan ve başkaca bir otoritenin etkisinden uzak birçok devletin bulunduğu bir sistem doğmuştur (Poggi, 2005: 110). Weber modern devleti, ülke sınırları dahilinde, meşru şiddet kullanma tekeline sahip insan topluluğu olarak tanımlar (Weber, 1993: 80). Tanım, şiddet tekeli ve ülkeselliği ayırt edici unsur olarak vurgulamaktadır. Bunlardan başka, sınırların karşılıklı olarak kabul edilmesini, egemenliğin tanınmasını, anayasallığı, kişisel olmayan iktidarı, bürokrasiyi, vergilendirmeyi, vatandaşlığı ve meşruiyetin halka dayanmasını da modern devletin özelliklerinden kabul etmektedir (Pierson, 2000: 24).

Modern devleti incelerken, mutlakiyetçi dönem ve ulus-devlet dönemi olarak ikiye ayırmak uygun düşer (Coşkun, 1997: 156) Mutlakiyetçi dönemde modern devletin yasallığı ve akla dayanması önem kazanmıştır. Ulus-devlet dönemindeki modern devletten farkı, insanların birliğini ulusal sadakatin yerine, krala sadakat tarafından sağlanması ve kültürel bütünleşme politikasında sistemli bir uygulamanın varlığı söz konusudur. Burjuvazinin güç kazanması ve aydınlanma ilkelerinin monarklar tarafından kabul edilmesi ile birlikte mutlakiyetçi devlet, ulus-devlet yönünde tedrici bir değişim göstermiştir. Hem ulus devlet hem de modern ulusal yurttaşlık kurumu ve ideolojisi, Fransız Devrimi'nin icatları arasında yer alır (Saygılı, 2010: 91).

Giddens (2008: 208), ulus-devleti, devletler kompleksinin içinde, sınırları belirlenen bir alanda idari açıdan bir tekeli yürüten, yönetimi yasalar ve şiddet araçlarının denetimi yoluyla yaptırım altına alınan yönetim biçimi (Giddens, 2000: 208) olarak tanımlar. Ulus-devletin, meşruiyet kaynağı (kültürel bütünlüğün olduğu kabul

edilen) ulusa dayandırılmakta ve bundan ötürü de ulus devlet, güçlü bir kültür politikası sürdürebilme imkanına sahiptir. Ulus-devletin bir başka özelliği de, Ortaçağ sisteminden bir kopuşu ifade ediyor olmasıdır. Ulusun siyasi yönden bir odak haline gelmesi, yerel gerçeklik ve evrensellik idealine gösterilen tepkinin bir sonucu olarak kabul edilir.

İlk olarak ulus-devlet, etnik grupların diğer bölgeleri, alt-kültürleri, dil ve din topluluklarını etkilemesiyle ortaya çıkmıştır (Habermas, 2002: 50). Homojen bir halk topluluğuna yaslanmayan, bundan dolayı da homojenleştirme amacı güden ulus devletlerdeyse, “asimile edilmiş, baskı altına alınmış ya da marjinalleştirilmiş alt-halklar” doğmuştur. Son olarak da etnik-milliyetçilik yoluyla ortaya çıkmış ulus-devlet tipi ise “kanlı saflaştırma töreleriyle gerçekleştirilmiştir.”

Ulus-devlet, kültürel yönden ve siyasal açıdan birliğini sağlayabilmiş, bütünleşmeyi başarmış bir ulusa sahip olma mecburiyetindedir. Kültürel yönden bütünleşme, ortak dil ve tarih bilincini gerektirmekteyken, bu etnik yönden bir birlikteliğin sağlanmasını gerektirmemektedir. Milliyetçiliğin imparatorlukların bölünmesine neden olması gibi, günümüzde, etnik milliyetçiliğin de ulus-devletlerin küçülmesine yol açtığı görülmektedir. Böyle bir aşamadaki çözüm ise, ancak etnik temizlikten veya siyasal bütünlük sağlanmasından geçmektedir. Siyasal birliğin sağlanması ise yurttaşlık temelinde mümkün olabilir (Gündoğan, 2002: 58).

II.2.2. Kemalizm ve Batılılaşma Faktörü

Türkiye’nin Batılılaşma hedefi Osmanlı Dönemine kadar eskiye dayanmaktadır ve dolayısıyla yaklaşık 200 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Başlangıçta devlet öncülüğüyle yani yenilikçi padişah ve devlet adamları aracılığıyla yürütülen batılılaşma çabalarında zaman içinde aydınların rol üstlendikleri görülmektedir (Aygün, 2010: 1).

Bernard Lewis (1951: 153-154), Türkiye'nin diğer İslam ülkelerinden farklı olarak Batı ve batılılaşma eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncesinin temel dayanak noktası olarak da Türkiye'nin gönüllü ve kendi isteğiyle Avrupa Konseyi ve NATO üyeliğini tercih edişi ve sürdürmesini göstermektedir. Hatta Batı ile coğrafi ve kültürel benzerliği ve yakınlığı olmasına rağmen birçok ülkeye göre daha fazla istekli olmasını önemli görmektedir. Türkiye'nin Batı Bloku'nun bir parçası olmasındaki istekliliğinin pratik sebeplerinden birisi olarak sınır komşusu olan Rusya ile tarihi ilişkilerini vurgulamaktadır. Yayılmacı SSCB tehlikesinin Türkiye için Batı ile Osmanlı döneminden başlayan yakınlaşmasını daha da ileri götürdüğünü ve NATO ve Avrupa Konseyi üyelikleri ile somutlaştırdığını dile getirmektedir.

Pınar (2011: 88-89) ise alt yapısının kapitalizm, üst yapısının ise insan aklının üstünlüğüne dayanan bir uygarlık biçimi olarak nitelediği Batılılaşma nedenlerini biraz daha ayrıntılı olarak şöyle sıralamaktadır:

- Daha imparatorluğun kuruluşu öncesinde bile Anadolu'nun coğrafi ve dini yapısının Türkleri Batı'ya doğru yönlendirmesi,
- Türkiye Cumhuriyeti kurucusu olan kadronun Türk milliyetçiliği temelinde ulus-devlet anlayışını benimseyen Batıcı bir karaktere sahip olması,
- Batı'nın tarihsel etkisinin Türk toplumunda önemli olması ve toplumun büyük çoğunluğunun Batılı olma isteğinde bulunmasıdır.

Batılılaşma hedeflerinin Türkiye'de cumhuriyet sonrası dönemde daha belirgin şekilde benimsenmesinde Mustafa Kemal Atatürk ve dolayısıyla Kemalizm anlayışı önemlidir. Atatürk'ün modern bir ulus devlet kurma projesi çok nettir. Bu ulus devlet düşüncesinin Fransız Devrimi'nin ruh ikliminin bir ürünü olduğu ve bir anlamda modernizm ve batılılaşmak kavramları ile eş anlamlı algılanışı Kemalizm ideolojisi ile batılılaşma

kavramlarını bütünleştiren bir görüntü vermektedir. Kemalist felsefenin dış politika yaklaşımlarının batılılaşma ekseninde yürütüldüğü de görülmektedir. Udo Steinbach, “Türk Dış Politikasında Yeni Yaklaşımlar ve Temelleri” isimli çalışmasında Türkiye’nin Batı yanlısı dış politikasının devamlılık arz eden bir tutum olduğunu ve bunun temel nedeninin ise batılılaşma ve Kemalist ideoloji olduğunu ileri sürer. Haluk Ülman ve Oral Sander de Türk dış politikasının belirleyici etkenlerini saydıkları çalışmalarında Batı yanlısı politikadaki sürekliliğe dikkat çekerler ve bu yönelişin temeldeki nedeninin Atatürk’ten tevarüs edilen batı yanlısı yönetim felsefesi olduğunu belirtirler. Şaban Çalış ise, kimlik ve dış politika ilişkisini incelediği çalışmasında devlet kimliğinin önemine vurgu yapar ve Türk dış politikasında Kemalist batılılaşma ideolojisinin Türk devlet kimliğinin özünü teşkil ettiğini dolayısıyla da dış politikada da belirleyici ideolojinin Kemalist anlayış olduğuna dikkat çeker (Mor, 2002: 95-96).

Ramazan Gözen (2010) ise Türk dış politikasını üç temel özelliği ile incelemiştir. Bunlardan ilki, Türkiye'nin uluslararası sistemin içindeki konumuna ve yönelimine ilişkindir. Bu bağlamda Türkiye, içeride toplumun modernleştirilmesine çalışırken, dış politika alanında ise yönü Batı'ya dönük bir anlayışı benimsemiştir. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte soğuk savaş dönemine kadar Batı Bloku'nun öncü ülkeleri Fransa ve İngiltere ile yaşanan sorunlar nedeniyle Sovyetler Birliği ile yakınlaşma politikası izleyerek bir tür uluslararası denge arayışında olmuştur. Ancak soğuk savaş dönemiyle ortaya çıkan Sovyet yayılmacılığı tehdidine karşı yeniden Batı ile yakınlık kurmayı tercih etmiş, özellikle NATO üyeliği ve ABD ile işbirliği öne çıkmıştır (Ayata ve Yücel, 2015: 107-108).

İkincisi ise, Türk dış politikasının Kemalist özelliğiyle bağlantılı şekilde dış politikada klasik realist teoriye uyumlu atılan adımlardır. Buna göre, cumhuriyet ile birlikte oluşan ulusal sınırların korunmasına yönelik anlayış, Türk dış politikasında yayılmacı politikalarından uzaklaşmak sonucunu getirmiş ve aynı zamanda bu yayılmacı politikaların

neden olduğu Turancılık ve İslamcılık gibi rejim tehditlerinin etkisizleştirilmesine katkı yapmıştır. Üçüncüsü ise, Türk dış politikasının kullandığı araç ve yöntemlerle ilgilidir. Türk dış politikasında siyasi, ideolojik ve askeri yöntem ve araçlar büyük önem taşımaktadır. Bu noktada dönemin uluslararası konjonktürüyle ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel arka planı ve kuruluş ideolojisiyle de bağlantılı olarak dış politikada "realist şüphecilik" ve "sert güç" araçlarının kullanıldığı görülmektedir. Dış politikada "yüksek politika" meselelerinin önem ve öncelik kazandığı, tersine "düşük politika" meselelerinin ise geride kaldığı görülmüştür (Ayata ve Yücel, 2015: 108-109).

Yüksek politika meselelerinin önem kazanmasının nedeni olarak Türkiye'nin Osmanlı'dan bu yana yaşamış olduğu güvenlik bunalımları, Türklük olgusunun yok edilmesine yönelik iç ve dış düşmanlarının varlığına ilişkin algı gösterilmektedir. Güvenlik politikalarının bu bağlamda önem kazanmasının sonucu olarak da birey, toplum ve silahlı kuvvetler arasındaki güçlü bir ilişkinin kurulması söz konusu olmuştur (Ayata ve Yücel, 2015: 109).

Kemalizm'in bir ideoloji olup olmadığı ve/veya nasıl bir ideoloji olduğu ve neleri içerdığı bir hayli tartışmalı bir konu olmakla birlikte, bu tartışmalara öyle ya da böyle katılarak katkıda bulunmak bu çalışmanın konusu dışında olduğundan, burada en azından Kemalizm'in belli bir uygulamalar bütünü olduğunu kabul ederek bu çerçevede analize girişileceğini belirtmek gerekir. Kemalist ideoloji ve/veya uygulamalar bütününün dış politikaya ilişkin yönüne bakılacak olursa, her şeyden önce unutmamak gerekir ki, tarihi bir şahsiyet ve lider olarak Atatürk, Türkiye'de iktidar erkini ele geçirerek belli bir dönem bu erki kullanma durumunda olmuş herhangi bir siyaset ve devlet adamı değildir. Mustafa Kemal, paylaşarak işgal edilmiş Osmanlı ülkesinin Anadolu'ya tekabül eden kısmında, mevcut paylaşım karşı çıkılarak bir istiklal mücadelesini başlatmış olan hareketlere liderlik eden ve mevzi oluşum ve örgütleri bir araya toplayarak bunların tek çatı altında bir milli mücadele

hareketi niteliğine kavuşturulmasını sağlayan çekirdek kadronun önde gelen bir aktörüdür. Daha sonra da, milli mücadelenin başına geçmiş, misak-ı milli sınırlarını ilan etmiş ve zorlu aşamalardan sonra mücadelenin başarı ile tamamlanmasına önemli bir rol üstlenmiş ve bu topraklar üzerinde bağımsız bir Türk devletinin kurulmasını sağlayan çekirdek kadroya liderlik etmiş bir kişiliktir. Savaş sonrası dönemde de, yeni bir devletin kurucu lideri ve mimarı durumundadır. Bir başka ifadeyle, Mustafa Kemal, Osmanlı'nın külleri üzerinde bağımsız bir devletin kurulmasının hem altyapısının hazırlayıcılığını yapmış ve hem de bu altyapı üzerine yeni bir devletin inşasının mimarı olmuş bir şahsiyettir. Böyle olmakla da, yeni devlet ve toplumun dizaynında temel belirleyici konumunda kurucu bir lider ve topyekûn belirleyici bir aktör olmuştur. Bütün bunlardan dolayı, Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti Devleti için her hangi bir geleneksel siyaset ve devlet adamının çok çok ötesinde bir anlam ifade ettiği açıktır. Bu anlam o kadar önemlidir ki, Atatürk'ü ve Onun düşüncelerini anlamadan bu devleti ve bu devletin esaslı konulara müteallik davranışlarını tam olarak anlayabilmek imkânsız olsa gerektir. Bu anlamda, Atatürk'ün doğrudan dış politika görüşleri ile o dönemde, sonra ve günümüzde dolaylı olarak Kemalizm'den kaynaklanan ve Türkiye'nin dış politikasını etkileyen faktörlerin neler olduklarını genel çizgileriyle ortaya çıkarmak önem taşımaktadır. Başka bir anlatımla, spesifik olarak Atatürk'ün dış politika yaklaşımlarıyla, Türkiye'nin dış politika davranışlarında Kemalist ideoloji ve/veya uygulamalar bütünüünün dolaylı etkilerini saptamak elverişli analitik araçlar sunacaktır diye düşünmek mümkündür (Mor, 2002: 186).

Atatürk'ün temel projesinin modern bir ulus devlet kurmak olduğu açıktır. Bu ulus devlet düşüncesinin bizatihi kendisinin bile Fransız İhtilali ruh ikliminin bir ürünü olduğu düşünülürse ve buna modernizm ile batılılaşmak kavramlarının eşanlamı algılanışı şeklindeki o zaman ve hatta belli ölçülerde bugünün yaygın anlayışı da eklenirse Kemalizm ve/veya Kemalist uygulamaların özünün Batılı anlamda modern bir ulus devlet kurmaktan

başka bir şey olmadığı anlaşılabacaktır (Gözen, 2000:14). O halde Atatürkçülüğün esasının batılılaşmak olduğu sonucuna ulaşmak kaçınılmaz hale gelmektedir. Zaten bu özün, “muasır medeniyetler seviyesine yükselmek” ifadeleri ile vecizeleştirilmiş olması da tesadüfi değildir. Alfabeden, kılık kıyafete, ölçü ve tartı birimlerinden, takvime, eğitim kuramlarından hukuk sistemine, kısaca kültür ve siyaset hayatının bütününe kapsayan köklü devrimlerin tamamı, Türkiye’yi yukarıda belirtilen muasır medeniyetler seviyesine yükseltmek temel hedefine yönelik düzenlemelerdir. Buradan çıkarılacak sonuç, uluslararası camiada bir aktör olarak beliren yeni Türk devleti esas itibarıyla Batılı devletler arasında bir yer edinmeyi temel bir yönelim olarak benimsemiştir. Bu temel yönelimin de cumhuriyet tarihi boyunca ve günümüzde az ya da çok diğer faktörlerle birlikte Türkiye’nin dış politika tutumunu etkileyici temel bir faktör olduğunu tespit etmek mümkündür (Mor, 2002: 187).

Kemalizm ve batılılaşmanın Türk devletinin kurucu ideolojisi olması hasebiyle, hem Türkiye’nin somut dış politika tutum ve yönelişlerinde genel etkili bir faktör olduğu; hem de dış politika yapımcısı aktörler ile dış politika oluşum sürecine etkide bulunan aktörlerin imaj, algılama ve anlamlandırmalarını belirlemek suretiyle dolaylı bir etkilemede bulunduğu konusunda yerli ve yabancı dış politika yazarları arasında genel bir ittifak söz konusudur. Alman Türkiye uzmanı Udo Steinbach ve Türk dış politika yazarları Haluk Ülman, Oral Sander ve Şaban Çalış bu konuda sayılabilecek örneklerdendir. Steinbach, “Türk Dış Politikasında Yeni Yaklaşımlar ve Temelleri” isimli eserinde, Batı yanlısı Türk dış politikası temel yöneliminin devamlılık arz eden bir tutum olduğunu belirler ve bunun esas sebebinin Kemalizm ve Batılılaşma ideolojisi olduğunu öne sürer. Ülman ve Sander ortak makalelerinde Türk dış politikasının belirleyici etkenlerini irdelerler ve yine aynı Batı yanlısı sürekliliğe işaret ettikten sonra, bunun güvenlik, coğrafi konum ve ekonomik beklentiler gibi sebepleri olmakla birlikte, asıl faktörün Atatürk’ten tevarüs edilen batılı devletlere yakınlık duyma şeklindeki yönetim felsefesine dayandırırılar (Ülman ve Sander, 1972: 1). Sander,

“Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri” adlı başka bir makalesinde, bu durumu çok daha somut bir şekilde dile getirir (Sander,1998: 106). Çalış ise, kimlik ve dış politika ilişkisini inceleyen çalışmasında, ulusal kimlik ve buna bağlı bir dış politika tespit etmenin neredeyse imkânsızlığından bahisle, esas olanın devlet kimliği olduğunu, Türk dış politikasında da Kemalist batılılaşma ideolojisinin devlet kimliğinin özünü teşkil ettiğini ve bu devlet kimliğinin de Türk dış politikasını şekillendirmede bir devamlılık unsuru olarak varlığını sürdürdüğü tezini işler (Çalış, 2010:11).

II.2.3. Bürokratik Elitler

Metin Heper (1974), Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan miras aldığı özelliklerden birisinin de bürokratik yönetim geleneği olduğunu ileri sürer. Özgül bir merkeziyetçi yönetim anlayışı, kendilerini sürecin işleyişine tam anlamıyla adanmış durumdaki jakoben bir yaklaşım, yabancı düşmanlığı ile bir miktar karışan siyasal ve ekonomik milliyetçilik tarzı ve laiklik yanlısı bir damga olarak ifade edilen bürokratik yönetim geleneği Cumhuriyet sonrasında da etkinliğini sürdürmüştür (Candan, 2013: 3).

Osmanlı'nın askeri alanda yaşadığı yenilgiler sonrasında yıkılma tehlikesine karşı önce askeri alandaki yenilik ve modernleşme çabalarına sivil devlet kurum ve kuruluşlarının da eklenmesiyle bürokrasinin bir bütün halinde modernleştirilmesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla modernleşme kavramının özünde bürokrasinin modernleştirilmesi yer almaktadır. Nitekim Heper, 19.yüzyıl boyunca Osmanlı'nın gerçekleştirmeye çalıştığı modernleşme hareketlerinin bir tür batılılaşma çabası olduğunu ve bunun da "patrimonyal olan bir siyasal sistemin bürokratik kolunun modernleştirilmesi" olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak işin ilginç yanı, modernleşme çabalarının Batı örneklerindeki gibi toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin bir sonucu olmaktan öteye yönetim yetkisini Padişah'tan devralan bürokratik elitlerin bulmuş oldukları bir çare oluşudur (Candan, 2013: 49).

Hem Osmanlı son döneminin egemen gücü olan hem de Cumhuriyet'in kurucu kadrolarını oluşturan askeri ve sivil bürokratlar, ülkenin iç ve dış politikalarının da belirleyicisi olmak konusunda kendilerini doğal hak sahibi olarak görmekten geri kalmamışlardır. Bu noktada Fritz Morstein Marx'ın çözümlemesindeki statü elit ve fonksiyonel elit ayrımı, Türk bürokratları için kullanışlı bir araç olacaktır. Şöyle ki statü elit türündeki bürokratlar, ideal bir kamu yararı kavramından hareketle ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik kararlarının uygulanmasından çok, bu kararların alınmasında, belirlenmesinde rol oynarlar. Bu tür bir yapılanmanın olduğu ülkelerde siyasal ve bürokratik kurumlar arasında net bir farklılaşma söz konusu değildir. Dolayısıyla bürokratik elitler aynı zamanda siyasal elit rollerini de icra ederler. Kendilerinin toplum yararına olan "ortak doğru"yu bulabileceklerine inanırlar ve özellikle yeni kurulan devletlerde güçlü bir siyasal konumları bulunmaktadır (Candan, 2013: 93-94).

Dolayısıyla gerek Tanzimat dönemi gerekse Cumhuriyet sonrası dönemde Türk bürokratlarının kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulaması sürecinde aktif rol aldıkları görülmektedir. Bu nedenle Türk yönetim geleneğinde çok önemli bir yeri olan bürokratik elitlerin yönetimdeki etki ve pozisyonları belli kritik dönemler halinde ayrıntılı olarak incelemek yerinde olacaktır. Aşağıda bu dönemler ayrı başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

II.2.3.1. Bürokratik Elitizmin Kökeni: Kul Sistemi

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde devlet sistemi karmaşıklıktan uzak bir bürokrasiye sahipti. Sözü edilen bürokratik yapının kökeni ve kaynağı kul sistemine dayanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin askeri ve sivil bürokratik örgütü "kapı kulları" olarak ifade edilmiştir (Heper, 1974: 38). Kapı kullarının kaynağını oluşturan kul sistemi; savaş esirleri, parayla satın alınan çocuklar ve devşirme yöntemiyle sağlanan çocuklar şeklinde sıralanan üç ayrı kaynaktan besleniyordu. Kul sisteminin en önemli kaynağı,

devşirme sistemi ile çok küçük yaşlardan itibaren alınıp eğitilen Hristiyan çocuklar, askeri ve sivil bürokrasi içinde önemli yer tutmaktadır. Bu sistemle savaşlar sırasında esir alınan çocuklar arasından en parlak görülenler Enderun'da eğitilmiştir. Enderun eğitimlerini başarıyla tamamlayanlar sivil bürokratik kurumlarda istihdam edilmişlerdir. Enderun'a gönderilmeyenler ise askeri bürokrasi için yetiştirilmişlerdir. Bu yöntemle yetiştirilen bürokratlar, toplum ile bağı ya da akrabalığı bulunmadığı için, kendilerini tam anlamıyla padişahların emirlerine ve isteklerine adanmışlardır. Padişahların her türlü isteklerini körü körüne yerine getirmek için çalışmışlardır. Bu sistem içinde elit bir bürokratik yapının oluşmasına neden olan en belirgin etkenler; otoritenin geleneksel niteliği, katı merkez-kenar karşıtlığı ve padişahların ülkenin yegane sahibi olarak kabul edilmesidir. Kamuda görev yapanların kul sistemi içinde yetiştirilmelerindeki mantık, topluma dayanmayan bir devlette hizmet edecek kişilerin toplum içinden gelmelerinin önlenmesidir. Osmanlı Devleti'nde kamu yönetiminin halkın dışında ve halktan kopuk olduğu çok açıktır (Berkes, 1969: 39). Kamu yönetiminin dayanağını oluşturan kul statüsündeki bürokratların halkın dışında ve halktan kopuk olması, 19. yüzyılda bürokrasi-halk zıtlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde bu niteliklere haiz olan kul sisteminde yer alanlar, modern anlamda bürokratik bir zümreyi teşkil etmiyordu. Çünkü modern bürokrasinin gereklerinin tersine, bu sistem içindeki bürokratlar, devlete bağlı ve halka hizmet eden kişiler olmaktan öteye, kul sadakati ile kayıtsız ve şartsız padişahlara kendilerini adanmış, canları ve malları padişahların kesin tasarrufundaki kişilerdi. Kul statüsündeki kişilerin hiçbir güvencesi bulunmuyordu. Buna karşın kurallara uydukları ve padişahlara sadakatleri devam ettiği müddetçe bu kişilerin önlerinde geniş fırsatlar ve imkanlar bulunuyordu. Ancak bütün bunlardan yola çıkarak Osmanlı sisteminde kulun kellesi koltukta bir makina, bir robot olduğu sonucunu çıkarmak doğru değildir.

Padişahlar, kullar arasında güçlü bir dayanışmayı, birlik ruhunu ve hizmet aşkını meydana getirmeyi başarmışlardır. Bunu sağlayan ise İslam inancının hükümdarlara sunduğu üstün otorite ve hükümdarların kendi bireysel yol ve yöntemleri olmuştur. Modern bürokrasinin tersine bürokrasi, Tanzimat Dönemi'nin sonuna değin kurumsal bir yapı özelliği kazanamamıştır (Berkes, 1969: 40).

Kul sisteminde bürokratik yapı dışa kapalı bir görüntü veriyordu. Bürokrat olabilmek, Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde okuma-yazma oranındaki artışa rağmen, uzunca bir süre dar bir elit grubun tekelinde kalan ayrıcalık olmuştur (Weiker, 1968: 103). Okuma-yazma bilmek koşulundan başka devlete sadakatle hizmet etmek ve “Osmanlılığa uygunluk”, aranan bir diğer önemli özellikti (Weiker, 1968: 103). Bunlardan ötürü yönetim kademeleri sıradan halk kitleleri için kapalı kalmıştır. Bürokratik kademelerin halk kitleleri için kapalı halde kalması, özellikle bozulma döneminde toplum ve yönetici elitler arasındaki uçurumun oluşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nde toplumsal yapı merkezin çevreye kesin üstünlük sağlamasıyla ortaya çıkmıştır (Heper, 1974: 59). Bu yapıda beklenen çevrenin merkeze mutlak bağlılığı idi.

Osmanlı Devleti bürokrasisinde bürokratik elitler arasındaki ilişkilerin biçimi de büyük oranda usta-çırak ilişkilerine benziyordu. İdari birimler genel olarak dışa kapalı, kendi içinde bir örnek olarak çocukların baba mesleğini üstlendikleri, yani girenlerin öncelikle çıraklık dönemini tecrübe ettikleri birimler halindeydi (Heper, 1974: 63). Bu anlayışı koruyan bürokratik elit, halka dayanmayan ve halktan kopmuş bir görüntü vermekteydi. Osmanlı yönetim sisteminin bozulma sürecine girdiği 17. yüzyılda, askeri ve dini bürokratik kurumlar, dışardan gelenlere resmi anlamda kapalı olmasalar bile mesleklerin babadan oğula geçmeye başlaması nedeniyle niteliklerini elitist bir hareket tarzı içinde korumayı sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nde bürokratik elitlerin yerleştiği merkezin, kenardan (halktan) ayrılmasındaki birincil yön eğitim düzeylerinin yüksekliği olmuş ve bu ayrıcalık nedeniyle bürokratik elitler kendilerini devletin yegane hizmetlisi gibi görmüşlerdir (Heper, 1977: 65).

“Devlet benim” geleneksel anlayışı, milletin genel iradesinin yerine geçmiştir. Bürokratik elitler ancak kendilerince tasarlanan politikaların kamu yararına olabileceğini düşünmüşlerdir (Mardin, 1962: 179). Bürokratik elitlerin bu düşünce tarzları, onları bir bütün halinde askeri-sivil-dini bürokrasiden müteşekkil bir oligarşiye dönüştürmüştür (Heper, 1974: 60). Ama bütün bu yönlerine karşılık bürokratik elit kurumsal bir yapı özelliğine sahip değildi. Bürokratik yapının kurumsallaşması ancak Tanzimat ile birlikte başlamıştır.

II.2.3.2. Tanzimat Dönemi: Modern Elitlerin Ortaya Çıkışı

Tarih boyunca Osmanlı bürokrasisi, merkezi yönetimin güçlü olduğu dönemlerde yüksek statülü ve yetkili olmuş, güçsüz padişahların tahtta bulundukları dönemlerdeyse merkez-kaç kuvvetler tarafından zayıf düşürülmüştür. Bürokratların gücü, karşıt çıkar gruplarının zayıflatılmasını ve bürokrasi içinde bir reform yapılmasını isteyen Tanzimat Dönemi'ndeki II. Mahmut Devri'nde bir hayli artmıştı. Bu dönemde Osmanlı, Batılı reformları hayata geçirmeye girişmişti ve söz konusu reformların gerçekleştirilmesi için kullanılabilecek etkili bir araç olarak bürokratik elitler görülmektedir. Bu süreçte bürokratik elitlerin gücünün artmasını sağlayacak önemli reformlar yapılmıştı ve ülke yönetiminde fiili anlamda bürokrasi söz sahibi olmuştu. Bu dönemden itibaren modernleşme sürecinin sürükleyici gücü batı tipi eğitim veren okullardan yetişmiş bürokratlar olmuştur (Pustu, 2007: 201).

II. Mahmut Dönemi'ndeki en önemli reformlar arasında yüksek mevkilerdeki bürokratların mallarına el konulması (müsadere) ve ölmeleri durumunda mal varlıklarının hazineye aktarılması geleneğine son verilmesi yer almaktadır (Weiker, 1968: 104). Reformlarla beraber bürokratlar maddi ve manevi olarak çok daha fazla güç elde etmişlerdir. Bu dönem boyunca bürokrasi, sayıları çok fazla olmayan üstün niteliklere sahip kimseler için çekici bir sınıf halini almıştır. Bu gelişmeler sonucunda sarayın yanı başındaki Bab-ı Ali bürokrasisinin güçlü bir iktidar odağı haline geldiği görülür (Türköne, 2003: 165). Devlet yönetiminde güç merkezi, saraydan kulluktan yeni kurtulan Bab-ı Ali'nin bürokratlarına doğru açıkça yer değiştirmiştir (Zürcher, 1999: 90). Tanzimat sürecinde özellikle devletin diplomatik ve mali kurumlarının önem kazandığı görülmüş, sivil bürokrasi hızla sivrilmiş ve bürokratik elitler yeni siyasal normların yapımcısı ve savunucusu haline gelmiştir. Buna karşın bazı geleneksel kurumlar ise zayıflamışlardır (Davison, 1963: 32). Buna ek olarak bürokratlar halkın yol göstericisi durumundaki bir sınıf olarak görülür olmuştur. Tanzimat dönemindeki önemli teorisyenlerden birisi olan Abdullah Cevdet'e göre; "Elitler halka yol gösterecektir. Ancak, halkın bu tür yol göstermelere uyabilmesi için temel bir eğitime sahip olması gereklidir" (Heper, 1974: 87). Tanzimat Dönemi'yle birlikte bürokratik elitlerin güç kazanmalarının yanında, yeni doğan bürokratik elit sınıfın ayırıcı niteliği eğitim olmuştur (Heper, 1974: 83). Bu yeni bürokratik sınıfın ortaya çıkışıyla birlikte bürokrasi içindeki geleneksel kanat ve modernleştirici kanat şeklinde ikili bir yapı meydana gelmiştir.

Geleneksel ve modernleştirici olmak üzere iki ayrı kanat halinde yönelimleri farklılaşan Tanzimat bürokratlarının birleştikleri ortak bir nokta da bulunmaktaydı: "Topluma hâkim olmak". Tanzimat Dönemi'nden itibaren bürokrasinin temel çabası bu noktada toplanmaktaydı (Durgun, 2003: 208). Tanzimat süreciyle birlikte bürokratik elitler kendisine yeni bir görev biçmişlerdi: "toplumu ve devleti modernleştirmek", ve bu sayede

devletin içinde bulunduğu çöküşü engellemek. Bu amaca ulaşmak için her türlü aracı kullanmaktan kaçınmadıkları görülmektedir. Son dönem Osmanlı devlet adamlarının temel amaç ve meşguliyetleri, devleti kurtarmak üstüne olmuştur. Bu temel amaç, bir dizi çözüm yolu üzerine görüşlerle, farklı yollarla ve vurgulamalarla birçok devlet adamı tarafından ifade edilmiştir (Deringil, 2002: 31; Pustu, 2007: 202).

Yukarıda ifade edildiği gibi klasik Osmanlı bürokrasisinin elitist anlayışı bu dönem boyunca da sürmüştür. Tanzimat bürokratlarının özelliği devletin yönetiminde sadece kendilerini yetenekli ve yetkili görmeleri, Batılı tarzda eğitim almış kapalı bir grup olarak ortaya çıkmış olmalarıydı (Durgun, 2003: 208). Ancak onlar, kendilerini daha önceki dönemlerin aksine padişahların değil, devletin hizmetlisi olarak görmekteydiler. Bu anlayış doğrultusunda kendilerinin geliştireceği siyasetin, kamu yararına olacağını ve genel iradeyi en iyi şekilde temsil edebileceği düşüncesini taşımaktaydılar.

Tanzimat'la beraber devletin ve toplumun modernleştirilmesini hedef edinen ve artık kendilerini devletin hizmetlisi olarak görmeye başlayan Osmanlı bürokrasisi, 19. yüzyılda modern bir bürokratik yapı halini almıştır. Geçmişte Padişaha ve Osmanlı hanedanına sadık olan bürokrasinin üyeleri, Tanzimat'tan itibaren ifadesini yalnızca padişahın kişiliğinde bulmayan devlete karşı çok daha büyük sadakat ile bağlanmışlardır. Buna rağmen Tanzimat Dönemi'ndeki kamu yönetimi yine de halkın dışında ve halktan kopuk haldeydi (Yalçındağ, 1970: 35). Osmanlı Devleti'nin yönetim-halk ilişkileri bağlamında özellikleri, daha sonra Cumhuriyet Dönemi'ndeki yönetim-halk ilişkilerini de büyük oranda etkilemiştir. Toplum üzerinde hakimiyet sağlama ve toplumu yönlendirmenin gerekliliği anlayışındaki Osmanlı bürokratlarının her iki farklı kanadı da farklı amaçlarla topluma hâkim olma çabasındaydılar. Modernleştirici kanatta yer alan bürokratik elitler, devletin ve toplumun içinde olduğu çözülme ve yıkılma sürecinden

kurtuluş çaresinin batılı reformlar yapmaktan geçtiğine inanmaktaydılar. Geleneksel bürokrasi kanadı ise, kendi amaçlarının gerçekleşmesi amacıyla topluma hâkim olmayı ve yönlendirmeyi istemekteydiler (Yalçındağ, 1970: 51). Tanzimat Dönemi boyunca modernleştirici kanadı oluşturan bürokratik elitlerin daha etkili oldukları ve birçok zorluğa rağmen reformları gerçekleştirmeye çalıştıkları görülür (Pustu, 2007: 202).

Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformların toplumun kendisi tarafından talep edilmediği bilinmektedir. Bundan ötürü reformcu modernleştirici kanattaki bürokratik elitlere göre, bir sorun bulunmaktaydı ve bu sorunun giderilmesinde zorunluluk vardı. Fakat bu sorun halk tarafından anlaşılabilir, akıl erdirilebilir ve çözülebilir türden bir sorun değildi (Durgun, 2005: 40). Dolayısıyla bu dönemde halk sorunların belirlenmesinde, çözülmesinde hiçbir role sahip görülmemiştir. Yaşanan değişimlere ve getirilen çözümlere, halk “kulluk” vazifesinin bir gereği olarak hep ilgisiz kalmıştır. Çünkü bu konular “kendilerinin anlayacağı ve çözeceği işler” değildir. “Büyükler” gerekli adımları atacaklardı ve bu işlerle ilgili olarak görüş ortaya koymaya kalkmak halkın "haddini aşan" şeylerdi (Durgun, 2005: 40-41).

Osmanlı Devleti'nin bozulma ve gerileme dönemlerinde başlamış olan halk ve yönetim arasındaki zıtlık, halka ve topluma yönelik yukarıda anılan bakış açısının etkisi ile, Tanzimat Dönemi ile birlikte bürokrasi-halk zıtlığı haline dönüşmüştür (Yalçındağ, 1970: 52). Tanzimat Dönemi ile birlikte gerçekleştirilen reform hareketleri “özellikle Islahat Fermanı ile yabancılara verilen haklar” yönetime karşı halkın tepkisini arttırmıştır. Bürokrasinin Tanzimat süreci ile başlayan batıcı görüntüsü ve batılılaşma yönünde atılan adımların halkın yaşamı üzerinde belirgin bir iyileşme sağlamaması ve tam aksine din, gelenek ve görenek gibi manevi değerler üzerindeki aşağılayıcı izlenimi, bürokratlarla halkın karşı karşıya gelmesine yol açmıştır (Göksu, 2000: 381). Ayrıca Fransız Devrimi'nin etkisindeki bürokratik elitler, bu süreçte “halka rağmen halk için”

yaklaşımını daha fazla benimsemişlerdir. Bu yaklaşım bürokrasi ile halk arasındaki mevcut uçurumun daha da derinleşmesini beraberinde getirmiştir (Pustu, 2007: 203).

Siyasal ve yönetsel sistemin birbirinden ayrılmadığı, tersine iyice birbiri içine geçtiği Osmanlı Devleti'nde bürokrasi, siyasal hayattaki önem ve önceliğini sürdürmeyi başarmıştır. Siyasal sistemin toplumsal alanın tümü üzerinde kurmuş olduğu üstünlüğü ve dolayısıyla da aracı kurumların bulunmayışı, hükümdarların temsilcisi durumundaki bürokratik elitlerin hâkimiyetini güçlendiren önemli etkenlerden birisi olmuştur. Padişahlar adına ve onların vekili sıfatıyla görev yapmakta olan bürokratların uyruklarla ilişkilerinde adeta kendileri de birer padişah gibiydi. Topluma dayanmayan bir devlet sistemi ve yine topluma dayanmayan bürokratik elitler, sistemin en temel özelliği haline gelmiştir. Kuruluş ve yükselme döneminin yanı sıra dağılma döneminde de Tanzimat reformlarına karşın bürokratik elitler, halkın dışında ve halktan kopuk haldeydi (Pustu, 2007: 203).

Halkın dışında ve halktan tamamen kopuk haldeki bürokratik elitler, kul sistemindeki bozulmayla beraber oligarşik bir yapı oluşturmuşlardır. Bilhassa Abdülmecit ve İttihat-Terakki dönemleri bürokrasinin altın yılları sayılabilir (Heper, 1973: 88). Bu dönemlerde kurumsallaşan bürokrasinin Cumhuriyet dönemine de geçen önemli bir miras olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki bürokratik kadroların önemli bir kısmı aynı zamanda Cumhuriyet'i de kuran kadro olmuştur. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte bütünleşmiş hale gelen sivil ve askeri bürokrasi, Cumhuriyet döneminin de bürokratik elitlerinin önemli bir kısmını oluşturmuştur (Heper, 1973: 58).

II.2.3.3. Cumhuriyet Döneminde Bürokratik Elitler

Aslında yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim yapısı ve bürokratik örgütlenmesinin temelleri, Tanzimat Dönemi'ndeki reformlarla atılmıştır.

İmparatorluk bürokrasinin biçimsel yönü yanında, yönetim geleneği ve siyasal kültürü de Cumhuriyet yönetimine geçmiştir (Eryılmaz, 2002: 133). Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan Osmanlı yönetim kültürünün en belirgin özelliği, halka karşı ciddi bir güvensizlik duyulması ve halktan gelmesi muhtemel tehlikeler karşısında rejimi koruyan katı ve merkeziyetçi anlayışa sahip kamu yönetimi olmuştur (Karatepe, 1995: 164). Bu yönetim kültürü, vatandaşların kural olarak yanlış yapacağını, suç işleyeceğini ve devlete itaat etmeyeceğini düşünmektedir. Bu anlayışın yansıması olarak, Cumhuriyet yönetiminin merkezini teşkil eden bürokratik elitlerin eğilimine göre, çevredekiler, ilkel ve dar görüşlü kimselerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra kurulan ulus-devlet ve onun modernleşme politikaları ile uyum sağlamak, devletin genişlemesini ve merkezileşmesini gerekli kılmaktadır; bunun anlamı da bürokrasinin büyümesi ve onun siyasal öneminin artmasıdır. Siyasal liderliğin kökleri çoğu zaman bürokrasiden kaynaklanmakta ve kendi başarısı için de bürokrasiye dayanmaktadır ve bundan dolayı bürokrasi idari bir kurum olduğu kadar siyasi bir kuruma da dönüşmektedir (Turan, 2003: 122). Böylelikle bürokrasi önemli politikaların belirlemede ve uygulanmasında temel bir rol üstlenmiş olmaktadır. Nitekim Cumhuriyet'in kurulması ve modernleştirilmesi açısından Osmanlı Dönemi'nden miras kalan bürokrasinin, modernleşme politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında çok önemli işlevler üstlenmiş olduğu görülmektedir.

Kurtuluş Savaşı, Osmanlı asker-sivil bürokrasisinin modernleştirici kanadı tarafından başlatılmış ve sürdürülmüş bir harekettir. Bu hareketi başlatanların bir özelliği idealist ve yurtsever oluşları idiyse, diğer bir özelliği de yalnız olmalarıydı. Bu durumun ana nedeni, bu idealist grubun halk tarafından Osmanlı bürokrasisinin bir parçası gibi görülmeleridir (Yalçındağ, 1970: 55). Dolayısıyla Anadolu ihtilali, “halka rağmen halk için” yürütülmüş olan bir hareket niteliği

taşımaktadır. Milli kurtuluş mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasının akabinde, sivil ve askeri elitlerden oluşan bürokrasi, “halka dönük halk yararına” bir devrimi başlatmışlardır. Fakat bu devrim de yukarıdan aşağıya doğru jakoben bir anlayışla yapılmaya çalışılmıştır. Devrimlerin halka benimsetilmesi için de bürokrasi ve Cumhuriyet Halk Fırkası bir araç olarak kullanılmıştır (Turan, 2003: 122).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilan edilmesi ile birlikte yönünü Batı’ya çeviren genç ülkede, halkın modernleştirilmesi işlevi, bürokrasiye verilen önemli bir görev olmuştur. Bürokrasi tarafından toplumsal yapıyla ve kültürle tam aksi yönde gerçekleştirilen radikal devrimler, halk ve bürokrasi arasındaki var olan uçurumu daha da derinleştirmiştir. Harf devrimi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, kılık kıyafet devrimi vb. düzenlemelerle halk, alışkın olduğu düzenden uzaklaşmaya zorlanmıştır. Halk, bu devrimlerle Osmanlı Dönemi’nden miras devlet baskısını bir kez daha hissetmiş ve bürokrasiyle arasındaki uçurum iyice derinleşmiştir (Turan, 2003: 123).

Cumhuriyet ile birlikte bürokratik elitin devrimci yönü ön plana çıkarılmak istenmiştir. Bunun için eğitim sisteminde yeni ve köklü düzenlenmelere gidilmiştir. Bunların yanı sıra 1920’lerde Türk yönetim sistemi ve siyasal kurumlarının yapısında da köklü değişimler yapılmıştır. Yönetimi ellerinde bulunduran bürokratlar ve aydınlar bu değişikliklerle yetinmemişler; yönettikleri halkın kültürünü, inançlarını ve geleneksel kurumlarını modernleşme önündeki büyük bir tehlike olarak görmüşlerdir. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için geleneksel kurumları ortadan kaldırmışlardır. Günümüz kamu bürokrasisi için de geçerli en önemli iki hastalık olan gizlilik ve dışa kapalılık bu dönemde peydahlanmıştır. Kendilerini rejimin sahibi ve vatandaştan gelebilecek tehlikelere karşı devletin bekçisi gibi gören bürokratik elitler, “devlet sırrı” kavramının arkasına sığınmışlar ve kamu yönetimini dışa kapalı ve halka karşı bir güç olarak kullanmışlardır (Turan, 2003: 123; Pustu, 2007: 204).

Eisenstad, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin çöküşünü, bürokratik bir imparatorluk olarak nitelendirdiği Osmanlıların askeri ve sivil bürokratları için kritik bir durum yarattığını ileri sürer (Turan, 2003: 123). Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı sonrasında bu bürokratlar, kendi varlıklarının sebebi olarak gördükleri merkezi devlet örgütünü kaybetmişlerdir.

Dankwart Rustow, Osmanlı ordusundaki subaylarının %93'ü ve Osmanlı devlet örgütündeki kamu görevlilerinin %85'i, imparatorluğun çökmesinden sonra Türkiye'de kalmış olduklarını belirtir (Rustow'dan aktaran Turan, 2003: 125). Bu kadrolar Cumhuriyet sonrası Türkiye'nin bürokratik yönetim geleneğinin de temelini teşkil eden kadrolar olmuşlardır. Bu kadrolar ayrıca siyasi ve idari kurumların şekillenmesi ve çalışması noktasında önemli roller üstlenmişlerdir. Genç Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı'dan sadece güçlü bir bürokratik yapı ve devlet değil, bir yandan da bu yapıyı kendi iktidarları için araçsallaştıran ve kendi olanaklarının geliştirilmesi için çabalayan elitist bir bürokrasi anlayışını da devralmıştır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden bürokratlar, halka hizmet etmek yerine, halka tepeden bakan, emreden ve bir ölçüde toplumun potansiyel bir tehlike olduğunu düşünen bir imaja sahiptir. Bürokrat-halk ilişkisi için “ceberrut bürokrasi” ve “jandarma devleti” şeklinde eleştirel kavramlar kullanılmaktaydı. Bu süre boyunca bürokrasinin özne, toplumun ise nesne konumunda olduğu değerlendirmeleri yaygındır (Eryılmaz, 2002: 140; Pustu, 2007: 205).

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'si'ne devredilen bürokrasinin ortak özelliği nedir? Asker ya da sivil kökenli olmalarına bakılmaksızın bürokratik elitlerin ortak özelliği; toplumun üzerinde ekonomik, siyasi ve toplumsal kontrolü ellerinde tutmayı hedefleyen ve aydınlardan müteşekkil bir sınıf olmalarıydı. Onların yönetime yaklaşımları temsili ve harekete geçirici olmaktan öteye daha çok düzenleyici bir tutum biçimindeydi

(Turan, 2003: 125). Bu bürokratik elitlere göre, yönetilenlerin en önemli görevleri devlete ve yöneticilere bağlılık duymaktır.

Osmanlı Dönemi bürokratik elitleri yönetilenlere karşı kültürel açıdan üstün oldukları inancını taşımaktaydılar. Bürokrasinin bu üyelerinin statü ve güç taleplerinin dayanak noktasını, almış oldukları resmi eğitim oluşturmaktaydı. Bürokratların ideolojik olarak modernleşmeleri sonucunda, yönetilenlerle aralarında önemli bir kültür farkı ortaya çıktı. Bürokratlar halktan daha çok “Batı”nın istek ve arzularına yönelmiş durumdaydılar. Sonuç olarak yöneten elitler halka yabancılaşmışlardır (Turan, 2003: 126; Pustu, 2007: 205).

Tanzimat bürokratlarının büyük bir çoğunluğu, kendilerinin halk için gerekli olduklarını düşünmekteydiler, ancak önemli oranda halkla karşıt bir duruma da düşmüşlerdi (Küçükömer, 1969: 97). Modernleştirici kanatta yer alan bürokratların yönleri Batı'ya dönüktü ve bir taraftan Batı kurumlarının ülkeye transferini neo-patrimonyal anlayış içinde yapma çabasıdayken, diğer taraftan da yerli üretim güçlerinin tasfiye edilmesi gibi bir talihsiz tarihi rolü oynuyorlardı. Dolayısıyla da bu güçlerin karşısına çıkmış oluyorlardı. Burada anılan halktan kopukluğun sonucu oluşan bürokratlarının “bürokratik yalnızlığı” Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu tarihi ama talihsiz rolleri oynayan bürokratik elitlerin bir kısmı, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde kendine özgü yollarla servet sahibi haline gelmişlerdir. Bunlar suyun başındaydılar ve dolayısıyla İmparatorluk sadece dışarıdan paylaşılacakla kalmıyor, aynı zamanda içeriden de paylaşılıyordu (Küçükömer, 1969: 103; Pustu, 2007: 205).

Öte yandan dönemin bürokratlarının anlayışlarına göre devlet onların varlık nedenleriydi. Onlar bu kuruma yönelik yüksek bir sadakat duymuşlar ve hizmet etmişlerdir. Devleti yaşatmak ve güçlendirmek, bürokratlar açısından bütün faaliyetlerinde en çok ilgi ve kaygı duydukları konu olmuştur (Turan, 2003: 126). İdris Küçükömer'in belirttiği bu tarihi ama aynı zamanda talihsiz rolü oynayan bürokratlar modernleştirici grupta yer alan bir

kanattır. Çünkü bağımsızlık mücadelesini başlatan ve Cumhuriyeti kuran bürokratik elit de bu grubun mensubudurlar (Pustu, 2007: 205-206).

Bağımsızlık mücadelesinin verildiği dönemde halkın, siyasal yetki kaynağı olarak daha fazla benimsendiği görülür. Bağımsızlık mücadelesinde elde edilen zafer, aynı zamanda Osmanlı geleneksel ve modernleştirici elitleri arasında var olan iki yüz yıllık mücadelenin de bitişi olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile beraber modernleşme yanlısı modernleştirici bürokratik elitler zafer kazanmıştır (Pustu, 2007: 206).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bürokratik elitler, modernleşme yönelimleri ve politikalarında yakın bir gelecekte ciddi bir tehdit ile karşılaşmamak amacıyla konumlarını sağlamlaştırma çabasına girmişlerdir (Turan, 2003: 126). Bunun için kullanışlı bir araç olan İstiklal Mahkemeleri, kendilerine rakip olma ihtimali bulunan kişi ve kurumların devre dışı bırakılmasında çok etkili olmuştur. Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren, Batılı görüş ve politikaları sorgulayacak hiçbir karşıt elit grubun siyasal bir güç olmasına fırsat vermemek için bütün önlemler alınmıştır (Turan, 2003: 127). Bu amaçla halifelik kaldırılmış, tekke ve zaviyeler kapatılmış, dini tarikatlar yasaklanmıştır. Bütün amaç modernleştirici bürokratik elitlerin karşısına, bu kurumlar bünyesindeki geleneksel elitlerin bir alternatif olarak ortaya çıkmasını önlemek olmuştur (Pustu, 2007: 206).

II.2.3.4. Tek Parti Dönemi Bürokratik Elitler

Modernleştirici kanatta yer alan bürokratik elitlerin, geleneksel kanattaki bürokratik elitlerin kendileri için bir alternatif olmalarını engellemek maksadıyla atmış oldukları adımları müteakiben tekil güç haline gelen Cumhuriyet bürokrasisi, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte iki temel misyon üstlenmişti. İlki, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan reform hareketlerini sürdürmek ve yerleştirmek; ikincisiyse, ekonomik kalkınma sürecinde kamu bürokrasisini öncü kılmaktı (Durgun, 2003:

209). Ama bu dönemlerde gerçekleştirilen reformlar, daha önceki dönemlere benzer şekilde tepeden inme bir anlayışla halka zorla benimsetilmeye çalışılmıştır. Dönemdeki milletvekillerinden birisi olan Recep Peker’e göre “inkılâpları yapmak için çok kere zor kullanmak lazımdır.” (Aktaran Aykaç, 1997: 166). Peker’in bu ifadesi dönemin hakim resmi ideolojisini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Yasal düzenlemeler yoluyla tepeden inme bütünleşmeyi sağlamak, Osmanlı Devleti dönemindeki yöneticilerin içselleştirdiği bir davranış biçimi olduğu gibi, Cumhuriyet bürokrasisi için de geçerli olan özelliklerinden birisi olmuştur (Mardin, 1990: 52).

Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı’dan merkeziyetçi anlayıştaki bir bürokratik yapıyı miras olarak devir aldığı çalışmanın önceki aşamalarında vurgulanmıştı. Osmanlı’dan devir alınan merkeziyetçi bürokratik yapı ile beraber, 1930’lu yıllarda benimsenen devletçilik politikalarının da merkeziyetçi eğilim ve anlayışı güçlendirmesi, zaten belirli bir potansiyel güç odağı haline gelen bürokrasinin gücünü daha da arttırmıştır. Bunlara ilaveten tek parti genel sekreterinin İçişleri Bakanı, il valilerinin partinin il başkanı olması ve parti müfettişlerine sınırsız sayılabilecek yetkiler tanınması, tek parti dönemine yönelik “bürokratik monarşi” nitelendirmelerinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan etkenlerden olmuştur (Aykaç, 1997: 168). Diğer taraftan tek parti dönemindeki bürokratik yapı, hem kendi içinde, hem de vatandaşlarla bir mücadele içine girmiştir (Adalı, 1978: 190). Bürokratik elitler kendi içlerinde ise görüşlerini yönetim alanına yansıtmak noktasında bir mücadele içinde olmuşlardır. Halk ile girdikleri mücadeleleriyse modernleşme hareketlerinin niteliği ve yapılış biçimiyle ilişkiliydi (Pustu, 2007: 206).

Tek Parti döneminin bürokratları, modernleşme hareketlerini bir hayli hızlı şekilde gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Başvurdukları yöntemlerin doğru olduğuna yönelik

inançları yüksekti. Halk kitlelerinin reformlara karşı isteksizlik göstermelerini, dolayısıyla da bu reformlardan vazgeçilmesini istemiyorlardı. Bu dönem boyunca vatandaşlara edilgen bir rol biçilmekteydi (Turan, 2003: 133). Öte yandan bürokratik elitlerin gerçekleştirdiği reformlar kısa vadede halk açısından ciddi bir iyileşme sağlamadığı için, halk katılımının olmadığı bu reform hareketleri doğal olarak halk tarafından benimsenmedi. Ancak bürokratların tercih ettiği yol, reform politikalarını yeniden değerlendirmek yerine, bunların zorla uygulanması olmuştur. Tek Parti dönemi bürokratları açısından büyük köylü kitleleri cahil, geri kalmış ve gericiydiler ve siyasal kararların alınması sürecine katılımları için kendilerine fırsat verilmemesi uygun olandı (Turan, 2003: 133). Bu yaklaşım uyarınca bürokratik elitler reformları ısrarlı ve katı biçimde uygulama çabasında oldular.

Bürokratların modernleşme amacıyla özdeşleşme düzeylerinin artışına bağlı olarak, kendilerine de daha çok ve büyük yetkiler tanınıyordu ve bürokratlarca bu yetkilerin hesap verme anlayışının dışında ve pervasız bir şekilde kullanıyor olmaları dikkat çekiciydi. Bu tür davranışlar, sosyal statüleri yüksek olan bürokratlar ile onlar tarafından yönetilmek durumundaki halk kitlelerinin aralarındaki mesafenin daha da açılmasına yol açtı (Turan, 2003: 134). Devlet kurumlarının kendi aralarındaki ilişkilerde, elitlerin felsefesi, sosyal katmanların gereksinimleri ve isteklerinin bir arada işlerlik göstereceği bir uyumdan söz edilemezdi (Karpas, 1973: 45). Bürokratik elitler, toplumdaki diğer katmanlar tarafından gittikçe çok daha fazla tepki görür oldular. Bu dönemin bir başka öne çıkan özelliği kılık-kıyafet, sosyo-kültürel değerler açısından da halk ile bürokrasi arasındaki mesafenin büyüklüğü olmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Ankara" romanında tasvir ettiği üzere, halka göre bürokratlar "başka dünyaların insanları" idi. Bu dönemde halk, bürokratlara karşı giyinişleri, davranışları, sosyal değerleri ve mali statüleri ile başka dünyaların insanlarıymışcasına, biraz gıptayla, biraz da hasetle bakıyordu (Yalçındağ, 1970: 56). Bu anlamda gerek bürokratik elitlerin sosyo-kültürel yabancılaşmaları, gerekse uygulanan reform

politikaları nedeniyle tek parti döneminde halkın bürokrasiye tepkisi neredeyse düşmanlık noktasına gelmiştir (Pustu, 2007: 127).

Tek parti döneminin son yıllarına rastlayan İkinci Dünya Savaşı, bürokrat-halk ilişkilerinin daha da bozulmasına yol açmıştır. Savaş sürecinde getirilen yeni vergiler ve bu vergilerin tahsilinde Osmanlı dönemini andıran yöntemlerin tercih edilmesi, savaş yıllarının sıkıntılı günlerinde bürokratlar için ayrıcalıklı politikaların uygulanması ve bürokratların halka tepeden bakma alışkanlıklarını sürdürmeleri halk açısından bardağın taşmasına yol açan son damlalar (Pustu, 2007: 127) olmuştur.

Eryılmaz'ın "bürokrasinin altın yılları" olarak nitelediği tek parti döneminde bürokratlar, doğru bildikleri yolda devlet ve millete hizmet etmeye kendilerini adanmışlardır. Bunun yanı sıra kendi sınıfsal çıkarlarını da korumak çabasından geri kalmamışlardır. Tek parti döneminde bürokratlar, bir yandan popülist inançlar içinde olsalar da, gerçekte onlar küçük bir kentli yönetici elit grubuydular ve büyük ölçüde klasik Osmanlı geleneklerine uygun yöntemler dahilinde ideallerini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı (Turan, 2003: 134). Bu dönemde bürokratların statü ve prestijlerinin bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Bu dönem boyunca siyasetle içiçe geçen bürokrasi, yeni devletin benimsediği değer ve ilkelerin toplum tarafından da kabul görmesi için bir rol üstlenmişti. Ayrıca bürokratlar giderek artmış olan güç ve prestijleri hasebiyle, siyasi kararların uygulayıcısı olmaktan çok, siyaset yapıcısı olmak istiyorlardı (Heper, 1985: 72). Tek parti döneminde geliştirilen “ekonomik kalkınmada devletçilik doktrini” bürokratik elitlerin siyasal ve ekonomik sistem üzerinde egemenlik kurmalarının önünü açıp kolaylık sağladı. Bürokratik elitler, kendi siyasal görüşlerini paylaşmayan ve günün birinde üstün bir konuma sahip olarak, kendilerine karşı gelebilecek siyasal bir örgütün varlığını kabul etmekte hiç de istekli değillerdi (Turan, 2003: 133).

Metin Heper'e göre, kökleri Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanan sivil "bürokratik yönetim geleneği", Cumhuriyet'in ilanı ardından 1950'li yıllara kadarki dönemde altın yıllarına ulaşmıştır (1974: 89). Tek parti yönetiminin seçkin devlet ve otoriter bir idare sistemine dayanması sebebiyle kamu yöneticileri, yüksek sorumluluk makamlarında Osmanlı Devleti'nde bile görülmeyen önemli imkân ve statü itibarlarından yararlanmışlardır (Durgun, 2003: 211). Türkiye Cumhuriyeti adıyla kurulan bu yeni devlette "ideal bir toplum tasarımı" hedeflenmiştir. Böyle bir toplumun da henüz var olmaması nedeniyle bürokratlar kaçınılmaz olarak, kendilerini ideal toplum adına halk iradesinin tartışılmaz temsilcisi olarak görmüşlerdir (Bayraktar, 1999: 157).

Tek partili hayattan çok partili hayata geçildiği 1940'lı yıllar, yeni bir siyasal elitin geliştiği dönem olmuştur. Yeni elit esas itibari ile bir taraftan mahalli ayan ve eşraf, öte taraftan büyük şehirlerin ticaret erbabından oluşmuştur (Karpas, 1959: 316- 317). Bu yeni siyasal elit, geleneksel siyasal-bürokrat elite bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Heper, 1974: 130). Bu yeni elitlerin ortaya çıkışı Cumhuriyet'in geleneksel Kemalist bürokratlarının elini zayıflatmaya başlamıştır (Pustu, 2007: 128).

II.3. Dış Politika – Kimlik Denkleminde Kültürel Belirleyicilik

II.3.1. Kimlik İnşası ve Dış Politika

İnşacılık (Constructivism), uluslararası ilişkilerin göreceli olarak yeni ama aynı zamanda günümüz uluslararası siyaset konularını çok daha iyi açıklama yeteneğine sahip yaklaşımlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Geleneksel uluslararası ilişkiler kuramları, devletleri amaçlara odaklanmış ve çıkar maksimizasyonu peşindeki rasyonel aktörler şeklinde ele almaktadır. İnşacılık kuramı ise, devletin bir sosyal aktör olduğu savındadır. Sosyal bir aktör olarak devlet, kurallar ve uygunluk arayışında olan ve kimlik oluşturma ve bunu ifade

etme gereği duyan bir yapıdır. Bu yönüyle inşacılık kuramı, ulusal çıkar ve ulusal kimlik konularını farklı yaklaşımlar içinde değerlendirir. Ulusal çıkarlar, sabit olmayan ve ulusal kimliğin çok büyük oranda etkilediği değişkendir. Ulusal kimlik de sabit olmayan bir özelliğe sahiptir ve uluslararası ve ulusal güçler tarafından biçimlendirilmekte ve değişmektedir. Ulusal kimlik, yaşanan bütün bu değişiklikler ve ulusal çıkarları da etkilemekte ve zamanla değiştirmektedir. Buradan yola çıkarak herhangi bir devletin uluslararası sistemdeki davranışlarının ve dış politika kararlarının daha iyi anlaşılabilmesi için yalnızca ulusal çıkarların dikkate alınması yetersiz olacak, ulusal kimliğin de göz önünde bulundurulması gerekli olacaktır (Öztürk, 2014: 2-3).

Ulusal kimliğin bu noktada önemli görülmesinin nedeni, ulusal kimliğin ulusal çıkarların temelini meydana getiriyor olmasıdır. Farklı güvenlik algılarının ve uluslararası sistemlerin oluşturulmasında ulusal kimliklerin anahtar rolü oynaması söz konusudur. Ulusal kimliklerin iletişim süreçleri ile değiştirilebilmesi mümkündür. Bu nedenle de devletlerin fiziki güvenlik, özerklik, ekonomik refah ve kolektif özsaygı kavramlarını kapsayıcı ulusal çıkar algıları devletlerin iletişim süreçleri ile oluşturulur ve değiştirilebilir (Öztürk, 2014: 3).

Sosyal inşacılar, uluslararası politikanın esas yapısının sosyal ilişkilere dayandığını ve bu sosyal ilişkilerin de devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını biçimlendirdiğini ileri sürerler. Yapıda biçim alan her devletin kimliği, uluslararası politikada diğer devletlere ilişkin farklılaşan dış politika uygulamalarını meydana getirir. İşte bu kimliğe dayalı olarak da devlet, güvenlik algısı, çıkar ve tercihlerini dış politikasına yansıtır. Devletlerin kendi kimliğini güvenlik altına alması yoluyla kendi ulusal çıkarlarını da güvenlik altına alması mümkün hale gelir. Dolayısıyla sosyal inşacılara göre uluslararası alan, devletlerin kimlikleri ile inşa edilen bir yapı olarak görülmektedir (Gökçe ve Çaha, 2019: 61).

Sosyal inşacılık kuramı, devlet kimliğinin devleti yöneten elitlerin kamuya yönelik açıklamaları ile belirtmiş oldukları devletin doğası ve amaçlarına ilişkin

düşünceleriyle uygulama alanı bulan dış politika davranışlarının bir bütünü olduğunu iddia eder. Osmanlı'nın son dönemleriyle başlamış olan batılılaşma ve modernleşme çabalarına koşut biçimde gelişen erken dönemdeki Türk dış politikası aracılığı ile hem dünyaya hem de içeride Türk kamuoyuna "batılılık" vurgusu yapılmış, böylece "Batılı Türkiye" kimliğinin kurumsallaştırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda yeni devletin oluşturulmaya çalışılan devlet kimliğinin oluşum sürecinin salt Cumhuriyet kurucu kadroları ve cumhuriyet dönemiyle ilişkili olmadığı, sürecin başlangıcının Osmanlı'nın son dönemlerine dayandığı görülecektir (Seval, 2019: 149).

Klasik dönem Osmanlı açısından uzunca bir süre (kuruluş, gelişme ve duraklama dönemleri) "öteki" olarak kabul edilen Batı, yaşanan askeri yenilgiler ve büyük toprak kayıpları sonrasında Osmanlı Devleti'nin "etkili ötekisi" halini almıştır. Bu nedenle de modernleşme ve batılılaşma çabaları bir anlamda Osmanlı açısından devleti kurtarma motivasyonu ile etkili öteki Batı'nın örnek alınması şeklinde de okunabilir. Bu batılılaşma ve modernleşme yönelişi, cumhuriyet sonrasında ise devleti kurtarmak idealinden yeni bir devletin kurulması ülküsüne dönüşmüş, Kemalist ideoloji ile de birlikte kimlik inşa etmek için kullanılan uygulama aracı haline gelmiştir (Seval, 2019: 150).

Dahası batılılaşma bir yandan devletin yeni kimliğinin inşasında başvurulacak önemli bir araç olurken öte yandan da stratejik güvenliği sağlama ve arttırmanın bir yolu şeklinde değerlendirilmiştir. Bu amaç kapsamında Batı Bloku ile gerçekleştirilen uluslararası ilişkilerin önemi büyük olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında Sovyetler'den alınan ekonomik ve askeri desteğe rağmen yeni Cumhuriyet'in kurucu kadroları ve Atatürk, dış politika tercihlerinde Batı merkezli bir anlayış içinde olmuşlardır. Milletler Cemiyeti üyeliği, Balkan Paktı ve Sadabat Paktı'nın etkin bir üyesi olmak, Akdeniz Paktı kuruluş girişimleri, Lozan'da çözümsüz kalan başlıkların diplomasi kanalları ile çözümlenmeye çalışılması,

Montrö Boğazlar Sözleşmesi gibi konulardaki barışçıl çözüm arayışları bir anlamda Batılı kimlik inşası idealiyle uyumlu atılan adımlar olmuştur (Seval, 2019: 150).

Batılı kimlik oluşturma çabalarının son tezahürü olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) entegrasyon sürecini de incelemek yararlı olacaktır. Bazı görüşler AB entegrasyon sürecini Türkiye'nin iki yüz yıllık batılılaşma serüveninin en somut, en nihai ve kaçınılmaz halkası olarak algılamaktadırlar. Onlara göre AB entegrasyon süreci, Türk medeniyetinin, tehlike ve zararlarından çekinilmesi gerekli tehdit olarak algılanmakta olan Batı medeniyeti ile bütünleşerek oradan gelmesi muhtemel zararları ortadan kaldırma arayışı şeklinde kabul etmektedirler. Başka bir ifade ile tarihte ilk kez bir medeniyet başka bir medeniyetin tehdit ve tehlikelerinden o medeniyet ile bütünleşerek kurtulma stratejisi izlemektedir. Hatta AB entegrasyon süreci ile birlikte Türkiye'nin batılılaşma serüveni ilk kez normalleşme eğilimine girmiş, dış etkenlerin tek başına belirleyici olmaktan çıkarak ülke içi ekonomik, sosyal ve siyasal dinamiklerinin de etkili olduğu bir noktaya evrilmiştir (İnaç ve Özler, 2015: 168-169).

II.3.2. Coğrafya Tasavvuru ve Dış Politika

İbn-i Haldun, "Coğrafya kaderdir!" sözü ile ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeleri açısından bulundukları coğrafyanın önemli bir belirleyici olduğunu 14. asırda yazdığı eserinde dile getirmiştir. Bugün de birçok düşünür bu görüşe katılmaktadır. Ancak coğrafyanın özellikle dış politika açısından önemli oluşu, ulusal güç olarak kullanılması halinde daha belirgin şekilde ortaya çıkar. Yani coğrafya ulusal güç olarak etkin bir şekilde kullanılması durumunda, iyi bir şekilde değerlendirilmesiyle ancak önemli olabilir (Tarhan, 2013: 29).

Coğrafya, bir ülkenin dış politikasının üzerinde olduğu mekân olarak büyük ölçüde sabit bir veri olmakta ve bu yönüyle de süreklilik ifade eden bir dış politika faktörü

niteliği taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, bir ülkenin üzerinde bulunduğu coğrafya ve bu coğrafyanın temel nitelikleri, söz konusu ülkenin dış politikasına değişik açılardan etkide bulunması kaçınılmaz olacak kadar önemli bir faktördür.

Bir kere, ihtilaflı alanlarla ilgililik ve bu alanlara yakınlık, önemli aktörlere komşuluk gibi üzerinde bulunulan coğrafyanın mevki ve bu coğrafyanın dağlık, denizlere sahildar, önemli boğaz ve geçiş yolu kavşakları üzerinde bulunması gibi nitelikleri, ilgili ülkenin güvenlik ihtiyaçları ve algılamasını yakından etkileyebileceğinden, dış politikanın önemli bir parçası durumundaki savunma ve güvenlik politikalarının oluşmasında belirleyici rol oynayacak ve böylece önemli bir dış politika girdi sağlayıcısı olarak belirecektir. Bu özellikler doğrudan savunulacak alanların niteliği ve savunulabilir tekniklerini etkilemek suretiyle, bir ülkenin bir bütün olarak savunma yapısını da belirleyecektir. Öbür taraftan da, bu özellikler ülkenin ihtilaflara taraf olma ve tehdiye maruz kalma durumlarını önemli ölçüde belirleyeceğinden, ülkenin dış ilişki ve bağlantılarıyla savunma ve güvenlik yapılanmasını biçimlendirecektir (Şahin ve Doğanay, 2000: 324).

Ülkenin içerisinde bulunduğu coğrafyanın verimli topraklara sahip olması, bitki örtüsü, su kaynakları gibi iklimsel özellikleri de hem söz konusu ülkenin ekonomik yapı ve gücü üzerine etkilerde bulunmak suretiyle, hem de bu özelliklerinden dolayı diğer ülkelerin ilgi ve dikkatlerine konu olmak şeklinde ihtilaf ve güvenlik boyutu ile ön plana çıkacaktır (Şahin ve Doğanay, 2000: 324).

Ülkenin içerisinde ve/veya üzerinde bulunduğu coğrafyanın mineraller, madenler gibi doğal kaynaklara sahip olup olmaması da, hem ülkenin ekonomik yapısı üzerine etkileri yönünden dolayı, hem de sahip olunan doğal kaynakların niteliklerine göre stratejik etkileri sonucu doğrudan dış politika girdi ve çıktılarına etkiler nitelikte roller oynayacaktır (Sönmezoğlu, 2000: 397).

Coğrafya, iklim ve coğrafi konum şeklindeki coğrafi faktörün dış politika üzerindeki etkileri ile ilgili genel özet değerlendirmelerden sonra, bu değerlendirmeler ışığında Türk dış politikasında coğrafi faktörün etkileri irdelenebilir.

Türkiye'nin coğrafi mevki, Türk dış politikasına girdi sağlayan bir çevresel faktör olarak oldukça önemli belirleyiciliğe sahip bir olgudur. Türkiye'nin üzerinde bulunduğu coğrafi konumun, Avrupa, Asya, Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu gibi uluslararası ilişkiler bakımından çok yönlü önemliliğe sahip bölgelerin tam kesişim noktasına tekabül edişi; hele hele bütün bu bölgelerle çok özel tarihi ve kültürel bağlara sahip oluşunun pekiştirici rolü de eklenince, bu konumun Türk dış politikası açısından bir etkinin de ötesinde "dikte edici bir kader" işlevine sahip olduğunu bile öne sürmek mümkün olacaktır (Mor, 2002: 99-100). Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin bölgesel bir güç haline gelmesinde temel belirleyici etkenin Türkiye'nin coğrafi konumunun olduğu ileri sürülmektedir (Kut, 1998: 54).

Yine, Türkiye'nin iklimsel şartlarının sunduğu çok yönlü tarımsal üretim potansiyelleri ekonomik yapısı üzerinde etkilere sahip olacaktır. Bu potansiyellerin etkin bir şekilde harekete geçirilebilmeleri ekonomik güç ve kapasite üzerinde etkili olacağından, bunun dış politikada ulusal güç profili vasıtasıyla etki ve yansımalarının olacağını düşünmek mümkündür. Tarımsal ürünleri uluslararası piyasalarda satmaya yönelik oluşturulan veya oluşturulmak istenen ilişkiler ağının da dış politik etkilerinin olacağı beklenmelidir. Örnelemek gerekirse, Türkiye'nin AB üyeliğine atfettiği önemde, tarım ürünleri için açılacak olan AB pazarıyla ilgili beklentiler, AB ve/veya AB üyesi ülkelerin de pazarlarına girmesi muhtemel Türk tarım ürünleriyle ilgili düşüncelerinin Türkiye'nin AB üyeliğini etkileyici bir işleve sahip olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Coğrafi bir veri olarak Türkiye'nin sahip olduğu Dicle ve Fırat suları ve bu nehirlerin sınır aşan nitelikleri kullanım ve paylaşım konusunda ihtilafların ortaya çıkmasına

sebepe olmuştur. Suriye ve Irak ile ortaya çıkan ihtilaflar bu ülkelerin Türkiye'ye karşı olumsuz tutum almalarında etkili olurken, Türkiye de bu olumsuz tutumları karşılamaya yönelik politikalar üretme durumunda kalmıştır. Bu da, Türkiye'nin üzerinde bulunduğu coğrafyanın nitelikleriyle ilgili olarak bir taraftan komşuluk ilişkisi; diğer taraftan sahip olduğu doğal kaynaklar ekseninde ortaya çıkan ve dış politikasına girdiler sağlayarak etkide bulunan çevresel faktörlere somut bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye'nin sanayileşmiş ülke ekonomileri için hayati nitelikte bir girdi durumundaki Orta Doğu petrollerinin güvenliği ve düzenli sevkiyatı ile ilgili mühim bir konumda bulunuyor oluşu, jeo-ekonomik ve böylelikle de jeopolitik ve jeo-stratejik açılardan Türkiye'yi önemli kılmaktadır (Davutoğlu, 2001: 323). Bu önemliliğin de Türk dış politikası açısından belli manevra alanları ve araçlar sunabileceği gibi bazı risk ve sınırlamaları da beraberinde getireceğini düşünmek gerekir (Çandar,1992: 32).

Bütün bunlardan hareketle netice olarak, bir ülkenin üzerinde bulunduğu coğrafya ve bu coğrafyanın nitelikleri söz konusu ülkenin dış politika ortamı açısından çevresel girdi sağlayan faktörlerin en önemlilerinden birisidir. Bundan dolayı da, o ülkenin dış politikasının oluşumunda birincil derecede etkilere sahip olacağını söylemek mümkündür. Coğrafyanın dış politikaya etkisiyle ilgili bu genel tanı, Türkiye gibi oldukça özgün bir coğrafi mevkide bulunan ve bu özgün mevkiin özel coğrafi niteliklerle daha da pekiştirildiği bir ülke açısından çok daha derinlikli belirleyiciliğe sahip bir dış politika faktörü olduğunu öne sürmek mümkündür.

II.3.3. Tarih Yazımı ve Dış Politika

Erol Güngör, kriz dönemlerinin neden olduğu travmaların atlatılabilmesi için tarihin önemli bir destekleyici olduğunu ileri sürer. Bir toplumun yaşamakta olduğu sosyal ve psikolojik sorun ve sıkıntılardan kurtulması sürecinde, o toplumun kendi geçmişine duyduğu

özlem ve hatıralarının canlandırılması, geleceğe dönük atılımı için bir dinamo görevi yapmaktadır. Güngör'ün "subjektif geçmiş" olarak ifade ettiği bir durum yani tarih, aynı zamanda toplum inşasında da kilit rol oynamaktadır. Tarih tasavvuruyla hem toplumun gelecekteki amaç ve hedeflerine ışık tutulabilecek hem de o gününe ilişkin meşruiyet kazandırılabilir (aktaran Ayata ve Yücel, 2015: 136).

Bir başka açıdan da tarih, insan topluluklarını millet kavramı olarak ifade edilen sosyal bir bütünün parçası şeklinde görmenin ve böylece de toplumsal işbirliği ve dayanışmanın artmasının izlerini toplumun şuuruna yerleştirmektedir. Yine Güngör'ün "millet için hayat denilince tarih, hayat tecrübesi denilince de kültür anlaşılır." sözü, tarih ve millet arasındaki kopmaz nitelikteki bağların gücünü ortaya koymaktadır. Milletlerin geçmişleri ile bugünü arasında kurulan bağları sayesinde insanların millet olduklarına inanmalarını sağlamaktadır. Ek olarak da bu insan topluluklarının adet, gelenek, inanç ve pratiklerinden oluşan alışkanlıkları için bir meşruiyet zemini hazırlamaktadır (Ayata ve Yücel, 2015: 137).

Tarih yazımında üzerinde durulması gereken ikinci husus da "objektif tarih" meselesidir. Bir anlamda objektif tarih, toplumun varoluş tarihi sayılır. Varolmasından itibaren dilinin, geleneklerinin ve kültürünün oluşmasıdır. Ancak burada sözü edilen tarihin belli dönemlerinin toplum hafızasında ötekileştirilmesi mümkün olabilir. Örneğin milli tarih yazımında cumhuriyet inkılapları, geleneksel Türk toplumuyla Batı yolundaki Türk toplumu arasında kalın bir duvar olarak görülmektedir. Türkiye'nin tarihi mirasını ihtiva eden düşünce ufku ve ülküsünden kopuşuna da neden olan bu kalın duvar, Türkiye açısından dünya siyasetindeki gücünü nispeten azaltmış, Türk toplumunun hafızasında geçmişe yönelik özlemin büyümesine zemin hazırlamıştır. Bir toplumun hafıza merkezi olarak kabul edildiği zaman milli tarih, mazinin ihtişamı ve büyüklüğünün millet tasavvurunda kendisini göstermektedir (Ayata ve Yücel, 2015: 136).

Sol-Kemalist görüş, Türkiye'nin dış politikasının bloklardan bağımsız bir şekilde kendi ulusal çıkarlarına uyumlu şekilde icra edilmesi şeklindeki normatif bir motivasyondan yola çıkar, tarih yazımına ilişkin temel argümanları ve kavramlarını 1960'lardaki Milli Demokratik Devrim çevresinin üretimlerinden alır. Burada sözü edilen çalışmaların büyük bir bölümü ya Doğan Avcıoğlu'nun kendi çalışmalarıdır, ya da ondan büyük ölçüde etkilenen çalışmalardır. Sol Kemalist tarih tezine eleştiri yöneltenlerin neredeyse tamamı kendilerine Doğan Avcıoğlu'nu referans almaktadırlar. Bütün bunlardan dolayı sol-Kemalist tarih yazımı üzerindeki değerlendirmeler de büyük oranda Doğan Avcıoğlu'nun görüşleri çerçevesinde kurulmuştur (Saraçoğlu, 2007: 58-59).

Sol-Kemalist tarih yazımı, Türk dış politikasına ilişkin yaklaşım ve eleştirilerini “bağımsızlık” ve “tarafsızlık” gibi kapsamı oldukça belirsiz iki başlangıç ilkesine dayandırmaya çalışmıştır. Türk dış politikasının yöneliminin kabul edilebilir olmasına bağlı olarak da bu ilkelerin eksiksiz şekilde uygulanabilmesi söz konusu olmaktadır. Bu durumda, Kemalistler açısından dönem ve koşullardan bağımsız şekilde Türk dış politikasının ideal gündemi önceden bellidir: Her koşulda ve dönemde bağımsızlığı ve tarafsızlığı muhafaza etmek. Bilindiği üzere, Türkiye gibi bir ülkelerin kalkınmasının vazgeçilemez bir önkoşulu vardır: Bu önkoşul da emperyalist blokların dışındaki bir dış politikayla, bağımsız kalkınma olanağının elde tutulmasıdır. Kalkınma, sanayileşme, ya da çağdaşlaşma, sınai üretimin artması, fabrika sayısının çoğalması vb. gibi yalnızca bir nicelik değişmesinden ibaret değildir, gerçekte bir nitelik değişikliğidir (Avcıoğlu, 1978: 1439).

Sol-Kemalist görüş, Kemalist devrimlerinin eksiksiz bir şekilde tamamlanmadığı iddiasını taşımaktadır. Tarih yazımının da bu başlangıç prensiplerinin hayata geçirildiği bir dönem olduğu gerekçesiyle Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet döneminde izlenen dış politika hattını idealleştirip onu bir referans noktası olarak alır. Bu dönemdeki egemen dış

politika anlayışından uzak olan her hamle sol-Kemalist tarih yazımı için bir eleştiri sebebidir. Atatürk döneminde uygulanan dış politika anlayışında, bütün komşularla dostluk politikası, çağdaşlaşma politikasını rahatlıkla sürdürmek ve bağımsız bir kalkınma izleme bulunmaktadır. Atatürk'ün ölümünden sonra ise durumun bütünüyle değiştiği görülür. Türkiye kendisi için neredeyse hiçbir güvenlik sağlamaksızın sadece sorun getiren askeri nitelikteki İngiliz ve Fransız ittifakına mevsimsiz ve gereksiz bir acelecilikle bağlanır (Avcıoğlu, 1978: 1603).

Böylelikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye tarafından benimsenen ve uygulanan aktif ve taraflı dış politika anlayışı, Mustafa Kemal döneminde izlenen siyasetle karşılaştırılır ve eleştirilir. Tarafsızlık ve bağımsızlık ilkeleri, koşulları aşan kendinden menkul ilkeler olarak ele alındığından, böyle bir karşılaştırma yapılırken her iki dönemin de kendine özgü nesnel koşullarının işin içine katılmasına gerek duyulmaz. Aslında, en basitinden, sol-Kemalist tarih yazımı Soğuk Savaş döneminin özgüllüğünü yadsır konuma gelmektedir. Referans noktası olarak kendiliğinden bir ideolojik göndermesi olmayan “bağımsızlık” ve “tarafsızlık” ilkeleri esas alındığından, Türkiye’nin Soğuk Savaş Dönemi’nde izlemesi gereken siyasetin özel bir tahkimat gerektireceği düşünülmez. Çünkü Türkiye için Soğuk Savaş, sadece bağımsız ve tarafsız bir dış politikanın izlenmesi gereken dönemlerden herhangi birisidir (Avcıoğlu, 1978: 1604).

Esas hareket noktası bağımsızlık ve tarafsızlık ilkeleri olduğundan sol-Kemalist tarih yazımı Soğuk Savaş dönemi izlenen dış politikanın kökenlerini Türkiye kapitalizminin yapısına içkin dinamiklerde değil, bağımsızlığı ve tarafsızlığı zedeleyen siyasal hatalarda aramıştır. Türkiye’nin kapitalist blokla ittifakı 1939 yılında, Atatürk’ün ölümü sonrasında izlenen ittifak politikalarıyla tarafsızlığın elden kaçırılması durumunun bir uzantısı gibi kabul edilir. Bu tarafsızlığın kaybedilmesinin nedenleri olarak sınıfsal veya ideolojik tercihler görülmez, Atatürk dönemi

sonrası siyasetçilerin bir gafleti olarak sunulmaya çalışılır. Devlete sınıfsal veya ideolojik bir anlam atfedilmediği ve dış politika tercihlerinin siyasal iktidarın inisiyatifi dâhilinde algılandığı oranda, sol Kemalist tarih yazımının da çözümlemelerini resmi ideolojinin kavramsal çerçevesine benzer bir hattan yaptığı söylenebilir. Hem resmi ideolojinin hem de sol-Kemalist anlayışın dış politika tarih yazımına göre toplumun tümünü bağlayan ortak bir ulusal çıkar ve ulusal güvenlikten bahsedilebilir; ihtilaf ulusal çıkarın ve güvenliğin nerede aranacağını belirlerken ve bunların ne zaman tehlikeye düşeceğinin ölçütlerini ortaya koyarken ortaya çıkar (Avcıoğlu, 1978: 1604).

Özetle, resmi tarih anlatımının ortak çıkarlara sahip bireylerden oluşan ulus anlayışı tam olarak karşıya alınmadan, onun yerine alternatif bir toplum çözümlemesi konulmadan, dış politika konularında da onun kavramsal çerçevesinin dışına çıkmak pek mümkün olmamaktadır. Neredeyse aynı kavramlara atıf yapmış olmalarına rağmen, sol-Kemalist tarih yazımını Türk dış politikasını resmi ideolojiden farklı değerlendirmesine yol açan şey ise başlarda bahsedilen “tarafsızlık” ve “bağımsızlık” gibi ilkelerin Kemalistler açısından ulusal güvenliğin ve çıkarların nerede başlayıp nerede bittiğini belirlemiş olmasıdır. Hülasa, sol-Kemalist yaklaşım açısından ulusal güvenliğe yönelebilecek en büyük tehdit, Türkiye’nin bloklar dışında kalmak üzerine tasarlamış olduğu bağımsız siyasetinin zedelenmesidir. Bu nedenle resmi tarih yazımında bir güvenlik arayışının sonucu şeklinde sunulan Türkiye’nin kapitalist blokla kayıtsız bir bütünleşme atılımı, sol-Kemalizm için açık bir ulusal güvenlik riski anlamına gelmektedir. Ancak bu derece hatalı bir dış politika, Marksistlerin yaptığı gibi aktörlerini aşan tarihsel veya sınıfsal bir süreçle ilişkilendirilmediği için, sistemin kurumları ve pratikleri içinde onarılıp düzeltilebilecek bir olgu olarak ele alınmaktadır (Avcıoğlu, 1978: 1625).

Bu anlayışa göre Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin yakın ilişkiler kurulması gereken ve izlediği siyaset olumlanan ülkeler genellikle blok dışı kalmış ülkelerdir. Özünde

ve iç siyasetinde nasıl bir ideolojiyi hayata geçirdiğinden bağımsız olarak, dünya siyasetinde tarafsız kaldığı sürece hem kapitalist hem de sosyalist bir ülke sol- Kemalist tarih yazımı için aynı anda esin kaynağı teşkil edebilmiştir. Örneğin aynı dönemde tamamen farklı rejimlere sahip olmalarına ve tamamen farklı tarihsel süreçlere maruz kalmalarına rağmen hem Finlandiya hem de Yugoslavya'nın izlediği dış politika Kemalist tarih yazımı tarafından bir model olarak sunulabilir. Böyle bir mantık, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde izlediği Sovyet karşıtı politikalarını Sovyetler Birliği'ne veya onun ideolojisine özel bir sempati duyarak veya bu politikaları Türkiye burjuvazisinin uzun vadeli çıkarları ile ilişkilendirerek değil, Türkiye'nin tarafsızlığı ve bağımsızlığı gibi normlardan bir sapma olarak değerlendirerek eleştirir (Avcıoğlu, 1978: 1623, 1624 ve 1716) .

II.3.4. Kültürel Dönüşüm ve Dış Politika

Tarihi ve kültürel faktörlerin dış politika ve dolayısıyla da Türk dış politikasını iki şekilde etkileyebileceğini düşünmek mümkündür. Bunlardan ilki, dış politika ile önemli bir etkileşim ilişkisine sahip ulusal güç profili açısındandır. Tarih ve kültürün diğer faktörlerle birlikte ulusal gücü etkileyen belirleyici faktörler oldukları kabul edilirse, tarihi ve kültürel faktörlerin Türkiye'nin ulusal güç profilini etkileme işlevine sahip olduklarını öne sürmek mümkün olacaktır (Davutoğlu, 2001: 15). Bu faktörlerin Türkiye'nin ulusal gücünü etkileme yoğunluk ve yönünün de Türk dış politikasını etkilemesi kaçınılmaz olacaktır. Eğer tarih ve kültür diğer etkileyici faktörler ile birlikte Türkiye'nin ulusal gücü açısından katkı sağlayıcı pozitif bir etkide bulunuyorsa, bu durumun Türkiye'nin dış politikasına ilave etkinlik kazandırıcı bir yansıması olacağı açıktır. Aksine bir durum, yani tarihi ve kültürel faktörlerden dolayı bir zafiyet söz konusu ise, bu da ulusal güce negatif etkide bulunacağından; Türk dış politikası açısından manevra alanını daraltıcı ve genel olarak da etkinliği üzerinde olumsuz rol oynayan bir faktör olarak ortaya çıkacaktır. Genel anlamda ulusal güç parametreleri olarak tarihi ve kültürel faktörlerin Türk dış politikası üzerinde

manevra alanını genişletici ve dolayısıyla da pozitif bir etki sağlayacağını kabul etmek mümkün görünse de; bu her hal ve her zaman için mutlak geçerli olabilecek bir durum değildir. Dolayısıyla, tek başlarına tarihi ve kültürel faktörlerin elverişlilikleri ya da aksinden hareketle ulusal güç profili ve bunun dış politikaya etkileri ile ilgili çıkarımlarda bulunmak yanıltıcı sonuçlara götürebilecektir (Davutoğlu, 2001: 52).

Tarihi ve kültürel faktörlerin Türk dış politikası üzerindeki etkileyici rolünün ikinci bir şekli de, dış politikasında bizzat karar alıcılar ve karar alma sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen aktörler kanalından olabilecektir (Sönmezoğlu, 2000: 459). Karar alıcılar ve karar alma sürecini etkileyen aktörlerin genel olarak tarihi bilinçleri ve kültürleri ya da somut dış politika olgularının tarih ve kültür ile ilişkilendiriliş şekilleri, bu aktörlerin algılama, anlama, çözümleme ve bu zeminde tutum almaları üzerine şu ya da bu şekilde etkili olacağını öne sürmek mümkündür.

Yukarıda sözü edilenleri bir parça açmak gerekirse, Türkiye'nin genel olarak Avrupa ve özel olarak da AB'ye karşı yürüttüğü politikayı, bu politika ile ilgili yaklaşımları tarihi ve kültürel bağlam dikkate alınmaksızın tam olarak anlayıp analiz edebilmek oldukça zor olsa gerektir (Çalış, 2001:389). Yine Türkiye'nin Rusya'ya karşı dış politika tutumlarını, tarihi boyut dikkate alınmaksızın doğru olarak irdeleyebilmek pek mümkün olmayacaktır. Bu örnekler, rahatlıkla Balkanlar, Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya da katılmak suretiyle çoğaltılabilir.

Kısaca belirtmek gerekirse, tarihi ve kültürel faktörler bir taraftan başka verilerle birlikte ulusal güç parametresi unsurları olarak Türk dış politikasını doğrudan etkileyici rol oynarlarken; diğer taraftan da karar alıcılar ve karar alma sürecini etkileyici aktörler vasıtasıyla dolaylı etkileyici role sahiptir.

III.BÖLÜM: ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE BATILILAŞMANIN ROLÜ

Özal liderliğindeki Anavatan Partisi, Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik alanda yaşadığı ciddi krizler sonrasında yaşadığı 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında Türk siyasal hayatına dahil olmuştur. Darbe öncesinin oluşturduğu ideolojik kutuplaşmanın toplum üzerindeki olumsuz yansımalarını iyi okuyan Özal, öncelikle bu kutuplaşma taraflarının kendi partisi içinde bütünleştirmek gibi büyük ve çok iddialı bir yöneliş içinde olmayı tercih etmiştir. ANAP, toplumsal uzlaşının temellerinin öncelikle siyasal alanda gerçekleşmesinin mümkün olacağı düşüncesinden hareketle, milliyetçi, muhafazakar, sosyal demokrat ve liberal eğilimleri bünyesinde toplamayı hedeflemiştir (Çiçek, 2018: 83). Dolayısıyla merkez sağ bir parti olarak siyasal platformda konumlandırılan ANAP, aslında darbe sonrası konjonktürün oluşturduğu ortamdan bu toplayıcı kimliği aracılığıyla en yüksek oranda yararlanmak amacıyla olmuştur. Önceliğini ekonomik alana odaklamış olmasına rağmen ANAP'ın diğer politika alanlarında da önemli değişim hamlelerinin başlatıcısı rolü dikkat çekmektedir.

Bunlar arasında üst sıralarda yer edinen dış politika konusu, ANAP ve Özal'ın Türkiye'nin alışılmış uygulamalarını ters yüz eden bir görünüm taşır. Özellikle pasif ve çekingen bir dış politika anlayışının tersine aktif ve uluslararası sorunlara korkusuzca müdahil olmayı seçen bir anlayış öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Dahası dış politika kararlarının alınması ve uygulanması süreçlerinde dışişleri bürokrasisinin temel belirleyici olduğu geleneksel yaklaşımın dışına çıkılarak Özal eksenli ve esnek bir anlayış tercih edilmiştir. Dolayısıyla büyük ölçüde Özal tarafından şekillendirilen ANAP dış politikasının ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde 1983-1992 yıllarını kapsayan süreçte ANAP iktidarlarının dış politika anlayışı öne çıkan başlıklar altında aşağıda ayrıntılı şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

III.1. Anavatan Partisi İktidarının Başlangıcındaki Politik Konjonktür

Türk siyasal hayatında bazı dönemlerde kesintilerle karşılaşılmasına rağmen çeşitli siyasal partilerin varlığına Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve özellikle de İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde, devamında Cumhuriyet döneminde de tanıklık edilmiştir. Buna karşın başarısız iki girişim haricinde 1946 yılında yapılan çok partili seçimlere kadar Türkiye'de tek partili bir siyasal yapı egemen olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iç ve dış konjonktürün etkisiyle geçilen çok partili siyasal hayatla birlikte, bir yandan siyasal partiler önemi kazanmış bir yandan da birçok siyasal parti seçmenlere alternatif olduklarını gösterme yarışına girmişlerdir.

Türkiye'de özellikle çok partili siyasal hayata geçiş sonrasında yaşanan parti çeşitliliği içerisinde ANAP, "toplayıcı parti" tipolojisine uygun karakterde bir parti olarak kabul edilir. Kuruluş süreci, söylemleri, ideolojik konumlanması, konjonktüre göre hareket etmesi gibi faktörler, ANAP'ın toplayıcı parti kimliğini pekiştiren özelliklerdir. Toplayıcı partilerin bir başka önemli özelliği olan güçlü ve karizmatik lider olgusu ise ANAP'ın kurucu genel başkanı Turgut Özal ile tamamlanmış, dolayısıyla da lider-parti özdeşleşmesi gerçekleşmiştir (Çiçek, 2018: 75). Bu bağlamda Özal'ın şu anekdotu güçlü ve karizmatik liderlik kimliğini ortaya koyar (Nalbantoğlu, 1986: 229):

“İstanbul’a geldiğimizde bu konular çeşitli çevrelerde konuşuluyordu. Bazıları ‘işte şu grupla kur’, ‘filancayla falancayla birleş’ veya ‘bir grup kurulsun o grupta sen de bulun. Lideri o grup tayin etsin’ diyorlardı. İşte meşhur ikinci adam olmam, lafı da buralardan geliyor.”

Nitekim Özal, varolan bir siyasi oluşuma katılıp birinci adam olamamayı özellikle konjonktürün de etkisiyle tercih etmemiştir.

Özal'ın Cumhurbaşkanı olması sonrasında Yıldırım Akbulut başkanlığında kurulan ANAP hükümetinde Özal'ın başat rolü resmi bir parti üyeliğinin olmamasına rağmen

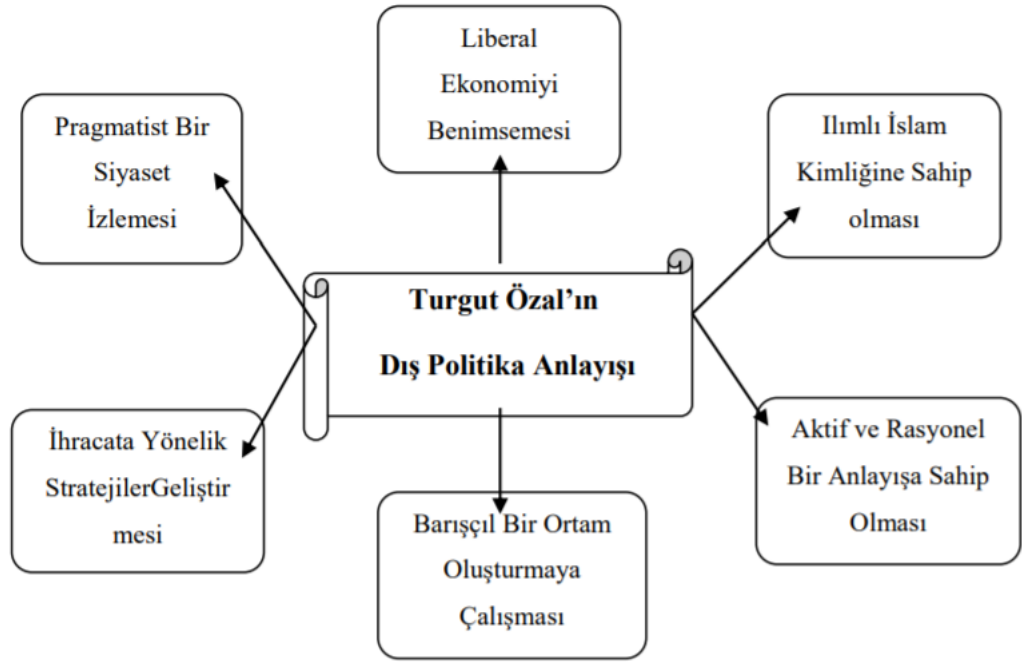
devam etmiştir. Akbulut'un genel başkanlık yarışını Mesut Yılmaz'a kaybetmesi ve ardından kurulan yeni ANAP hükümeti ile Özal arasında birçok alanda başgösteren uyumsuzluklar, Özal'ın yukarıda anılan mutlak belirleyici pozisyonunu kısmen azaltmıştır. Ancak 1982 Anayasası'nın Cumhurbaşkanı'na tanıdığı geniş ve güçlü yetkiler nedeniyle bu süreçte de Özal'ın ağırlığı sürmüştür. Bu yüzden çalışmanın kronolojik analiz aralığı, Özal'ın başbakan ve cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı ANAP iktidarları olan 1983-1992 yıllarını kapsamaktadır.

ANAP'ın birlik, beraberlik ve gelişmeye ilişkin ortaya koyduğu bu söylemlerinin, mevcut konjonktür ve değişim sürecinden bağımsız değerlendirilmesi mümkün değildir. Zira, kısa süre önce gerçekleşen darbeye gerekçe olarak sunulan sağ ve sol kamplaşma, sonrasında da MGK döneminde sıkça ele alınan kaos ortamından uzak durma söylemleri, ANAP'ın birtakım politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Toplayıcı partilerin, değişimi okuyup ona göre yol çizme stratejilerinin ANAP'ta karşılık bulduğu söylenebilir.

III.2. Anavatan Partisi'nin Dış Politika Anlayışı ve Kültürel Belirleyicilik Olarak Muhafazakârlık

Anavatan Partisi iktidarları döneminde Türkiye, önemli gelişmelere imza atmıştır. Çünkü Özal'ın benimsediği en önemli anlayışlardan birisi, devletler arasında, ekonomik temelli ikili ilişkilerin kurulmaya çalışılması olmuştur. Bununla birlikte ülke içindeki ekonomik refah düzeyinin yükseltilmesini de önemsemiştir. Bir diğer anlatımla, Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasına yönelik aldığı kararların çoğunluğunu, ekonominin iyileşmesi ve barışçıl söylemlerin geliştirilmesi hedefleri oluşturmuştur. Aşağıdaki şekilde Özal ve dolayısıyla da ANAP'ın benimsediği politikalar özet olarak sunulmuştur.

Şekil: Turgut Özal'ın Politika Anlayışları

Kaynak: Daban, 2017: 89

III.2.1. Özal'ın Görüşleri ve Dış Politikaya Etkisi

İzlediği politikalarla Türk siyasal hayatını derinden etkileyen ve önemli gelişmelere imza atan Turgut Özal, kendisi sonrasının Türk siyasetinin şekillenmesine yönelik de önemli izler bırakabilmiştir. Bu temel görüş bağlamında Özal'ın sergilemiş olduğu tavırlar ve benimsemiş olduğu düşünceler, Türk siyasal hayatında kendisine çok özel bir yer kazandırmıştır. Bu noktada Özal, Türk siyasal hayatını olumlu etkileyecek çok iddialı hedeflere öncelik vermiş ve yaptığı icraatlarıyla geçmişteki siyasetçilerden büyük oranda ayrılmıştır (Ataman, 2003: 349).

Nitekim çok yönlü bir görüş sahibi olması, ekonomi-politik yani politikada ekonominin serbestliği ilkesini de kapsayan liberal fikirleri öngörmesi, herkesi kucaklama iddiasındaki bir ideolojiyi benimsemesi, "Yeni Osmanlılık" ülküsünü canlandırmaya yönelik politikalar izlemesi gibi birçok önemli konuda ön plana çıkan Özal, günümüz siyasetinde de önemli bir siyasal aktör olarak kabul edilir (Çavdar, 1992: 150). Örneğin Özal, dönemin

Başbakanı Süleyman Demirel ile farklı siyasi görüşler içinde bulunsa da, benimsemiş olduğu "Yeni Osmanlıcılık" düşüncesi paydasında uzlaşabilmiştir. Dahası Demirel ile ortak hayal planlarında bile birlikte hareket etmeyi başarmıştır. Bu ortak hayal planlarından birisi, "Adriyatik'ten Çin Denizine Türk Dünyası" hedefidir. Bu hedef çerçevesinde Özal, dış politikada yapılması gereken çok işler olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Özal, "Yeni Osmanlıcılık" planının gerçekleştirilebilmesi için atılması gereken ilk adımlardan birisinin, Karadeniz Ekonomik İşbirliği kapsamının genişletilmesi olduğunu dile getirmiştir (Akıllı, 2016: 74).

Özal'ın bir diğer önemli görüşü ise, "medeniyetin herhangi bir topluma ait olmaması" gerektiği yönündeydi. Bu bağlamda Özal, Türkiye'nin dünya medeniyetine büyük katkı sağlayan devletlerden birisi olduğuna inanmaktaydı. Çünkü Türkiye, ülkede yaşayagelen hem Hristiyanlara hem Yahudilere, hem de bu dinlere bağlı çok sayıdaki mezhep ve okullara hep hoşgörüyle yaklaşmış bir ülke ve tarihe sahiptir. Bu nedenle Özal, Türkiye'yi dünya medeniyetinin çok önemli bir parçası olarak görmüştür (Çınar, 2011: 6). Bu durum, Türkiye'nin çok kültürlü yapısını ortaya koyuyor ve bütün ülkeler ile iyi ilişkiler kurabilmenin anahtarı olarak görülüyordu. Böylelikle Özal, dış politikanın önemli bileşenlerinden birisi medeniyet anlayışını da benimsemiş oluyordu. Bütün bu anlatılanlara rağmen Özal'ın dış politika başarısındaki en önemli belirleyicinin, benimsediği liberal ekonomi düşüncesidir denilebilir (Ataman, 2003: 350; Daban, 2017: 84-85).

III.2.2. Ekonomik Alanda Liberal Merkezli Dış Politika

Dış politika, bir devletin ulusal çıkarlarını kapsayan siyasal, ekonomik, güvenlik ve sosyo kültürel değerler gibi alanların başka devletlere karşı korunması biçiminde ifade edilebilir. Ancak bu temel varsayımlardan özellikle ekonomi, Özal liderliğindeki ANAP'ın iktidara gelişiyle beraber ön plana çıkmıştır.

Bundan dolayı Özal'ın siyaset arenasındaki yerini belirleyen temel unsur, ekonomik alanda izlediği politikalar olmuştur. Bu politik anlayış, Özal'ı diğer siyasetçilerden ayırmakla kalmamış, aynı zamanda onu Türkiye tarihinde çok önemli bir konuma da taşımıştır. Bu durumun en önemli etkeni, Özal'ın ekonomi dünyasının içinden gelmesi ve liberal ekonomi ilkelerini uygulamaya çalışmasıdır (Çavdar, 1992: 119; Daban, 2017: 85).

Mustafa Erdoğan'a göre Özal'ın ekonomik alanda elde ettiği başarısında eğitiminin ve mesleki yaşamının büyük etkisi bulunmaktadır. Özal, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Teksas Teknoloji Üniversitesi'ne ihtisas yapmak için gitmiş, burada ekonomi alanında eğitim almış, böylece kendisini önemli ölçüde geliştirmeyi başarmıştır. Bu kapsamda projeler geliştirerek birçok farklı yerde çalışmıştır (Erdoğan, 2003: 18). Türkiye'de Elektrifikasyon üzerinde projeler geliştirmesi, Planlama Komisyonu'nda üstlendiği sekreteryaya görevi, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı gibi çok önemli bir görevi yapması, 1971-73 yılları arasında Dünya Bankası Sanayi Dairesi'nde yaptığı danışmanlık görevi, ayrıca başta Sabancı Holding olmak üzere birçok farklı şirkette çalışması, Özal'ın önemli bir ekonomist kişiliğe sahip olduğuna işaret eden özellikleri olmuştur (Daban, 2017: 85).

Bu doğrultuda Özal'ın daha çok ekonomik alanda liberalizm görüşlü bir dış politika yaklaşımına sahip olduğu söylenebilir. Çünkü geniş bir kavram olmakla birlikte liberalizmin ekonomik alanda yönetimler açısından siyasi anlamda daha yararlı bir ideoloji olduğu kabul edilir. Bu bağlamda liberalizm, bireysel özgürlükleri ve insan haklarını temel alan bir siyasal ideoloji olmanın yanı sıra, ekonomik alanda önemli gelişmeler için zemin oluşturmuştur (Gündüz, 2001: 17). Genellikle Özal gibi liberal görüşlü liderler basın, inanç ve ifade özgürlüğü, sivil haklar, serbest ticaret gibi çok sayıda alanda oldukça geniş bir perspektife sahip olmuşlardır. Bu nedenle seçimlerden yüksek oy alabilmeyi ve yönetimlerde uzun süre kalabilmeyi başarmışlardır (Kalaycıoğlu, 2000: 41).

Bu gelişmeler ışığında Özal tarafından tasarlanan 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya başlanan ekonomik politikalar Türkiye açısından çok önemli bir değişimin başlangıcı olarak kabul edilir. 24 Ocak Kararları, aynı zamanda Özal'ın siyaset hayatını olumlu etkileyen gelişmelerden biri de olmuştur. Bu kararlar Özal'ın siyaset hayatını olumlu etkilediği kadar Türkiye açısından da önemli bir gelişme olarak kabul edilir (Çalış, 2010: 87). Çünkü 24 Ocak Kararları ile "korumacı bir ekonomi-politik anlayış" terk edilerek Türkiye kapılarını dünya ticaretine açmış oluyordu. Bu politika değişikliği ile Özal, ayrıca Türkiye'yi tek taraflı ve tam anlamıyla yabancı sermayeye açan bir ticaretin gelişimine olanak sağlıyordu (Güldemir, 1992: 351; Daban, 2017: 86).

Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin isteklerine uygun olarak hazırlanan bu ekonomik kararlar paketi, Türkiye'yi dışa açarak ithalat liberalizasyonu" yoluyla dış alımlarda serbest ticaretin yapılmasını da öngörmektedir. 24 Ocak Kararları, hem kısa vadede hem de uzun vadede birçok ilkeyi benimsemişti. Kısa vadede; enflasyonu düşürmek, ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve ödeme güçlüklerini ortadan kaldırmayı hedeflerken, uzun vadede ise; özelleştirme ve piyasa alanlarına devletin müdahalesini engellemeyi öngörüyordu. Böylece hem içte hem de dışta önemli adımların atılması amaçlanıyordu (Öztürk vd., 2008: 16).

III.2.3. Batı'ya Yönelik Dış Politika

Özal'ın 6 Kasım 1983 tarihinde iktidara gelişi, Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası anlamına gelmektedir. 1983-89 yılları arasındaki 45. ve 46. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri Özal'ın başbakanlığında kurulmuştur. Özal, 1989-93 yılları arasında da Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla on yıllık bir süreçte Türkiye'yi hem siyasi alanda hem de ekonomik alanda uluslararası arenada önemli bir noktaya taşımıştır. Özal'ın dış politika alanındaki önemli

parametrelerinin dayanakları arasında ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümleri gerçekleştirme çabaları büyük yer tutar (Kalaycıoğlu, 2000: 27).

Nitekim Özal, dış politikada hem Türkiye'nin sınır komşusu olan ülkelerle hem İslam ülkeleriyle hem de Batı ülkeleriyle işbirliği yapma hedefinde olmuştur. Batılı pazarlara açılmak amacıyla Avrupa Topluluğu (AT), Batı Avrupa Birliği (BAB) ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) gibi bölgesel ve uluslararası kurumlarla ilişkileri üst seviyelere çıkarmayı hedeflemiştir. Çünkü Özal, güçlü bir Türkiye ülküsüne ulaşmanın, Batı'yla iyi ilişkiler kurmaktan geçeceğine inanmaktaydı. Bu kapsamda AT'ye tam üyelik başvurusu için gerekli bütün hazırlıkları yapmıştır (Kansu, 1994: 20).

Özal tarafından izlenen dış politika, Batı ekseninde olumlu karşılık bulmuştur. Hatta Batı basınında Özal'ın Türkiye'yi Orta Doğu'nun Japonya'sı haline getirmeye çalıştığı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Özal'ın modern bir Türkiye'yi hedeflediği, ekonomiyi liberalleştirmek istediği sürekli basında yer alan haberler arasındaydı. Bu gelişmeler bağlamında, durma noktasına gelmiş Türkiye-AT arasındaki ilişkiler, Özal ile birlikte 1986 yılında yeniden başlamıştır. Özal'ın temel hedeflerinden birisi de AT'ye tam üye olmaktır. Ancak 11 Aralık 1986 tarihli Avrupa Parlamentosu'nun kararıyla, Türkiye'nin demokratikleşme konusunda önemli bir ilerleme kaydettiği, buna rağmen AT üyeliğinin henüz erken olduğu belirtilmiştir (Bozer, 1997: 10).

Özal'ın, Batı'yla ilişkiler yönündeki dış politikasını yoğunlaştırma ve daha da geliştirme çabasında olduğu da görülür. Özal döneminde 14 Nisan 1987 tarihinde AT'ye tam üyelik başvurusu yapılmıştır. Her ne kadar Türkiye bu başvuru ile tam üyeliğe kabul edilmemiş olsa da, Özal dönemindeki Türk dış politikasının Batı'yla iyi ve güçlü ilişkiler kurma konusuna verdiği önem daha belirgin hale gelmiştir (Daban, 2017: 86).

Türkiye-ABD ikili ilişkilerinde olumlu yöndeki gelişmeler Özal döneminde daha da netleşmiştir. Çünkü Özal'ın benimsemiş olduğu liberal düşünce sistemi, Türkiye'nin dünya ülkeleriyle önemli adımlar atmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Özal'ın Amerika'da eğitim görmüş olmasının da, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesine katkı yaptığı ifade edilebilir (Kansu, 1994: 27).

III.2.4. Komşu Ülkelere ve Bölgesel İşbirliklerine Yönelik Dış Politika

Dünya açısından Orta Doğu Bölgesi, belirsizliklerin, etnik çatışmaların ve savaşların en yoğun olduğu bölgelerden birisidir. Özal'ın Orta Doğu politikalarının belirleyicileri arasında ana unsur, ekonomik işbirliği kurmak ve yoğunluğunu arttırmak şeklindeydi. Bu bağlamda Özal, başta İran ve Irak'ın olduğu çok sayıdaki Orta Doğu ülkesiyle ekonomik işbirliğine gitmiştir. Böylece başlangıcı ekonomik temellere dayanan işbirliğinin yayılacağını siyasi, sosyo-kültürel ve güvenlik gibi konularda da işbirliğinin mümkün olacağını düşünmüştür (Çalış, 2001: 25).

Özal kendisinden önceki hükümetler döneminde Orta Doğu ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel birçok alanda kopukluk yaşandığına inanmaktaydı. Bu kopukluğun Özal döneminde ortadan kaldırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Çünkü Özal'a göre, Türkiye bir Orta Doğu ülkesidir ve komşu ülkelerdeki sorunlar Türkiye için de gelecekte sorun teşkil edebilecektir. Bu noktadan hareketle Irak, İran, Suriye ve diğer ülkelerle birçok alanda işbirliği arayışında olmuştur. Orta Doğu'da gereken yerini almamış bir Türkiye'nin, güçlü olamayacağını vurgulamıştır (Gönlübol vd., 2014: 191).

İran'daki İslami Devrim" ve mollalar rejimi laik Türkiye için kuşku verici bir gelişme olarak görülmüştür. Türkiye'nin yanı sıra birçok İslam Ülkesi tarafından da benimsenmeyen "Şia" inancının, İran tarafından resmi inanç olarak kabul edilmesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bu nedenle Türkiye-İran arasında oluşan hafif düzeydeki

gerginlikler, Özal'ın izlemiş olduğu barışçıl politikalar sayesinde büyümeden kapanmıştır (Eştürk, 2006: 113).

Özal liderliğindeki ANAP iktidarları sürecinde Türkiye'nin Orta Doğu başta olmak üzere İslam dünyasıyla olan siyasi, ekonomik, askeri, güvenlik gibi birçok alanda ilişkileri önemli ölçüde artmıştır. 24 Ocak Kararları'na uygun olarak politikalarını genişletme çabasındaki Özal, Orta Doğu hedeflerini, diğer İslam ülkeleriyle de paylaşmaya çalışmıştır. Özal tarafından yapılan İslam vurgusu, kendisinin bireysel olarak İslam dinine olan yakın ilgisi, diğer İslam ülkeleriyle ilişkilerin kolayca gelişmesine yol açmıştır (Gönlübol vd., 2014: 193; Daban, 2017: 88).

Bu doğrultuda Özal döneminde, Türkiye-İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ilişkileri, daha üst seviyelere getirilmek istenmiş ve aynı zamanda Orta Asya Müslüman Türk Devletleri'nin İKÖ'ye üye olabilmeleri için de çaba sarfedilmiştir. 1984 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) bu ülkeler arasındaki ticaret hacmini büyük oranda geliştirmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bu örgüte üye olmasına Özal'ın büyük desteği olmuş ve böylece Özal döneminde Türkiye, EİÖ' nün gerçek anlamda bir bölgesel kuruluş olmasında önemli rol oynamıştır (Gürbey, 2003: 296).

Bu gelişmelere ek olarak Özal, Kafkas ve Balkan bölgelerini de kapsayacak şekilde ve buradaki ülkeler arasında serbest ticareti sağlamak amacıyla bir başka bölgesel uluslararası kuruluş olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)'nün kurulmasında öncü olmuştur. Böylece Türkiye, içinde yer aldığı jeo-politik konumu gereğince hem Balkanlar'da hem Kafkaslar'da çıkacak olası bir gerginliği önelemeye çabalamış, hem de bölgelerarası işbirliğinin gelişmesini sağlamıştır (Gürbey, 2003: 297).

Örneğin Yunanistan'daki seçimler sonucunda iktidara gelen Sosyalist PASOK Hükümeti, benimsediği yeni savunma doktrini ile Türkiye'nin kendileri için

büyük bir tehdit oluşturduğunu öngörmekteydi. Bu doktrinin sonrasında Yunanistan'da, Türkiye'ye karşı ciddi bir toplumsal tepkinin oluştuğu görülür. Bütün bunlara rağmen Özal, 1984 yılında Yunan vatandaşlarına yönelik vize uygulamasını tek taraflı olarak kaldırma kararı vermiştir. Özal'ın Yunan vatandaşlarına yönelik vize uygulamasının kaldırılmasına ilişkin düşüncesi hem muhalefet kanadında hem de kendi partisi içinde tepkiyle karşılanmış olsa da, bu düşüncayı gerçekleştirmekten vazgeçmemiştir (Gündüz,2001: 63).

Genel anlamda Özal'ın bu tutumunun ekonomik etkenlerden kaynaklandığı kabul edilir. Çünkü Özal, Yunan vatandaşlarının Türkiye'yi ziyaret etmesinin ekonomik anlamda önemli bir gelir kaynağı olabileceğini basına ifade etmiştir. Ayrıca bu vatandaşların kalıcı olmadıklarını sadece gezi amacıyla geldiklerini dile getirmiştir. Böyle bir gezinin devletler arasında oluşturacağı bağların önemli olduğuna inanmaktaydı. Çünkü Özal, devletler arasındaki sorunların vatandaşlara yansımalarının çok yanlış olduğu düşüncesini taşımaktaydı. Özal'ın de facto hayata geçirdiği bu dış politikanlayış, sadece Yunanistan vatandaşlarına değil, diğer komşu ülkeleri de kapsamaktaydı (Çalış,2001: 24).

Bu anlamda Türkiye'nin Yunanistan ile yaşadığı bir başka sorun da Ege karasuları sorunu konusunda olmuştur. Mart 1987 tarihinde iki ülke arasında sorun oluşturan Ege karasuları ve Ege Denizi üzerindeki hava kontrolü, büyük anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu sorunlara yönelik Özal'ın tercih ettiği politika barışçıl bir politika anlayışı olmuştur. Bu doğrultuda Özal, Yunanistan'ın altı deniz milini geçmediği sürece Türkiye'nin de altı deniz mili dışına çıkmayacağını belirtmiştir. Böylelikle Özal, olası bir savaşın önüne geçmek amacıyla saldırgan bir ifade kullanmaktan kaçınmıştır. Karşılıklı ve barışçıl söylemler ile çözüm bulmayı uygun yöntem olarak görmüştür (Daban, 2017: 87).

Özal'ın barışçıl politikası iki ülkeyi Davos Zirvesi'nde bir araya getirmiştir. Türkiye ve Yunanistan bu Zirve'de, iki ülke arasında var olan sorunların şiddete ve savaşa dönüşmeyeceği, öte yandan birbirlerini tehdit etmeyecekleri yönündeki bir

anlaşma yapmışlardır. Böylelikle iki ülke arasında (Özal döneminde) gerginlik nedeni olabilecek söylemlerden uzak durulmaya çalışılmıştır (Eralp, 2002: 243).

Bu dönemdeki bir başka önemli sorun da Bulgaristan ile yaşanmıştır. 1984 yılından itibaren Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov yönetimi tarafından Bulgaristan Türklerine karşı izlenen sert politikalar, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Bu şartlar altında Türkiye, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) kararlarına dayanarak Bulgaristan'ı eleştirmeye başlamıştır. 1989 yılında ise sorun beklenmeyen bir noktaya ulaşmış, Türklerin Bulgaristan'dan sınır dışı edilmesi sonrasında ikili ilişkileri çıkmaza girmiştir. Aynı yılın sonlarında (Kasım 1989) Jivkov yönetiminin düşmesi ve sonrasında gelen yeni hükümetin ılımlı politikalara yönelmesiyle birlikte iki ülke arasındaki gerginlik giderilmeye çalışılmıştır (Ataman, 2003: 351; Daban, 2017: 88-89).

III.2.5. Özal'ın Muhafazakârlık Anlayışı

Türk siyasal hayatının sağ kanadındaki Menderes-Demirel çizgisinin üçüncü halkasına Özal'ın yerleştirilmesi uygun düşer. Ancak Özal'ın, seçkinler zümresinden gelen Menderes'ten farklı olarak Demirel ile benzeyen yönleri daha fazladır. Taşra kökenlidir ve yoksul bir aileden gelmez. Özal'a yakınlığı ile bilinen gazeteci Yavuz Gökmen, Özal'ın muhafazakâr ve otoriter tavrında ilk etkili unsurun evin içinde baskın bir karakter olan dindar annesinin tavrının olduğunu söylemektedir. Muhafazakâr kimliği, yaşamının ilk dönemlerinden itibaren güçlü bir biçimde var olagelmıştır. Özal, bir konuşmasında “Öldükten sonra beni İstanbul'a defnedin, kıyamete kadar Fatih Sultan Mehmed'in manevi ruhaniyeti altında bulunmak istiyorum!” diyerek, maneviyata yönelik bu inancını iktidarı boyunca uyguladığı muhafazakâr politikalar ile de göstermeye çalışmıştır (Uluç, 2014: 119-120).

1970'lerin politik mücadelesi içinde İslamcı ve milliyetçi bir konumda olan Özal, Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki müsteşarlığı döneminde muhafazakâr “dindar” bürokrat grubunun lideri olarak kabul edilir. Siyasi hareket anlamında 1970'lerde Milli Selamet Partisi'ne (MSP) yakın olmuştur. Öyle ki, 1977 milletvekili genel seçiminde MSP'den İzmir Milletvekili aday olmuştur. Bu dönemdeki bir konuşmasında “bilgili, fakat imansız insanların ne kendilerine ne de memleketlerine hiçbir faydaları yoktur” diyecektir (Çölaşan, 1989: 99). Nakşibendiliğin İskender Paşa Cemaati'ne bağlı olduğu hep iddia edilmiştir. Bu cemaatin modern örgütlenme girişimlerinden olan İlim Yayma Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır (Bora, 2005: 593). Daha sonra kurduğu ANAP'ın bel kemiği, kardeşleri Korkut Özal, Yusuf Bozkurt Özal, kuzeni Hüsnü Doğan ile Hasan Celal Güzel, Mehmet Keçeciler, Ekrem Pakdemirli ve Yıldırım Aktürk gibi muhafazakâr kimselerden oluşmuştur (Uluç, 2014: 120).

Özal, dini hassasiyetlerinin yüksek oluşu yanı sıra yenilikçi anlayışı ile zenginliğin önemine inanmış bir kişidir. Bu nedenledir ki, hayatının her döneminde Amerikan toplumuna ve siyasal sistemine karşı büyük bir hayranlık beslemiştir. Özal muhafazakârlığı, dini bir bütün olarak yaşamaya dayanan bir muhafazakârlık değil, seküler yaşam düzeni ile dini muhafazakârlığı Amerika ve İngiltere'deki liberal-muhafazakârlık anlayışına uygun bir şekilde sentezlemeye dayanan bir muhafazakârlıktır. Bu nedenle, eklektik bir karaktere sahip Özal'ın gelenek ile modernliği harmanlayan modern muhafazakâr bir düşünceyi benimsediği görülür (Örmeci, 2008: 224). Bir konuşmasında, “Ve belki de en mühimi: Türkiye laik bir ülkedir. Türkiye demokratik bir ülkedir. Türkiye Müslüman bir ülkedir...” diyen Özal, modern toplumun siyasal düşüncesinin temel ilkesi olan laiklik ile dini birlikte anarak, bu iki düşünceyi bir arada yaşatacak bir anlayışın ortaya çıkmasını arzulayan düşüncesini dile getirmiştir. Bu anlayışından dolayı, Özal muhafazakârlığı, sosyal hayatın değerler kümesinin önemli bir enstrümanı olarak gördüğü

kültürel boyutla -aile, milli birlik, gelenek, örf/adet - sınırlıdır. Kültürel muhafazakârlığı ise iki toplumsal etkene dayanmaktadır: Birincisi, manevi değerlerin insanın iç dünyasını besleyen değerler olması; ikincisi de, din, örf ve adet gibi değerlerin, toplumsal bütünleşme açısından bir öneme sahip olmalarıdır (Duman, 2010: 261; Uluç, 2014: 120-121).

Özal, kültürel muhafazakârlık adına milli ve manevi değerlerin korunması konusunda önemli bir hassasiyete sahiptir. Bu çerçevede, aileyi söz konusu değerlerin korunmasında bir güvence olarak görür: “Aile, milletimizin temelidir. Aile yapımızın korunması ve devam ettirilmesi, gençlerimizin yetiştirilmesinde, örf ve ananelerimizin devamında çok önemli rol oynar”. Aynı zamanda, “maddi ve manevi gelişmeyi birlikte sağlamanın zaruretine inanıyoruz. İlk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görürüz.” diyerek, dini muhafazakâr değerlerin korunması ve toplumsal yapıda kök salması adına devletin temel eğitim kurumlarında dini eğitim ile ilgili tedbir alması gerektiğini ifade etmektedir (Uluç, 2014: 121).

Özal'ın, yeri geldiğinde pragmatizmini dini hassasiyetlerinin önünde tutmaktan da çekinmediği dikkat çekicidir. Örneğin, Muhafazakâr kimliğine rağmen, Birinci Körfez Savaşı sırasında Irak'ı vurmaya hazırlanan ABD askerlerine Türkiye'nin hava sahasını ve İncirlik üssünü açmış, Müslüman bir ülkeyi vurma konusunda herhangi bir kaygıya kapılmaktan ise, kendi deyimiyle bu savaşta “bir koyup üç alma” hesaplarını yapmıştır (Çavdar, 1992: 285).

Bir taraftan geleneğe, dine, örf ve adetlere, tarihi ve kültürel mirasa sahip çıkmış, diğer taraftan ise ekonomik ve teknolojik modernleşmeye, batı değerlerine, demokrasiye ve liberalizme olan hayranlığını her defasında dile getiren Özal, muhafazakârlığını modernlikle bütünleştirmiş bir siyasi figür olmuştur. Bu yönüyle, hem muhafazakâr ve Doğulu, hem de modern ve Batılı olmayı başarmaya çalışan bir siyaset adamıdır (Uluç, 2014: 121).

III.3. Dış Politikada- Kimlik Denkleminde Muhafazakarlık

III.3.1. Barış ve İstikrar

Bu noktada, Özal'ın ve dolayısıyla da ANAP iktidarlarının "barış ve istikrar" kavramlarından ne anladığı, bu kavramlara nasıl anlamlar yüklediği ve ne kadar önem atfettiği hususları önem kazanmaktadır. Özal genel olarak savaşların hiçbir sorunu çözemeyeceği gibi, sorunları daha da artıracığına inanmaktadır ve mecbur kalmadıkça kesinlikle savaştan uzak durmayı ve en son çare olarak ancak savaşa başvurulabileceğini belirtmektedir. Özal, değişik vesilelerle savaşı milletleri büyük sıkıntılara sokan bir yıkım olarak gördüğünü ifade etmiştir. Avrupa'dan bahsederken, iki dünya savaşının Avrupa'ya çok pahalıya mal olduğunu; Avrupalıların bunun çok derin acılarını çekerek savaşa mani olmak için "never again" sloganıyla entegrasyona yönelmek zorunda kaldıklarını ve bunun da bugünkü müreffeh ve başarılı Avrupa Birliği'ni doğurduğunu belirtir. İran-İrak savaşı ile ilgili olarak da değişik vesilelerle benzer görüşleri defalarca vurguladığı görülmektedir (Yavuzalp, 1996: 263).

"Harp hiçbir zaman tercih edilen bir şey olmamalıdır. Prensip olarak, ancak bize sataşıldığı zaman, yurt tehlikeye düştüğü zaman, harbe en son çare olarak müracaat edilmelidir. Bunu yıllardır ben şahsen söylüyorum. Bunun da düşünülmesi lazım. Bizim gibi harplerde tecrübesi olan, harplerden yanmış-yıkılmış, çok şey kaybetmiş olan ülke yok gibidir. Çok büyük problemler geçirmişiz. Harplerin meseleleri çözdüğü kanaatinde değilim. Hatta yeni meseleler yarattığı kanaatindeyim, ilerde birtakım başka meseleleri ortaya koyabileceğini düşünüyorum. Onun için, zaruret olmadıkça -zaruret de bu söylediğim şartlar içerisinde- Türkiye'nin harbe girmemesi gerekir, diye düşünmemiz lazım. Bu da prensiplerden bir tanesi, Çünkü başarılı da olsanız bir harbin içerisinde neticede kayıplarınız daha fazla olur. İşte II. Dünya Harbi'nin başarılı devletlerinin savaştan sonra ekonomik yönden ne hale geldiklerini hep beraber gördük."

Bu alıntıdaki ifadelerden de anlaşılabilirliği gibi Özal'ın, hem genel bir dünya görüşü, hem de Türkiye ile ilgili olarak özelde bir dış politika aracı olarak doğrudan askeri güç kullanımı anlamındaki savaşa karşı bir tutum ve yaklaşım içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Özal yukarıdaki görüşlerini Körfez Krizi esnasında dile getirmiştir. Ancak

bundan çok daha öncesinde Türk-Yunan ihtilafları gibi Türk dış politikasının önemli bir konusunda da benzer görüşlere sahip olduğunu defalarca tekrarlamıştır. 1983’de daha iktidarının başlarında tek taraflı olarak dışışleri bürokrasisinin karşı çıkmasına rağmen (Yavuzalp, 1996: 264) Yunan vatandaşlarına karşı vizeyi kaldırmış, yine 1987 Mart ayında Ege’de iki ülke savaşın eşiğine gelmişken, geliştirdiği manevralarla askerlerin katı tutumuna rağmen durumu yatıştırmıştır. Akabinde de, kamuoyunda konuyla ilgili varolan hassasiyete rağmen iki ülkenin barış içerisinde olmaları gerektiğinin altını çizmiştir:

“Eğer iki millet, iki halk geleceği daha iyi düşünüyorlarsa kavgadan kimseye bir fayda gelmeyeceğini çok iyi bilmeleri lazım. Ekonomik olarak gelişmek istiyorlarsa, kavga etmemeleri, Silahlı Kuvvetlerine daha fazla para harcayacaklarına, onu kalkınmalarına harcamaları lazım. Benim söylemek istediğim budur.” (Cemal, 1990: 291).

ANAP iktidarları döneminde Özal’ın dış politika konseptinde barış ve istikrar unsuruna atfettiği önem sadece Türk-Yunan ilişkileri ile de sınırlı değildir. 1990’larda uluslararası sistemde iki kutuplu yapının ortadan kalkması ile birlikte sona eren soğuk savaş döneminden sonra Türkiye’nin bu yeni dönemdeki konum ve rolü bağlamında da Özal, aynı şekilde benzer fikirleri daha da yoğun bir şekilde öne sürmeye devam edecektir. Özal’ın soğuk savaş sonrası dönemde barış ve istikrara verdiği önemi şu ifadelerinde de açık bir şekilde görmek mümkündür (Doğan, 1994: 215):

"Bağımsızlığına yeni kavuşan ülkeler, iç siyasi istikrar için olduğu kadar kalkınma ve refah için de dış ilişkilerinin ne derece mühim ve tayin edici bir nitelik taşıdığının pek farkında olmuyorlar. Güçlü bir devlet geleneği ve engin tarihi, siyasi tecrübeleri olan bir ülke sıfatıyla Türkiye'nin bütün bunları etrafındaki yeni ülkelere ve onların yöneticilerine anlatması lazımdır. İhtilaflardaki arabuluculuk rolü gibi bu konulardaki rehberlik ve kılavuzluk rolü de Türkiye'ye düşer. [...] Menfaatlerimizi korumak ve haklarımızı çiğnetmemek için her şeyi göze alırız; fakat ülkeler arasındaki çıkar çatışmaları ve siyasi ihtilafları halletmenin yegane yolunun gerilimleri tırmandırarak, sürekli kriz politikaları beslemekten geçmediği de açıktır. [...] Benim burada üzerinde ısrarla durduğum nokta, etrafı sıcak çatışmalarla çevrili

olan Türkiye'nin askeri değil siyasi çözümler üretebilen, siyasi ihtilafların silahla değil müzakere yolu ile hallini sağlayabilen etkili, muktedir ve basiretli bir devlet olduğu imajının sarsılmaması gereğidir. Türkiye bu imajını kaybeder ve etrafındaki her çatışmanın içinde taraf olarak yer alırsa tahmin edilmeyecek kadar yıpranır. Böyle bir Türkiye en azından güvenilirliğini kaybeder, kendi içinde itibarını kaybeder."

Gerçi bu düşüncelerinden hareketle Özal'ın her hal ve şartta mutlak olarak savaşa karşı bir "pasifist" olduğu sonucuna ulaşmak da doğru olmaz. Zira Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonuna ne kadar önem verdiği ve bu çerçevede F-16 uçaklarının Türkiye'de üretilmesini sağlamak için gösterdiği çabayı unutmamak gerekir. Özal'ın "gerekli gerçekçiliği" de ihmal etmeyerek ileri caydırıcılık gücüne sahip modern teçhizatlarla donatılmış askeri gücü esas alan bir savunma politikasının Türkiye açısından taşıdığı öneme sıklıkla işaret ettiği de görülmektedir (Doğan, 1994: 216). Özal açısından birinci planda barış ve istikrar esastır ve bu durum Türkiye'nin milli çıkarları noktasında önceliğini teşkil etmektedir. Özal Türkiye'nin önceliğinin ekonomik dönüşümü gerçekleştirmesi olduğunu ve bu dönüşümü tam olarak gerçekleştirebilmesi için de barış ve istikrarın gerektiğine inanmaktadır. Bundan dolayı ekonomik dönüşüm programını sekteye uğratabilecek her türlü çekişme ve çatışmaya engel olunmasının Türk dış politikasında büyük önem ve önceliğe sahip olduğu kanaatindedir (Gürbey, 1995: 50).

III.3.2. Refah ve Güvenlik

Yukarıda da işaret edildiği gibi refah ve güvenlik faktörleri, uluslararası ilişkilerde temel aktörlerden olan devletlerin dış politika çıktılarının en öncelikli amaçları arasında yer alır. Burada, Özal açısından bu soyut kavramların nasıl algılanıp anlamlandırıldıkları ve somut olarak ne şekilde operasyonel hale getirildikleri veya getirilmeye çalışıldıkları önem kazanır.

Özal, refahı ekonomik gelişmişlikle eşanlamlı olarak algılamakta ve dünyadaki bütün devletlerin dış politikalarının büyük oranda ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeye

yönelik olduklarına inanmaktadır. Özal'ın dış politika konseptinde en temel eksen ekonomi olmuştur. Daha önce vurgulandığı gibi Türkiye'nin her türlü sorunlarını ve bunlara çözüm önerilerini kapsayan 1973 tarihli "Sn. Süleyman Demirel'e Mektup" isimli raporunda; 1979 tarihinde Milliyetçiler Küçük Kurultayında "Kalkınmada Yeni Görüş'ün Esasları" isimli sunduğu tebliğinde; 1981 II. İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında; 1992 III. İzmir İktisat Kongresi'ndeki açış konuşmasında ve diğer bütün önemli konuşmalarında ülke için ekonomik gelişmişliğin ne kadar öncelikli; hatta biricik hedef olduğunu vurgulamış ve bununla ilgili ayrıntılı çözüm önerilerini uzun uzun anlatarak analiz etmiştir. 1981 II. İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye için bir hedef koymuş ve bu hedefe ulaşılması için neler yapılması, nelere dikkat edilmesi gerektiğini tek tek belirtmiştir. Bu hedefi: *"Önümüzde yeni bir dönem vardır. Bu yeni dönemdeki on yıl sonunda ana hedefimizin muasır medeniyet seviyesine yaklaşmış olması lazımdır. 10 yıllık bir dönemde muasır medeniyet seviyesine aradaki farkı kapatarak yaklaşmak, ilk bakışta çok zor bir hedef olarak görülebilir. Ama inanıyorum ki, doğru ve gerçekçi politikalar uygulandığı ve milletimizin teşebbüs gücü tam manası ile ortaya çıkartıldığı, zekâ, kabiliyet ve çalışkanlığı seferber edildiği takdirde bu hedefe varılması zor olmayacaktır"* şeklinde ifade etmiştir. Özal'ın bu ve işaret edilen diğer konuşmalarının rutin bir protokol konuşması olmadığı kolayca anlaşılır. Anılan rapor ve konuşmalar gerçekten de üzerinde uzun uzun çalışılarak hazırlanılmış, her yönüyle bir bütün olarak ülke yönetimini ele alan, oldukça teknik ve teferruatlı, sorunları tespit eden ve bunların nasıl çözümleri gerektiğine dair çözüm önerileri de geliştirilmiş kapsamlı ve kuşatıcı yönetim konseptleri oldukları dikkati çekmektedir. Bu durum metinler dikkatle incelendiği zaman rahatlıkla fark edilebilecektir. Yukarıda yapılan aktarmada da metinlerin bu yönü ile ilgili dikkat çekici bir ifade yer almaktadır: "muasır medeniyet seviyesine yaklaşmak", Türk siyasal hayatında Atatürk'e atfen sık sık tekrarlanan bir söylem; "muasır medeniyetler seviyesine yükselmek", şeklindedir ve bu ifade hep retorik olarak bu şekilde

kullanılagelmiştir. Ancak Özal “muasır medeniyet seviyesine yaklaşmak” diyerek, özellikle “yaklaşmak” ifadesini kullanmakta ve bunun için de 10 yıllık bir takvim vermekte; verdiği bu takvimin gerçekçiliğini de yine bizzat kendisi sorgulamakta ve belli şartlara riayet edilirse bu hedefe ulaşılabileceğini öne sürmektedir. Bu da Özal’ın yukarıda işaret edilen metinleri alışılmış sıradan bir konuşmanın çok çok ötesinde bir program olarak hazırladığı, bundan dolayı da oldukça gerçekçi çözümlemelere giriştiği kanaatini güçlendirmektedir (Barlas, 1994: 239).

Özal’ın yönetim ve daha spesifik olarak dış politika konseptinde ekonominin temel ekseni teşkil ettiğine işaret edilmişti. Bu durum iki boyutta kendini gösterir: İlk olarak Özal, Türkiye’nin temel sorunlarını çözme yolunun ekonomisini düzeltmekten geçtiğine inanmaktadır. Bunun için de "transformasyon" olarak ifade ettiği bir yapısal değişimin şart olduğunu belirtir. Aslında hedeflenenlerin genel olarak sadece Özal’a özgü bir model olmadığı görülecektir. Zira öngördüğü hedefler, dışa açık bir serbest piyasa ekonomisinden başka bir şey değildir. Burada orijinallik modelin kendisi olmayıp; bu modelin çok ciddi sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlarla karşı karşıya olan Türkiye için tek çıkış yolu ve hal çaresi olduğu düşüncesidir. Bu anlayış genel olarak inanılanın aksine, kesinlikle 1983 yılında partisi seçimleri kazanarak iktidara gelen Özal’ın, o anda pragmatik bir yaklaşımla düşünüp ortaya attığı bir politika değildir. Aksine yukarıda da işaret edilen ve 1973 yılında Özal tarafından sistematik bir program şeklinde ortaya atılan ve daha sonra da geliştirilerek tekrarlanagelen Türkiye için somut çözüm önerileri içeren bir modeldir (Barlas, 1994: 240).

Netice olarak Özal’ın uyguladığı ve/veya uygulamak istediği politikalar Türkiye’nin o andaki güncel sorunlarını hemen çözmeye yönelik refleks politikalar olmayıp; temelleri liberal ilkelere dayanan kapsayıcı bir dünya görüşü ve ekonomik modelin ifadesidir ve esas itibarıyla orijinal olan da modelin kendisi olmayıp; Türkiye için somutlaştırılarak tek çözüm yolu olduğunun öne sürülmesidir. Özal, Türk toplumunun gelişmiş bir refah toplumu

olması gerektiğine inanmaktaydı ve buna ulaşmanın da ancak Türk ekonomisinin dışa açık serbest piyasa ekonomisine dönüşmesini gerçekleştirmekle mümkün olacağını düşünüyordu. Özal'ın "transformasyon" çerçevesindeki bütün politika, uygulama ve reformlarında dışa açık serbest piyasa ekonomisini tesis etme hedefinin temel sürükleyiciliğini görmek mümkündür. Bu boyut doğrudan toplumun refah düzeyini yükseltme hedefine yönelik olmakla beraber; dünya ile bütünleşmeyi esas alması açısından Özal'ın dış politika konseptine dair dolaylı ipuçları içeriyor olması bakımından da önem taşımaktadır.

İkinci olarak da Özal, çok spesifik olarak bizatihi devletlerin dış politikalarının büyük ölçüde doğrudan ekonomik amaçlara göre şekillendiğine inanmaktadır. Bu doğrultudaki fikirlerini değişik vesilelerle dile getirmiştir (Cemal, 1990: 294; Kavuncu, 2006: 58):

"Ekonomisi dışarıya el açmayı icap ettiren bir ülkenin siyasi ağırlığı da olmayacağına inanıyoruz. Ekonomisi kuvvetlenen ülke, siyasi ağırlığa sahip olur. Bir ülkenin dış siyasetinde benim kanaatim, ekonomi yüzde 80 ağırlıktadır. Bütün ülkelerin, sefirleri, bakanları, başbakanları bugün artık mal satmak için uğraşıyorlar. Ve siyasi ağırlığı da buna göre ayarlıyorlar. Çoğunu gördüm, şu malı alın, şu işinizi kolaylaştıralım diyenler var. Onun için bu konularda gerçekçi olma mecburiyeti var. Siyaseti salonlarda güzel laf etmek şeklinde anlamıyorum ben. Hepsi karşılıklı menfaate dayanır. Tabii bu menfaatin içinde de ticari hususlar önem kazanıyor."

Özal'ın dış politikada ekonominin önem ve belirleyiciliğine dair düşüncülerinin de yine konjonktürel olmadığını, aksine O'nun genel ülke yönetiminin dış politika boyutu ile ilgili konseptinin önemli bir eksenini teşkil ettiğini, 1973 tarihli "Sn. Süleyman Demirel'e Mektup" adlı rapor çalışmasının dış politikaya ayırdığı bölümünde görmek mümkündür. Orada Özal, Türkiye'nin öncelikli dış politika alanları olarak, Arap Ortadoğusu'nu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Japonya'yı ayrı ayrı başlıklar halinde işledikten sonra; *"Dış iktisadi politikada ağırlık vereceğimiz bu üç konunun yanında, Amerika ve diğer memleketlerle ilişkilerimizi, Türkiye'nin genel menfaatleri, özellikle artan ihracatına pazarlar açma yönünden değerlendirmek zorundayız."* (Barlas, 1994: 182) demektedir.

III.3.3. Doğu-Batı Ekseninde Köprü Rolü

Türkiye'nin coğrafi açıdan Asya ile Avrupa kıtalarının kesişme noktasında yer alıyor oluşu, değişik zamanlarda farklı akademisyen ve siyasi aktörlerce kendisine bir köprü rolünün izafe edilmesine sebep olmuştur. Ama aslında burada kastedilen fiziki ve coğrafi bir köprü rolünün daha ötesinde, inanç, düşünce ve kültür boyutlarını da içerisine alan sosyo-politik bir aracılık; bir medeniyet aracılığı rolüdür. Kavram ve kavramın içerik ve işlevleri farklı şekillerde anlaşılmakla birlikte; en azından, birbirinden kopuk farklı iki ögenin arasına girerek onların birbirleri ile etki, temas ve bağlantılarına imkan sağlamanın en genel anlamda kastedildiğini düşünmek mümkündür. Genel olarak köprü rolü ile ilgili kavramsal bir tartışma bu çalışmanın konusu olmadığından, burada Özal'ın bu rolden ne kastettiği ve dış politika konseptinde bu role nasıl bir anlam ve işlev yüklediğinin üzerinde durulacaktır (Mor, 2002: 180).

Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında potansiyel bir köprü rolü, Özal'ın dış politika konsepti şeklinde kavramsallaştırabileceğimiz Türk dış politikasına dair temel yaklaşım ve görüşlerinin önemli bir unsurunu teşkil etmektedir. Zira Özal bu doğrultudaki düşüncelerini değişik zaman ve vesilelerle devamlı tekrarlamıştır. Özellikle 1990'lardan 1993 yılında ölümüne kadarki dönemde her vesileyle Türkiye'nin oynayabileceği köprü rolünü ısrarla vurguladığı dikkati çekmektedir (Mor, 2002: 181).

Uluslararası sistemde iki kutuplu yapının Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortadan kalkması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi; uluslararası sistemin yeni yapısı ve bu yapı içerisindeki yeni aktör ve rollerle ilgili tartışma ve spekülasyonları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar ışığında önemli bir jeopolitik kesişme noktasında bulunan Türkiye'nin yeni konum ve rolünün ne olacağı tartışma ve analizlere dahil edilmekte ve buradan da bazı sonuçlara ulaşılmaktadır. Ancak Özal'ın Türkiye'nin köprü rolü hakkındaki düşünceleri, bu yeni dönemle ilgili hiç bir eğilim ve belirtinin olmadığı 1981 yıllarına kadar

gitmektedir. Buradan da Özal'ın düşüncelerinin söz konusu Soğuk Savaş sonrası dönemdeki tartışmalar bağlamında, yeni dönemin şartları doğrultusunda üretilerek dile getirilmiş anlık bir tepkisel söylemden ibaret olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Mor, 2002: 181).

Yeni dönemde sadece belki Özal'ın bu vurgulamalarının yoğunluk kazanması söz konusu olabilir. Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında oynayabileceği bir köprü rolü ile ilgili düşüncelerini 1981 II. İzmir İktisat Kongresinde sunduğu kapsamlı tebliğinde şu şekilde dile getirmektedir:

"Ülkemizin insan potansiyelinden, tabii kaynaklarından ve coğrafi avantajlarından en iyi bir şekilde istifade etmeliyiz. Bugün kalkınma ve gelişmemizi durdurucu boyutlara ulaşmış olan altyapı ve enerji yetersizliğimizi süratle telafi etmeli ve bunu gerçekleştirirken de mevcut her türlü imkanlardan faydalanmalıyız. Ülkemiz gelişmiş batı ülkeleri ile zengin petrol kaynaklarına sahip İslam ülkeleri arasında stratejik bir mevkie sahiptir. Bulunduğumuz bu mevkiinin hem avantajları ve hem de bize yüklediği bazı güçlükleri vardır. Her köprü birbirinden ayrı düşmüş iki kişiyi birbirine nasıl bağlar ise, ana tercihleri farklı olan bu iki kültürü kendi yapımızla tenakuza düşmeden yekdiğerine bağlamak mecburiyetindeyiz. Diğer bir deyişle Batının ilim ve teknolojisi ile Ortadoğu'nun inanç ve değerler sisteminin seniezui yaparak insanlığın istifadesine sunabilmeliyiz. Batı ile Doğu arasında bu manada bir köprü kurabilen Türkiye'nin bölge ve dünya barışına büyük hizmetleri olacaktır." (Barlas, 1994: 241)

1990 Yılında Körfez Krizi münasebetiyle yaptığı bir basın toplantısında da Özal yine Türkiye'nin köprü rolünün altını çizerek, Türk dış politikasında Batı ile Doğu arasındaki dengeyi ihmal etmemek gerektiğini, bunun Türk dış politikasına önemli bir manevra kabiliyeti kazandırması bakımından mutlaka gerekli olduğunu vurgulayarak kriz esnasında bunun biraz ihmal edildiğine ve bu ihmalin acilen telafi edilmesi zaruretiine işaret eder:

"Bunda biraz geri kaldık, onu hissediyorum. Gerçi ben, telefonla çok kimseyi arayarak onlara birtakım mesajlar vermeye çalıştım, Ama şimdi bunun üzerine gidip, o ülkeleri dolaşarak Türkiye ile bunlar arasında münasebetleri muhakkak düzenlememiz lazım. Çünkü ilerki dengede, demin söylediğim gibi iki kartımız olacaktır. Biri Batı ülkeleri ile olan kartımız, diğeri de bu İslam ülkeleri, Arap ülkeleriyle olan kartımız. Türkiye bu iki kartı taşımaya mecburdur. Batıdaki ağırlığı, Doğudaki ağırlığı ile mütenasip olur. Doğudaki ağırlığı ne kadar fazla olursa, Batıda

da ağırlığı o kadar fazla olur. Tabii hareketlerimizi de buna göre düzenlemek mecburiyeti vardır." (Barlas, 1994: 242)

Bu alıntıdan aslında, Özal'ın Türkiye'nin köprü rolüne verdiği önemi, bu rolün gerekli olduğuna niçin inandığını, bunu nasıl yapması gerektiği bir bütün olarak kolayca anlaşılabilmektedir. Özal Türkiye'nin köprü rolünün sadece Türk dış politikası için sağlayacağı avantajlardan ibaret olmadığına, böyle bir rolün köprünün her iki yakası için de önemli menfaatler sağlayacağına, aracılık rolü ile her iki tarafla da paylaştığı değerler sayesinde çatışmaya müsait farklı değerlere sahip Doğu ve Batı arasında anlayış ve iletişimi tesis ederek, sorunların çözümüne katkıda bulunabileceğine; bunun da bölge ve dünya barışının tesisinde büyük bir öneme sahip olduğuna inanmaktadır. Bu doğrultudaki düşüncelerini de yine Körfez Krizi esnasında U.S. News And World Report'un Yazı İşleri Müdürü'nün bir sorusu üzerine verdiği cevapta görmek mümkündür (Mor, 2002: 181):

"Avrupa Topluluğu'nun olumsuz cevabına kızgıyım. Sanırım Ortak Pazar'ın Türkiye'ye koyduğu engelleme'nin sebebi ne ekonomi, ne de şu insan hakları dediğimiz meseledir. Belki de Avrupa Topluluğu içerisinde Türkiye Avrupalı değil Asyalı görülüyor. Müslüman bir ülke olmamız, kriz sonrasında Ortak Pazar'a üye olmamız konusunda bize daha çok itibar kazandırıyor. İki farklı dünya arasında bir köprüyüz. Bu köprüyü kesmemiz halinde bu iki dünya birbirine karşı durabilir." (Doğan, 1994: 240)

Özal'ın Türkiye'nin köprü rolünün önemini, bu rol için bulunması gereken şartları ve bunu Türkiye'nin nasıl hayata geçirmesi gerektiğine dair daha bariz fikirlerini de gazeteci Mehmet Barlas'a verdiği bir mülakatta daha somut olarak görülmektedir:

"Şimdi bu açıdan bakınca, Türkiye, bölgede anahtar bir ülke... Bunu Körfez Krizi'nde, Yunanlılar da çok iyi anladı. Ama bu anahtar bölge [ülke] olmanın verdiği nimetlerin yanında, külfetler de var. Bir de, şu Doğu ile Batı arasında köprü olmak meselesini unutmayalım... Köprü, iki yer arasında bulunur... Demek ki köprü olmak için, iki tarafla da münasebetleriniz iyi olmalı. Yani Türkiye hem Doğu, hem de Batı için vazgeçilmez ülke olmalı. Bu da ancak, hareketli, aktif, dürüst dış politika uygulamakla mümkündür, İkametini her an değiştirmeyen, hedefleri iyi tespit edilmiş, her an zigzag yapmayan bir politika... Öfkelere, komplekslere, saplantılara dayalı, zigzaglar içindeki bir politika olmamalı!" (Barlas, 1994: 126)

Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında bir köprü rolü oynaması gerekliliği, Özal'ın dış politika konseptinde önemli bir temel amacı teşkil etmektedir. Zira 1981'lerde askeri idare zamanında ekonomiden sorumlu bir teknisyen iken bile Türkiye'nin Doğu ile Batı arasındaki bir köprü rolünden ve bu rolün öneminden bahsettiği anlaşılmaktadır. Bu durum Özal'ın 1983 yılında seçimleri kazanarak kurduğu hükümetinin, meclise sunduğu hükümet programında da dış politika hedefleri olarak, Türkiye'nin güvenlik politikasında NATO savunma ittifakının önemi; o zamanki ismi ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik hedefinden hemen sonra,

“Batı dünyası ile mevcut bağlantılarımız ile Ortadoğu ve İslam âlemiyle sürdürdüğümüz yakın ilişkileri dış politikamızın birbirlerini tamamlayan unsurları olarak kabul etmekteyiz. Bir yandan Batı ile Ortadoğu arasında tabii bir köprü teşkil eden coğrafi mevkii, öte yandan müşterek bir tarih ve kültür mirası, Türkiye'nin İslam âlemine büyük önem göstermesini gerektirmektedir. Bu itibarla, bütün Arap ve İslam ülkeleriyle mütakabiliyet esasına dayanan iyi ilişkiler geliştirmek ve verimli bir işbirliğini daha da arttırmak hususunda özel bir gayret sarf edilecektir” (Girgin, 1993: 97)

şeklindeki ifadelerle ortaya koymaktadır. Bu programda bir yandan Arap İslam âlemi ile ilişkileri daha da geliştirmek tek başına doğrudan bir dış politika önceliği olarak gösterilirken, öbür yandan da Doğu Dünyası ile gelişen ileri ilişkilerin Türkiye'nin Doğu Dünyası ile Batı dünyası arasında bir köprü rolünü daha etkili bir şekilde oynayabilmesini de mümkün kılacağı vurgulanarak; bu politikanın aynı zamanda bir dış politika stratejisinin aracı olarak görüldüğü dikkati çekmektedir.

Daha sonraki hükümet programlarında da benzer ifadelerle Türkiye'nin bu köprü rolüne işaret edildiği görülmektedir. Özal'ın dış politika konseptinin bu eksenine verdiği önemi operasyonel politikaları ile de hayata geçirmeye gayret ettiği ve bunda da belli ölçülerde başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu dış politika amacının fiili yansımalarını Özal'ın Doğu ve Batı dünyasına yönelik dış politika uygulamalarında hem ikili ilişkiler, hem de kurumsal ilişkiler düzeyinde gözlemlemek mümkündür. ABD ile geliştirdiği ileri ilişki

düzeyi, AT ülkeleri ile ilişkileri düzelterek 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üyelik müracaatında bulunması; İran ve Irak arasındaki uzun süren savaşa rağmen her iki ülke ile de oldukça sıkı ilişkiler tesis etmiş olması; Türkiye, İran ve Pakistan'ın üyesi bulunduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı (ECO) canlandırarak daha işlevsel hale getirme yönündeki girişim ve çabaları; İslam Konferansı Teşkilatı (ICO) içerisindeki etkili aktiviteleri ve Balkan krizinde olduğu gibi bazı uluslararası krizlerde bu teşkilatı Türkiye'nin dış politikası doğrultusunda harekete geçirmesi (Şen, 1994: 46) bunun somut örneklerini oluştururlar.

Bütün bu politikalarda Özal'ın, Türkiye'nin coğrafi olarak üzerinde bulunduğu konum, tarihi ve kültürel özellikleri itibarı ile hem Doğu Dünyası ve hem de Batı Dünyası ile ortak yönlerinin bulunduğu, ortak değer ve çıkarları paylaştığı ve böylece de iki dünyanın tam ortasında, bu iki dünyayı birbirine bağlayan ayaklarından biri Doğu Dünyası'nda öbürü de Batı Dünyası'nda bulunan bir köprü olduğu kanaatindedir. Özal Türkiye'nin bu özel konumunun risk ve avantajları da beraberinde getirdiğine, bunu avantaja çevirmenin güdülen politikalara bağlı olduğuna inanmakta olup, buradan hareketle Türk dış politikasının ülkenin bu özelliğini mutlaka dikkate alarak; her iki dünya ile de iyi ve sağlam ilişkiler geliştirmek suretiyle bölge ve dünya barışına mühim katkılar sağlamasını önemli ve öncelikli bir dış politika hedefi olarak görür. Yukarıda da ifade edildiği gibi dış politika uygulamalarına da bunu başarı ile yansıtır. Özal'ın dış politika konseptinde bu unsurun sahip olduğu önemli yerin tam manasıyla görülememesi halinde, Özal'ın dış politika tutum ve uygulamalarını anlamakta epeyce güçlüklerle karşılaşmak kaçınılmaz olabilir. Özal'ın dış politika konseptindeki Türkiye'nin Doğu ile Batı arasındaki köprü rolü temel unsurunu göz ardı etmenin doğurduğu tepkilerden birkaç örnek vermek, belki Özal'ın dış politikasına konsepsiyonel bakmamaktan kaynaklanan anlama güçlüğüne yansıtması bakımından yardımcı ipuçları sunacaktır (Mor, 2002: 185).

Özal'ın, Doğu ve Batı dünyası arasında köprü konumundaki bir ülkenin dış politikasının bu esas doğrultusunda her iki dünya ile dengeli ve sağlam ilişkilere dayanması gerekir anlayışının somut politika uygulamaları her iki dünya mensuplarında da şüphe ve tereddütlere sebep olmuştur. Örneğin, Almanya'nın etkili muhafazakâr sağ gazetelerinden Frankfurter Allgemeine Zeitung'da Türkiye ile ilgili ciddi yorumlar yapan gazetenin Türkiye ve Ortadoğu sorumlusu Wolfgang Günter Lerch, Özal'ın 1992 yılında Orta Asya ve Kafkaslar'a yönelik politikalara yoğunluk verdiği bir sırada yazdığı bir haber-yorum yazısı, "Pantürkizm mi yoksa Avrupa mı?" başlığını taşımaktaydı; şüphe ve kaygı, yazıyı Özal'ı bir minare şerefesinde Batı'ya doğru dönmüş şekilde gösteren bir karikatürle süsleyerek daha çarpıcı bir şekilde dile getirilmeye çalışılıyordu. Aynı gazetede aynı yazarın 1990 tarihli bir başka haber-yorum yazısının başlığı da, yine Özal'ın politikaları ile ilgili Türkiye'nin yönelimlerine dair kaygıları çağrıştırır bir şekilde "Türkiye nereye gidiyor?" şeklindeydi ve yazıyı yine Özal'ı oturduğu sandalyeden pantolonunun arkası bir çivi darbesi ile parçalandığından yerinden fırlamış ve şaşkınlık içinde etrafına bakar şekilde bir karikatür süslemekteydi. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Daha birçok Batı medyasında Özal'ın Doğu dünyası şeklinde ifade edilebilecek olan Orta Asya, Kafkaslar ve Ortadoğu ile iyi ilişkileri hedefleyen politikaları benzer kaygılılarla karşılanmıştır (Mor, 2002: 186).

Doğu dünyasında ve içerde de benzer tepkilere sık sık rastlanmıştır. Özal'ın Batı dünyası şeklinde ifade edilebilecek olan Avrupa Topluluğu, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batı ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikaları benzer kaygı ve eleştirilerle karşılanmıştır. Bu eleştiriler özellikle daha çok sol ve İslamcı çevrelerden gelmiştir. Örnek olarak, Özal'ın 1990'larda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'ni oluşturmaya yönelik çabaları, İslami eğilimli Milli Gazete'de "Özal İslam Ortak Pazarı'na Karşı" şeklindeki biraz da çarpıtılmış bir başlık ile duyurulmaktaydı (Mor, 2002: 186).

Özal'ın Türkiye'nin Doğu ve Batı dünyası arasındaki köprü konumunun gereği her iki dünya ile de iyi ilişkiler tesis etmeyi hedefleyen dış politika uygulamaları ile ilgili çekici bir tepki de, Özal'ın bu politikalarını daha çok takdir edici bir diplomatik ustalık olarak değerlendiren gazeteci Ahmet Tan'dan gelmiştir. Özal'm politikalarına en muhalif gazetelerden biri olan Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Ahmet Tan, zamanın başbakanı Süleyman Demirel'in İran'ın tepkileri üzerine bu ülkeye yapmayı düşündüğü gezisini iptal etmesini, buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri gibi İran'ın en hasım olduğu bir ülke ile ilişkileri en yoğun düzeye taşıyan Özal'ın, İran'da büyük bir sevgi ile karşılanmasını ve İranlılarca çok seviliyor olmasını Özal'ın diplomatik ustalığı ile açıklayan yazısı, "Maalesef 'Özalcı' Bir Yazı!" başlığını taşımakta ve şu değerlendirmeye yer vermektedir.

"Dünyada herhalde İran kadar Amerika'dan nefret eden bir başka rejim yok. Geçen hafta İslam devriminin yıldönümünde Tahran'ın Azadi Alanı'nda toplanan bir milyonun üzerindeki kalabalığa hitap eden Rafsancani, şöyle demişti: 'Buradaki varlığınız Amerika ve diğer suçluların yargılanması anlamına gelmektedir.' Aynı Rafsancani, önceki gece Türk siyasi tarihinin 'Amerika'ya en yakın devlet adamı' olmasına aldırmadan ve daha üç gün önce, 'en büyük suçlu'nun Başkan'ından, 'Sevgili Turgut' diye bir mektup almasına aldırmadan, onu sarılıp iki defa öpüyor. Dış politika hem İsa'yı hem Musa'yı memnun etme işi. Demirel, Başkan Bush'un Türkiye'deki terörü lanetleyen laflar etmesini gerçi sağladı. Ama bunun maliyetine bakmak gerek. Maliyet 'arkamızdaki' İran'ın, televizyonun birinci kanalından, Türklerin yüz binlerce, hatta milyonlarca Ermeniye kestiğini 'ilan eden' haber programlarının artmasına yol açmak olabilir. Hem de tam Azerbaycan ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapmaya ve Yunanistan gibi kuyu kazan bir başka 'Hristiyan kapı komşusu'nun ortaya çıkmasını önlemeye çalışırken... Amerika gibi İran da özal'm siyaset sahnesinden uzaklaşmasını istemiyor. Bush'un mektubu da İran gazetelerindeki başyazılar da bunu gösteriyor. Diplomasi, 'en büyük şeytan'nm mektubu iç cebindeyken, şeytanın en büyük düşmanı ile aynı safta namaz kılmayı becermektir. Demirel'in 'çırağından', diplomasi konusunda öğreneceği ustalıklar var." (Tan, 1992: 5).

Her ne kadar Ahmet Tan, Özal'ın aynı anda birbirlerine aşırı düşman ABD ve İran ile ileri bir ilişki düzeyi oluşturmasını onun diplomatik ustalığı ile açıklıyorsa da, Özal'ın bu dış politikasında asıl belirleyici unsur başkadır. Özal'ın dış politika konseptinde Türkiye'nin

özel tarihi, kültürü ve coğrafyasının kendisine yüklediği Doğu dünyası ile Batı dünyası arasında aynı anda ileri ilişkiler kurarak bir köprü rolü oynama mecburiyeti bulunduğu ilişkin inancının operasyonel dış politika eylemlerine yansıdığını ileri sürmek daha gerçekçi bir değerlendirme olacaktır.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, Özal’ın dış politika konseptinde önemli bir amaç eksenini oluşturan, Türkiye’nin Doğu ile Batı arasındaki köprü rolü sadece teorik bir boyut olarak kalmamış; operasyonel politikalarda da uygulamaya konulmuş bir Türk dış politikası olgusu olduğunu göstermiştir.

III.3.4. 21.Yüzyılın Türklerin Asrı Olması İdeali

Özal’ın başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı görevlerini yürüttüğü 1983-1993 yılları arasında Türk siyasal hayatını önemli derecede etkileyen bir siyaset ve devlet adamı olduğu tartışma götürmez bir durumdur. 17 Nisan 1993 tarihinde ölümünün akabinde yapılan yerli ve yabancı birçok değerlendirmede, Özal’ın Cumhuriyet döneminde Atatürk’ten sonra Türkiye’nin kaderi üzerinde en etkili ve belirleyici kişi olduğu görüşünde birleşiliyor olması da bu durumu teyit etmektedir. Özal’ın “transformasyon” diye tanımlayarak yaptığı köklü reform ve yeniliklerin Türkiye’de başta ekonomi olmak üzere birçok alanda yapısal değişimlerin gerçekleşmesine vesile olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Doğal olarak, eğer bir ülkede “transformasyon” hedefinden söz ediliyorsa, bu hedefin bir dış politika boyutunun da olacağı açıktır. Özal’ın Türkiye’de “transformasyon” projesinde bu durum, iki sebepten dolayı daha da önem taşımaktadır. Birincisi, Türkiye’nin jeopolitik konumunun Türk dış politikası üzerindeki objektif yansımalarıdır. İkincisi ise, Özal’ın “transformasyon” projesinde uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmiş dışa açık serbest piyasa ekonomisinin ana eksenlerden birisini oluşturması nedeniyle, bizatihi projenin kendiliğinden dış politika boyutunu içermesi bir zorunluluk halini almaktadır. Bu anlamda Özal’ın “transformasyon”

projesinin dış politika boyutu oldukça ağırlıklı olarak kendini göstermektedir (İlhan, 1993: 16).

Özellikle Özal'ın Türkiye'nin somut dış politika konularına ayrı bir önem yüklemesi ve zamanla dış politika alanında tek belirleyici olma isteği göz önünde bulundurulursa; Özal'ın hem düşünce ve tasavvur düzeyinde, hem de uygulayıcı bir baş rol oyuncusu olarak eylemsel düzeyde dış politika konularına verdiği ağırlık kolayca anlaşılabilir. Zaten bu durum da Özal'ın dış politika yaklaşımı olarak daha önceki aşamalarda vurgulandığı üzere kavramsallaştırılmıştı. Bu noktada yapılmak istenen, ilgili aktörün bütün bir dış politika düşünce, söylem ve uygulamalarının analitik bir yaklaşımla sistematik bir modele dönüştürülmeye çalışılmasıdır. Başka bir ifadeyle, bahsedilen dış politika konseptinde amaç ve araçlarla ilgili bir kodlaştırma yapmaktadır. Bu anlayış uyarınca önceki bölümlerde, barış ve istikrar, refah ve güvenlik, Doğu-Batı arasında köprü rolü gibi başlıklar Özal'ın dış politika yaklaşımının temel amaçları olarak ortaya konularak analiz edilmeye çalışılmıştı.

Özal'ın dış politika alanındaki konuşma, açıklama, söylem ve uygulamalarından hareketle dış politika yaklaşımıyla ilgili bir de “21. Yüzyılı Türkiye'nin ve Türklerin asrı yapmak” ideali dikkat çekicidir. ANAP'ın önde gelen isimlerinden olan ve Özal'ın da yakın çalışma arkadaşlarından birisi olan Hasan Celal Güzel tarafından ilk kez kullanılan ve Özal tarafından da cazip bir söylem olarak görülen bu ideal, özellikle Doğu Bloku'nun yıkılış süreci ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin de bu süreçte bağımsızlıklarını kazandıkları döneme rastlaması nedeniyle konjonktürel açıdan da ilgi çekici bir söylem olmuştur. Özal, özellikle son dönemlerdeki neredeyse bütün konuşma ve mülakatlarında bu ideali ifade etmiş, nasıl gerçekleştirilebileceğini ayrıntılı şekilde belirtmiş ve bir anlamda dönemin önemli bir sloganı haline getirmiştir (İzmirli vd., 2014).

Özal'ın Türkiye'yi bir bütün olarak ele alarak yapısal sorunlarına yönelik çözüm arayışlarını ve önerilerini içeren bütüncül projeleri 1970'li yılların başlarına kadar eskiye

dayanmaktadır. 1973 yılında yazdığı “Sayın Süleyman Demirel’e Mektup”, 1979 yılında Milliyetçiler Kurultayı’nda sunduğu “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları” başlıklı tebliği bu çalışmalarına örnek olarak saymak mümkündür. 1981 yılında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi’nde, başbakan yardımcısı olarak resmi bir görevli ve yetkili sıfatıyla yukarıdaki iki projenin daha da geliştirilmiş bir devamı niteliğinde temel sorunları ve bunların çözümlerine yönelik on yıllık bir zaman içerisinde neler yapılması gerektiğini bütün yönleriyle dile getirmektedir. Özal oldukça köklü reformlar yaparak Türkiye’de bir yapısal değişimin gerektiğini belirtmekte ve böylece on yıllık sürenin sonunda “muasır medeniyet seviyesine aradaki farkı kapatarak yaklaşmak” (Barlas, 1994: 239) hedefini koymaktadır. Özal, 1983’de başbakan olduktan sonra bahsettiği köklü değişimleri uygulamaya koyar ve 1980’lerin sonuna doğru da Türkiye’de büyük bir “transformasyon” gerçekleştirdiğini, dolayısıyla 1981’de on yıllık bir süre için ortaya attığı hedefe ulaşıldığını vurgulamaya başlar. Bu dönemde Özal, “İkinci Değişim Projesi”nden, “2000’li yıllara hazırlanma”dan bahsetmekte ve bazı temel hedefler ve bunun için neler yapılması gerektiğini ayrıntılı olarak ifade etmektedir. Ayrıca, 22 Mayıs 1991 tarihine kadar Özal’ın, “21. Yüzyıl Türkiye’nin ve Türklerin Asrı Olacaktır!” şeklinde ifadeler kullanarak bir hedef koyma söylemine rastlanmaz. Söz konusu slogan ilk kez 22 Mayıs 1991 tarihinde Bursa Çelik Palas Otel’de yaptığı konuşmasında yer almıştır. Burada, Körfez Krizi’nde Türkiye’nin tutumu ve bunun sonuçları, kalkınma, enflasyonla mücadele, gelir dağılımı, işçi ücretleri, serbest piyasa ekonomisi gibi Türkiye’nin ekonomik yapısı ve sorunları; demokrasi, serbestlik, insan hakları, tabular gibi siyasal konuları; eğitim, sağlık ve altyapı sorunlarını bir bütün olarak ayrıntılarıyla açıklar ve somut çözüm yolları önerir. Konuşmasının “Hedeflerimiz” başlığını taşıyan kısmında, Güneydoğu sorununun demokratik özgürlükler bağlamında çözüleceğini; bu anlamda bütün tabuların ortadan kaldırılarak her şeyin serbestçe konuşulup tartışılacağı demokratik bir ortamın tesis edilmesinin önemini

vurgular; 2000'li yıllara girerken bilgi toplumu olmanın önem kazandığını anlatarak kapsamlı ve uzun konuşmasını şu şekilde sonlandırır (Barlas, 1994: 240):

"2000 yılına girmeden eğer yanlışlıklar yapmazsak, boş münakaşaların içine girmezsek, hakikaten memleketimizi sevdiğimize göre, kısa zamanda bütün meselelerimizi hallederiz. Hiç kimsenin şu veya bu sebeple memleketin kötülüğünü istemediğini farz ediyorum. Ama, yanlış hareket edenler olabilir. Herkesin önümüzdeki devrede, geçireceğimiz yıllarda çok dikkatli karar vermesi lazım. Türkiye yepyeni bir mecraaya girdi. Şu da olabilir. Yanlışlık yapılabilir. Tekrar 1980 öncesinin politikalarına dönebilirsiniz, işte o yanlış. Yepyeni bir istikameti hedefledik. Artık eski usule dönemeyiz. Ben bunu bütün herkese söylüyorum. Eski yola bir daha gidemeyiz. Eğer 2000 yılında batısından, doğusundan, güneyinden, kuzeyinden girilen bir ülke olarak Avrupa düzeyinde veya daha ilerde bir ülkeye sahip olmak istiyorsanız bu yolun dışında başka bir alternatif yok. Artık eskisi gibi, serbest Pazar, serbestliğin dışında bir sistem yok. Ne karma ekonomi var. Ne devletin bir takım şeyleri kontrol etmesi var. Bunların hiç birisi yok. Bilakis, devletin bir nevi hizmetkâr olması var. Bir nevi desteklemesi, genel olarak toplumun gidiş istikametinde bir takım hareketler yapması lazım."

Özal, Türkiye'nin ancak böyle bir sistemle kalkınacağını ve ileri gideceğini düşünmektedir. Düşüncelerini konuşmasının devamında şöyle ortaya koymaktadır (Barlas, 1994: 241):

"Zaten toplumlarda genel bir kaide vardır. Her millet layık olduğu idareyi bulur. Genel kaide budur. Her millet layık olduğu idareyi bulur derken, ben şuna inanıyorum, 21. Asır bizim asamız, Türklerin asrı olacaktır. Bunu Sovyetler Birliği'ni gezdiğim zaman gördüm. Kazakistan'a gittim, Azerbaycan'a gittim. Bize yakın toplulukları, Türk kavimlerini gördüm. Hepsinin gözü Türkiye'de Biz, önder ülke olarak görülüyor. Bu sadece buradaki Türkler değil, Balkanlarda da var. Balkanlarda da aşağı yukarı Müslüman veya Türk dediğimiz ve bize bakan 5-6 milyon nüfus var. Aynı şekilde, Kafkaslar'da ve Çin'in içerisinde de var. İnanıyorum ki, biz bunlara bir nevi teknolojik ve ticari, ekonomik bakımdan çok kültürel bakımdan yaklaşabiliriz. Bir hesap ettiğiniz zaman, bütün dünyada, aşağı yukarı 140 milyon nüfustayız. Kolay bir iş değil. Ama bu işin temeli de Türkiye Cumhuriyeti'dir. Ve herkesin gözü oradadır, onun için diyorum ki, Türkiye Cumhuriyeti'nde doğru karar verilip, istikamet değiştirmeden şu tuttuğumuz istikamete gidersek, 21. asır Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır. Bundan hiçbir endişem yok. Ancak tabii, yanlış karar verirsek endişe ederim. 'Bu kadar eziyetimiz boşa gitti' diye insan bazen düşünüyor. Ama benim gördüğüm bu. Bu yanlış karar

verilmez, hakikaten sınırsız birbirimize sarılır, lüzumsuz kavgalar bırakır ve bu hedef için çalışırsak, Türkiye Avrupa Topluluğu'na girmese de fark etmez. Kendimizi Japonya gibi güçlü hissedebiliriz. Neticede, Avrupa Topluluğu'na gireceğiz. Onu da biliyorum. Ama bütün mesele şu önümüzdeki 5-6 seneyi ve netice itibarıyla 2000 yılını çok iyi bulmaya bağlıdır. O bulma işi de Allah'ın yardımı, sizlerin gayretiyle olur.”

Bu alıntıdan yola çıkarak, Turgut Özal'ın bir bütün olarak Türkiye'ye ilişkin projesi ve dolayısıyla da dış politika yaklaşımıyla ilgili oldukça zengin ve işlevsel ipuçları vermekte olduğu açıkça görülecektir. Burada Özal'ın daha önceki hedefleri, o hedeflere ulaşma doğrultusunda nelerin yapıldığı, bunun önemi ve mevcut koşullar altında ileriye dönük hedefler ve burada nelere dikkat edilmesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir.

Bir başka dikkat çeken nokta, temel hedefin ilk defa “21. Yüzyıl Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır!” şeklinde net ifadelerle ortaya konulmuş olmasıdır. Zamanlama dikkate alındığında, dile getirilen idealin belirlenmesinde konjonktürün etkili olduğunu görmek gerekir. Özal, Türkiye'nin dünyanın en gelişmiş ilk 10-15 ülkesi arasında yer alması gerektiği yönündeki hedefini özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ve özellikle de sonlarına doğru daha da yoğun bir şekilde ifade etmiştir. “İkinci Değişim Programı” anılan bu ideale ilişkin ayrıntıların yer aldığı bir metin olarak ortaya konmuştur. Eğitim, sağlık, bilim ve teknoloji konularına önem atfetmek, elektrik, haberleşme ve ulaşım gibi altyapı hizmetlerini hızla tamamlamak; özelleştirmeye hız vererek ekonomiyi tamamen serbestleştirmek ve tabuları ortadan kaldırarak, düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyeti şeklindeki üç temel hürriyeti gerçekleştirmek bu hedefe ulaşmak için yerine getirilmesi gerekenler arasında sayılmıştır (İzmirli vd., 2014: 245-247).

Özal'a göre, 1980'lerden itibaren büyük işler başarılar bir “transformasyon” gerçekleştirilmiş ve “muasır medeniyet seviyesine aradaki farkı kapatarak yaklaşmak” hedefine ulaşılmıştır. Şimdi ise hedef bu şartları yerine getirerek, dünyanın 10-15 en gelişmiş ülkeleri arasına katılmaktır. Mayıs 1991'e gelindiğinde Türkiye'nin hedefi gözden geçirilmek

suretiyle “çıta daha da yükseltilerek” oldukça iddialı bir söylemle “21. Yüzyılı Türkiye’nin ve Türklerin asrı yapmak” şeklinde belirlenmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, hedefin bu şekilde daha da ihtiraslı hale gelmesinde konjonktürel şartların belirleyici olduğu görülür. Zira, Özal Mayıs 1991’de 2000’li yıllarda Türkiye için bu hedefi ilk defa açıkça telaffuz ettiği zaman, iki kutuplu yapının sona erdiğinin iyice anlaşıldığı ve tam Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine girdiği bir döneme rastlamaktadır. Yukarıda yer verilen alıntıdan da görüleceği üzere Özal, bu boyuta açıkça işaret etmektedir. Şüphesiz konjonktürel boyuta vurgu yaparken, Türkiye için böyle bir hedefin konulması sadece o günün şartları içerisinde dile getirilen gelip geçici bir söylem gibi anlaşılmamalıdır. Zaten Özal, başlangıçtan itibaren belli somut ve ihtiraslı amaçlar içinde olmuştur. Vurgulandığı üzere Özal, bu dönemin başlarında geleceğe yönelik ikinci bir on yıllık hedef koymuş ve neler yapılması gerektiğini devamlı olarak dile getirmiştir. Somut bir şekilde bu ideali ortaya koyarak daha önce ortaya attığı hedefi uluslararası sistemdeki köklü değişimi ve bu değişimin Türkiye için ifade ettiği anlamı dinamik bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Böylece Atatürk tarafından ilk kez benimsenen "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" ülküsünü daha ileri bir aşamaya taşımıştır. Başka bir anlatımla, Özal dinamik bir yaklaşımla, Türkiye’nin hedefini değişen şartların ortaya çıkardığı yeni durum ve parametrelere uyarlamıştır (Barlas, 1994: 246).

Bu yeni durum, küresel düzeyde iki kutuplu yapının ortadan kalkması yani Soğuk Savaş döneminin sona ermesidir. Bu yeni durumun Türk dış politikası açısından yol açtığı önemli yapısal sonuçlar olmuştur. Bölgesel düzeyde de Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte özellikle Türk dış politikası bakımından önemli belirleyici bir girdi olan “kuzeydeki komşu” faktörü büyük ölçüde önemini kaybetmiştir. Özellikle dağılan Sovyetler Birliği, Türk dış politikası açısından büyük önem taşıyan Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Asya faktörlerini gündeme getirmiş ve yepyeni bölgesel parametreleri ortaya çıkarmıştır (Davutoğlu, 2001: 97). Yine Körfez Savaşı sonuçları yukarıdaki diğer gelişmelerle birlikte

bölgesel bir güç boşluğuna yol açmış ve Türkiye de bu güç boşluğunu doldurmaya en yatkın ülke olarak belirmiştir. Özal, bu dönemde ortaya çıkmış olan bütün bu yeni gelişmeleri değerlendirerek Türkiye açısından öne sürdüğü hedeflere entegre etmiştir. “21. Yüzyıl Türkiye’nin ve Türklerin asrı olacaktır” ifadeleri ile Türkiye’nin yeni hedefini ve kendi dış politika yaklaşımındaki amaçlardan birini ve belki de en önemlisini formüle etmiştir (Mor, 2002: 194).

Burada altı çizilen ideal belli ölçüde yönlendirici, teşvik ve motive edici vizyoner nitelik taşıyor olsa da, Özal’ın buna ciddiyetle inandığı ve bu doğrultuda yoğun çaba harcadığı görülmektedir. O günün koşullarında objektif olarak da böyle bir idealin gerçekleştirilebileceğine ilişkin cesaret verici bir iç ve dış yapılanmanın varlığı ve benzer tespitleri yerli ve yabancı uzman ve akademisyenlerin de paylaştıkları gözlemlenmektedir (Mor, 2002: 195).

Sonuç olarak, Özal’ın Türk dış politikasına yönelik bütün düşünce, açıklama, söylem ve tutumlarına bakılarak dış politika yaklaşımı ve bu yaklaşımın dış politika hedefleri belirlenirken, barış ve istikrar, refah ve güvenlik ile Türkiye’ye Doğu Dünyası ile Batı Dünyası arasında bir köprü rolü oynama işlevini kazandırmanın yanında; elverişli bölgesel ve uluslararası şartların da ortaya çıkması ile birlikte, kendisinin “21. yüzyılı Türkiye’nin ve Türklerin asrı yapmak” olarak belirttiği ve belki de diğer bütün amaçları kapsar ve o zeminde inşa edilmesi düşünülen bir dış politika üst amacının varlığı dikkati çekmektedir. Özal’ın 1990’lı yıllarda bu yöndeki süreklilik arzeden vurguları ve derinlemesine içeriklendirmesi böyle bir ideale ulaşmayı mümkün kılmaktadır.

III.4. Dış Politika Oluşum Sürecindeki Muhafazakar Araçlar

III.4.1. Dışa Açılma

Turgut Özal'ın bir uluslararası ilişkiler veya dış politika teorisyeni olmadığı açıktır. Ancak, yukarıda da değinildiği üzere tesadüfen siyasete atılmış, sıradan bir siyasal aktör olmadığı da 1970'lerden itibaren Türkiye'nin genel yönetimi ile ilgili önerdiği kapsamlı ve ayrıntılı programlardan kolayca anlaşılabilmektedir. Bütün bu programların -ekonomi ağırlıklı olmak üzere- bir bütün olarak ülke yönetiminin tamamını kapsayan, belli başlı bütün temel sorunlarını irdeleyerek bunlara yönelik çözüm öneri ve şekillerini içermekte olduğu dikkati çekmektedir. Bu programlarda Türkiye'nin dış politikası da ele alınarak temel tercih ve görüşlere yer verilmiştir. Ama bunlar hiçbir zaman sistematik bir dış politika doktrini formatında tek tek sıralanmış ilke ve tercihler şeklinde olmamıştır. Burada, Özal'ın ülke yönetimine dair programlarında yer alan dış politika görüşleri ile doğrudan dış politikaya dair temel görüş, yaklaşım ve uygulamalarını ve bunlarla ilgili belli başlı argümanları sistematik olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda Türkiye'nin dışa açılması Özal'ın “transformasyon” şeklinde ortaya attığı köklü yapısal değişim projesinin önemli eksenlerinden birini meydana getirmektedir. Kendisinin de defalarca vurguladığı gibi elbette bu temel tercih büyük ölçüde Türkiye'nin dış politikası ile de yakından ilgilidir ve zorunlu olarak belli bir dış politika tercihinin de kapsamaktadır. Daha önce de değinildiği üzere Özal'ın bir bütün olarak siyasal projesinde veya bir başka ifadeyle “Özal Zihniyeti”nde ekonominin büyük bir önceliğe sahip olduğu açıktır. Özal gerçekten de Türkiye'nin en temel sorununun ekonomik geri kalmışlık olduğuna inanmaktadır ve diğer birçok sorunun da buradan kaynaklandığı kanaatini taşımaktadır. Bundan dolayı Türkiye çok köklü yapısal değişimleri yapmak zorundadır. Ona göre Türkiye'nin temel hedefi, hızla bu değişimleri gerçekleştirerek on yıl içinde muasır medeniyet seviyesine aradaki farkı kapatarak yaklaşmak olmalıdır (Barlas, 1994: 239). Bu düşüncelerini dile getirdiği 1981 yılındaki II. İzmir İktisat Kongresinde Özal, bahsettiği hedefe ulaşmak için

yapılması gerekenleri on madde halinde sıralar. Bunlardan altıncı madde özellikle dışa açılmayla ilgidir (Barlas, 1994: 241) :

"6. Ödemeler dengesi, gelişme ve kalkınma yolundaki en önemli engelimiz ve darboğazımızdır. III. İktisat Kongresi'ne Türkiye'nin bu meseleyi kesin çözüme kavuşturmuş olarak gitmesi gerekmektedir. Bu çözüme kısa bir sürede ulaştığımız takdirde, kalkınmamızı daha da süratlendirebiliriz. Bu problemi çözmenin odak noktası ihracatımızdır. İhracatımızda neler yapmamız konusunda son bir iki yılda aldığımız tedbirlerin içerisinde güzel örnekler vardır. İhracatı sadece ürettiklerimizi dış pazarlarda satabilmek değil, ülkemizin kapalı ekonomiden vazgeçerek topyekün dış âleme açılması olarak anladığımı da hemen belirtmek isterim. Ürettiklerimizi, başka milletlerin üretimleri ile uluslararası bir rekabet platformunda teste tabi tutmadan, bu üretimlerde başarılı olduğumuz kanaati, indi ve sübjektif olmaya mahkûmdur. Bunun için önümüzdeki dönemde yıllardır gösterdiğimiz çekingenliği yenerek cesaretle dış âleme açılmaya devam etmeyi milli bir hedef olarak benimsemeliyiz."

Özal bu kongredeki uzun kapanış konuşmasını da şu ifadelerle tamamlamıştır:

"Bu esaslara uyduğumuz takdirde; Türkiye iktisaden güçlü, ve müreffeh, dışanda ise itibarlı ve sözü geçer, köyleri ıslıl ıslıl, şehirleri tertemiz, sanayi ve tarımda ileri, insanları mutlu bir ülke olacaktır. Bu esaslara uyarak doğru istikametlerde giderek on yılsonunda erişeceğimiz Türkiye'nin ekonomik göstergelerini bugünden tahayyül etmek dahi mümkün değildir." (Barlas, 1994: 243).

Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki, Özal'ın en öncelikli hedefi Türkiye'yi kısa zamanda güçlü ve müreffeh bir ülke haline getirmektir. Özal bu temel öncelikli hedefini 1973'lerden, 1993 Nisan'ındaki ölümüne kadar hep vurgulayagelmiştir. Bu amaçla Özal, çeşitli vesilelerle, belli reformları gerçekleştirerek (Barchard, 1987: 77). Türkiye'nin temel sorunlarını çözerek (Starr, 1987: 144) muasır medeniyet seviyesi ile aradaki farkı kapatmayı ve ancak bu sayede ileri devletler seviyesine yaklaşılabilceğini vurgulamıştır. Belirlenen hedefin gerçekleşmesi için, işaret edildiği gibi, 1981'de on yıllık bir zaman süreci öngörmüştür. Gerçekten de 1992 yılında III. İzmir İktisat Kongresi'nde bu hedefe ve zaman sürecine ilişkin görüşlerini şöyle açıklar:

“Muasır medeniyet seviyesi ile aramızdaki farkı o şartlarda ve on yıl içinde azaltmak hedefinin çok zor, hatta gerçekleştirilmesi imkânsız bir hedef gibi görülebileceğinin bütünüyle idrakindeydim. Ancak, şunu da biliyordum ki, biz çağı doğru okuyorduk ve çağı doğru okumak demek, Türk ekonomisini dünyadaki mukadder gelişmeleri göğüsleyebilecek donatıma kavuşturmak, dünyanın gidişatına senkronize etmek demektir” (Barlas, 1994: 249).

Özal, bu ifadeleri ile 10 yıl önceki hedefin gerçekleştirildiğini ileri sürer. Daha sonraki dönem için de, “III. İktisat Kongresi’ni yaptığımız 1992’den on yıl sonrası, inşallah yine bu güzel şehirde yapacağımız IV. İktisat Kongresi için ana hedefimiz ne olmalıdır?” şeklindeki kendi sorusuna, yine kendisi “Ben önümüzdeki on yıl içinde Türkiye’nin ana hedefi, sayıları nihayet on-on beşi geçmeyen ileri ülkelerden bir tanesi olmaktır.” diyorum. “Türkiye, birinci sınıf ülkelerin arasına girmelidir ve girebilir.” diyorum.” (Barlas, 1994: 253) sözleriyle cevap verir. Üstelik bu konuşmasını “Ciddi hatalar yapmazsak, 21. yüzyıl Türklerin ve Türkiye’nin yüzyılı olacaktır!” (Barlas, 1994: 256) şeklindeki oldukça iddialı bir cümle ile tamamlar.

Bu alıntılardan ve Özal’ın diğer birçok açıklama ve konuşmalarından da açıkça anlaşılıyor ki, nihai temel hedef Türkiye’yi müreffeh ve güçlü hale getirerek, dünyadaki sayılı ülkeler arasına sokmak ve hatta 21. yüzyılı Türkler ve Türkiye’nin yüzyılı haline getirmektir. Bu hedefin nasıl gerçekleştirileceğini; bunun için neler yapılması, nelere dikkat edilmesi gerektiğini de Özal tek tek belirtir (Mor, 2002: 200).

Daha önce de ifade edildiği gibi, ekonomiyi temel eksen alarak, onu en öncelikli sorun olarak gören Özal, her şeyden önce uluslararası serbest ticarete ve rekabete inanır (Avcı, 1993: 22). Bunu, hem ekonomik kaynakların etkin kullanılmasını sağlayarak, toplumların refah düzeylerini yükseltmenin en sağlıklı yolu olduğundan; hem bu yolla ekonomik ilişkileri yoğunlaşan toplumların ortak menfaatlerinin iç içe geçerek savaşları önleyeceği ve artık dünyanın gidişatının bu yönde olduğu için kaçınılmaz olarak görür. İşte

Türkiye’yi dışa açmanın, Özal’ın dış politika konseptinde öncelikli bir dış politika aracı şeklindeki bir hedef olarak ortaya çıkmasının temelleri bu düşünce sistematığından kaynaklanmaktadır.

Genel bir dünya görüşü olarak uluslararası serbest ticarete inanan Özal, Türkiye’nin söz konusu Uluslararası Serbest Ticaret Sistemi’ne entegre olmasının yolunun büyük bir “değişim”den geçtiği kanaatindedir. Özal’a göre Türkiye bu büyük değişimi gerçekleştirerek dünyaya açılmalı, böylece uluslararası düzeyde rekabet edebilir hale gelmelidir. Bu da Türkiye’yi içerde müreffeh, bölgesinde ve dünyada da sözü dinlenir güçlü bir ülke haline getirecektir. Böyle bir Türkiye jeostratejik konumu ile tarihi ve kültürel özelliklerinin de katkısıyla bir cazibe merkezi haline gelerek, bölgesinde barış ve istikrarın teminatı örnek bir ülke olacaktır. Görüldüğü üzere Özal yine ekonomiyi dış politikanın temel bir aracı ve/veya amacı olarak görmektedir (Gürbey, 1995: 2). Bu araç ve/veya amaç için de Türkiye’yi dışa açmayı zorunlu hedeflerinden birisi olarak algılamaktadır. Özal’ın dış politikasındaki bu boyutu, kendisi ile dış politika konularında sıklıkla görüşen dış politika yazarı olan Cengiz Çandar ölümünden sonra Özal’ın dış politikadaki temel ilke ve esaslarını maddeler halinde sıralarken doğrudan bu konuyla ilgili olarak görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Türkiye’nin ekonomik sağlamlaşmasını tamamlaması için, çevresiyle iyi geçinmesi ve çevresinde bir barış ve istikrar kuşağı oluşturması şarttır. Ancak, istikrar ortamında Türkiye paha biçilmez jeostratejik konumu sayesinde Doğu-Batı ve Kuzey-Güney bir başka deyimle Asya-Avrupa, hatta daha ihtirash bir hedefle Pasifik-Atlantik ve Karadeniz-Akdeniz eksenleri üzerinde bir serbest ticaret geçidi ve bağlantı noktası olabilir. En azından dünyanın bu önemli akslarını kontrol edebilir” (Çandar, 1992: 32)

Nihayetinde, “önce ekonomi” diyen ve temel nihai hedef olarak muasır gelişmiş on-onbeş ülke arasına girmiş, müreffeh, güçlü ve bu haliyle de bölge ve dünyada barış ve istikrarın teminatı olacak bir Türkiye’nin inşasını koyan Özal, bunun için de Türkiye’nin

yapısal değişimleri gerçekleştirmek suretiyle dışa açılıp Uluslararası Serbest Ticaret Sistemi'ne dâhil olmasının şart olduğuna inanmaktadır. Güçlü ve müreffeh bir Türkiye temel hedefine ulaşmakta önemli bir araç olarak görülen bu boyut, Özal'ın birçok politikasını şekillendiren temel belirleyici faktörlerden birisi olmuştur ve Özal'ın dış politika konseptinin diğer eksenleri ile de tamamlayıcı bir uyumluluğu ifade etmektedir (Mor, 2002: 203).

III.4.2. Barış ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık Oluşturma

Uluslararası ilişkiler literatürüne “Interdependents” olarak girmiş olan kavram, ülkelerin dış politika çıkarlarının iç içe girmeleri sonucu oluşan karşılıklı bağımlılığı ifade etmektedir. Özal, ekonomiyi dış politikanın temel ekseni olarak gören ve yukarıda da ifade edildiği gibi ülkelerin dış politikalarının yüzde seksenden fazlasını ekonomik çıkarlarının tayin ettiğini öne sürmüştür. Çünkü bu unsur da yukarıda belirtilen, güçlü ve müreffeh Türkiye'nin tesisi temel hedefinin gerçekleştirilmesinde Türkiye'yi dışa açarak Uluslararası Serbest Ticaret Sistemi ile uyumlu hale getirmeyi tamamlayan, onun tabii bir gereği ve yansımasıdır. Özal'ın, uluslararası ilişkiler terminolojisinde bir analiz modeli olarak kullanılan bu teorik terimden (Interdependents) haberdar olup olmadığını tespit etmek oldukça güç, ancak dış politika yaklaşımının önemli bir unsuru olarak barış için karşılıklı bağımlılıklar oluşturmaya verdiği öneme bakılırsa, terimin içeriğine uygun bir anlayışa sahip olduğu göze çarpmaktadır (Cemal, 1990: 101).

Özal bu anlayışını değişik vesilelerle hem düşünce olarak devamlı dile getirmiş, hem de pratik dış politika uygulamaları ile operasyonel olarak bu düşüncelerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu yöndeki dış politika uygulamalarına getirdiği argümanlar ile de konuyu özellikle vurguladığı dikkati çekmektedir. Özal Türkiye'nin dünya ve bölgedeki rolünün ne olması gerektiğini açıklarken “Biz bu bölgelerdeki tesir gücümüzü Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi gibi karşılıklı menfaatlerin telif ve tevsiine dayalı teşebbüslerle birleştirmeyi başarabildiğimiz takdirde bölgemizin en güçlü, en güvenilir ve en sözü geçer

ülkesi haline geliriz. Bu tür karşılıklı menfaat ve işbirliğine dayalı projelerin mimarı ve öncüsü olmakta, bu bölgede başka hiçbir ülke Türkiye kadar şanslı ve avantajlı değildir” (Mor, 2002: 204) şeklindeki ifadelerle, gerçekten de Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin belki ilk defa salt kendi inisiyatifi ile hayata geçirilmiş büyük ve kapsayıcı bir bölgesel örgüt olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi’nin (KEİB) ortaya çıkış gerekçesini dile getirmekteydi. Bir başka konuşmasında KEİB ile ilgili olarak, “Ben hep şunu görmüşümdür. İnsanlar serbest bir şekilde ticaret yapabilirlerse, ekonomik hudutların olmaması lazım, karşılıklı gidip gelebilirlerse, harp ihtimali de çok aşağıya düşer. Çünkü birbirine bağımlı olurlar. Niçin menfaatlerini bozsunlar. Zannediyorum Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) de önemli bir alternatif olarak önümüzdedir.” demektedir. Daha başka zamanlarda da KEİB’i hep benzer argümanlarla savunduğu görülmektedir. Bu da Özal’ın kendi kişisel girişimleri ile hayata geçirdiği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi örgütüyle, bölge ülkelerinin ekonomik ilişkilerini ileri bir işbirliği düzeyine ulaştırıp; ekonomilerini entegre ederek geniş bir menfaat birliği oluşturmak ve böylece aralarındaki sorunların çözümünde savaşa başvurmayı imkânsızlaştırmak suretiyle bölge barışını tesis etmek şeklindeki strateji sistematigi öngörüsünün birinci derecede temel belirleyici rol oynadığını göstermektedir (Türkiye Günlüğü, 1992: 14).

Özal’ın, Seyhan ve Ceyhan nehirleri sularının bir boru hattı ile Suriye, Irak, İsrail ve Ürdün’den geçerek Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan’a kadar ulaştırılması ve bütün bu ülkelerin su ihtiyaçlarını karşılamasını öngören ve bizzat kendisinin geliştirerek ortaya attığı projeyi “Barış Suyu Projesi” olarak adlandırması, projenin güzergâh tespitinde bütün ihtilafli ülkeleri içine alması, söz konusu karşılıklı bağımlılıklar tesisi ile barışı sağlama (Yetkin, 1992: 147) şeklindeki dış politika stratejisine atfettiği önemi somut bir politika ile ortaya koymaktadır. Projeyi şu ifadelerle dile getirmektedir: “Eğer ‘Barış Suyu Projesi’ veya su ile ilgili daha başka projeler, tabii gaz boru hattı gibi entegre nitelikli ilave

projeler geliştirilebilir ve bölge ekonomilerini karşılıklı olarak birbirine bağımlı hale getirebilirsek sulhu temin etmek daha kolaydır. Sulhu bozmak herkesin menfaatine dokunacağı için kimse buna teşebbüs etmek istemez”. Barış Suyu Projesi’ni açıklarken sarf ettiği bu ifadelerden, Özal’ın bölgesel ekonomik entegrasyonlarla ülkelerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı hale getirilmesini, barışı sağlamaya yönelik bir dış politika aracı olarak sistematik bir şekilde enstrümanlaştırdığı gayet açık olarak anlaşılmaktadır (Doğan, 1994: 319).

Özal’ın Türk-Yunan ilişkilerinin düzeltilmesine yönelik olarak da benzer bir çözüm anlayışı formülüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümü, iki ülkenin ekonomik ilişkilerini derinleştirerek ileri bir boyuta taşımalarıyla mümkün olabilir. Zira yoğunlaşan ekonomik ilişkiler kriz ortamını yumuşatacak, iki ülkeyi bu ilişkileri bozmayı göze alamayacakları şekilde ortak menfaat zemininde buluşturacaktır. Ekonomik açıdan tesis edilen bu ileri ortak menfaat zemininde ülkelerin aralarındaki siyasal sorunlar da kolay çözülebilir hale gelecektir (Mor, 2002: 206).

Yoğun ve ileri ekonomik ilişkiler, halkların karşılıklı temasını da beraberinde getirecek, bu da Türk ve Yunan halkları arasındaki dostluk ve güveni artırarak ülkeler arasındaki siyasal sorunların çözümünü kolaylaştırıcı uygun psikolojik zemini hazırlamış olacaktır. Özal bu düşüncelerden hareketle Türkiye’nin Yunan vatandaşlarına uygulamakta olduğu vizeyi, iktidarının ilk yıllarında Dışişleri Bakanlığı bürokrasisinin aksi yöndeki telkinlerine rağmen yukarıda da işaret edildiği üzere, tek taraflı olarak kaldıracaktır. Bu kararın ardından, Türkiye’ye yoğun Yunan turist akının başlaması, sınır ticaretinin önemli ölçüde ilerleme kaydetmesi, Yunan hükümetini rahatsız etmiş ve bu durumu önlemeye yönelik tedbirler almaya sürüklemiştir. Ancak aldığı tedbirler netice vermediği gibi Yunan hükümetinin bu tutumu dışarıda da onu zorda bırakmıştır. Özal, zamanın Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ercüment Yavuzalp’le görüşmelerinde söz konusu yaklaşım çizgisini Türk-Yunan

ilişkileri gibi Türk dış politikasının oldukça hassas ve sorunlu bir alanında da sürdürdüğünü ortaya koymuştur (Yavuzalp, 1996: 265):

"Gördünüz mü Ercüment Bey, bakın adamlar nasıl sıkıştı. Belki hemen yapılacak iş değil ama, zamanı gelince Ege Adalarındaki Yunanlılardan sade vize değil, pasaport da istememek gerekir. Çünkü kendi hükümetleri oradakilere, Türkiye'ye gitmelerini önlemek için, pasaport vermeyecektir. Biz onları pasaport istemeden kimlikle kabul edersek, yakın şehirlerimize akın edeceklerdir. Adamların bütün ihtiyaçları Yunanistan'dan geliyor. Bunların daha iyisi ve daha ucuzu burunlarının dibindeki Türkiye'de. Biz gerekli kararları çekinmeden alırsak, hükümetlerinin alacağı hiçbir önlem, bu adamların ihtiyaçlarını Türkiye'den karşılamak için bize akın etmelerini önleyemez. Bu, iki millet arasında bir kaynaşma sağlanmasına da yardımcı olur."

Sonuç olarak, Özal'ın dış politika yaklaşımında, karşılıklı ekonomik bağımlılıklar oluşturmak yoluyla barışı sağlamak ve korumak şeklindeki bir dış politika aracının da yine diğer eksenleri tamamlar şekilde önemli bir eksen olarak yer aldığını tespit etmek mümkündür (Yetkin, 1992: 340).

III.4.3. Aktif ve Dinamik Dış Politika

İktidarların hükümet programlarından hareketle fiili politikalarıyla ilgili belli sonuçlara ulaşabilmenin ne derece mümkün olduğu sorusuna net bir cevap bulmak pek o kadar kolay olmamakla birlikte; genel olarak hükümet programlarının fiili icraatlarla ilgili en azından bir niyetler dizisi oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu niyetler dizisinin somut politika uygulamalarına dönüştürülmeleri ve/veya dönüştürülebilmeleri ise bir çok farklı değişkenlere bağlı, oldukça karmaşık bir olgudur. Hele hele söz konusu olan dış politika konusu ise bu karmaşıklığın daha da artabileceğini düşünmek mümkündür. Bu boyutu göz ardı etmeksizin bakıldığında, Özal'ın Aralık 1983 tarihinde kurduğu ilk hükümetin TBMM'de okunan hükümet programının dış politika ile ilgili bölümlerinde bir ifade şeklinde "aktif dış politika kavramına rastlanılmamaktadır. Özal iktidara gelmezden önce yürütmekte olduğu Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevini 1985 yılına kadar sürdürmeye devam eden büyükelçi Ercüment Yavuzalp'in Özal'ı da içine alan Liderlerimiz ve Dış Politika adlı

kitabında, konuyla ilgili ilginç bir tanımlamasına rastlanılır. Yavuzalp, söz konusu kitabında, uzun devlet hizmeti dönemince bir çok hükümet programlarının nasıl yazıldığını gözlemleme fırsatına sahip olduğunu belirterek, şu tespitlerini dile getirmektedir (Yavuzalp, 1996: 252):

"Bu programların özellikle teknik kısımlarının hemen hemen tümü bürokratların kaleminden çıkardı. Bu durum programın dış politika ile ilgili kısmı için daha da geçerliydi. Çeşitli bakanlıklarda hazırlanan metinler genelde çok az değişiklikle adeta üst üste konulur, aralara, iktidar partisinin eli kalem tutanları tarafından yazılan selam ve kamuoyunu ilgilendirecek vaatler kısımları serpiştirildikten ve buna göre bazı ilave ve değiştirmeler yapıldıktan sonra Meclise sunulur. ANAP Hükümetinin programında yıllarca geçerli olan bu usul uygulanmadı. Bir ölçüde dışişleri konuları hariç, başta ekonomik konular olmak üzere bütün konular Partinin beyin takımı tarafından kaleme alındı. İktidara gelmeden hemen hemen bütün konular sadece ne yapılacağını değil, yapılacak olanların nasıl ve ne gibi bir mekanizmayla uygulanacağını da düşünülmüş, müzakere edilmiş ve sonuca varılmış olduğu açıkça görülüyordu. Ben böyle bir durumu, belki bir ölçüde ilk Ecevit Hükümeti hariç, ilk defa görüyordum. [...] Seçimlerden önce sadece seçimleri nasıl kazanacakları üzerinde değil, kazandıktan sonra ne yapacakları üzerinde kafa yordukları görülüyordu. Daha önce yapmış oldukları bu hazırlıklarda muhtemelen parti bünyesi içinde yeterli sayıda uzman kişi olmaması dolayısıyla, üzerinde aynı ölçüde durmadıkları konulardan birinin de dış politika olduğu belli oluyordu. Nitekim, hükümet programı için bizden hazırlanması istenilen metin, bazı değişikliklere uğramasına rağmen, genelde esas hatları itibariyle programa alındı. Ancak ileride, Başbakan dışişleri konularına özel bir merak saracak ve bu konulara gittikçe artan ölçüde müdahalelerde bulunacaktır."

Gerçekten de Aralık 1983'de Meclis'te okunan hükümet programında, Özal'ın başlangıçtan beri gittikçe daha da yoğunlaşan bir şekilde hep vurgu yaptığı "aktif ve dinamik dış politika" ifadesi yer almamaktadır. Bununla birlikte, her ne kadar Yavuzalp, diğer konulardaki neyin, hangi araçlarla ve nasıl yapılacağı açıklığının dış politika konusunda görülmediğini belirtiyorsa da; bu, söz konusu hükümet programında dış politikayla ilgili kısmın daha önceki programlardan, olduğu gibi aktarıldığı anlamına gelmemektedir. Zira hükümet programında Türkiye'nin Arap-İslam âlemi ile ilişkilerini geliştirmeye büyük önem verildiğine belirgin bir şekilde temas ediliyor ve ilk defa bunun Türkiye'nin Doğu dünyası ile Batı dünyası arasında bir köprü rolü oynayabilmesi için önemli olduğunun altı çiziliyordu. Bu

durum hem Arap-İslam âlemi ile ilişkilerin geliştirilmesine doğrudan bir dış politika hedefinin ötesinde, bu ilişkilerin Türkiye'nin başka dış politika alanları için araçsallaştırılarak stratejik bir perspektifle bir çerçeveye oturtulduğunu gösteriyor oluşu ile hem de bu durumun daha önce rastlanılmayan bir köprü rolü kavramı (Yetkin, 1992: 337) ile vurgulanıyor olması oldukça orijinal ve bir hayli ilgi çekicidir.

En çok vurgu yaptığı konulardan olan ve Özal'ın dış politika konsepti şeklinde sistemleştirilmeye çalışılan yapıda önemli ana eksenlerden birisi olarak karşılaşılan “aktif ve dinamik dış politika” tanımlaması ile ilgili olarak Yavuzalp'ten belki biraz paradoksal gelebilecek şu alıntıyı da yapmak konunun analizi açısından yararlı olacaktır (Yavuzalp, 1996: 323):

"İktidara geldiğinde Özal'ın en az hazırlıklı olduğu konu zannederim dış politikaydı. Bu, kendi bünyesinden bir dışişleri bakanı çıkarmakta zorlanmış olmasından da belli oluyordu. Ancak Başbakan olduktan sonra bu işe gittikçe merak sardı. Yıllar ilerledikçe konuyu daha çok sevdi. Cumhurbaşkanlığında ise dış politika, uğraşlarında neredeyse birinci sırayı aldı. Özal'ın ilk başbakan olduğunda, daha önce de söylemiş olduğum gibi, ben Dışişleri Müsteşarıydım. Bu sıfatla çeşitli vesilelerle kendisiyle temaslarım oldu. Bu temaslarımdan edindiğim izlenim kendisinin, hiç değilse bu başlangıç döneminde, dış politika konusunda izleyeceği yol hususunda şekillenmiş bir fikre sahip olmadığıdır. Bazı vesilelerle ifade ettiği fikirlerinden, dış politikaya bir hareketlilik getirmekten yana olduğu, bu alanda da, ekonomik konularda olduğu gibi biraz değişik, cesur ve orijinal adımlarlar atmak yanlısı olduğu seziliyordu. Ancak neyi nasıl yapmak hususunda, hiç değilse o sırada, oluşmuş bir fikre sahip olduğunu zannetmiyorum. Benim izlenimim, ilk yılda daha çok bir arayış içindeydi."

Yavuzalp'ten yapılan alıntıda her ne kadar Özal'ın iktidarının ilk yıllarında diğer sahalara nazaran dış politika konusunda berrak bir konsepte sahip olmadığı öne sürülüyor olsa da, yine de Özal'ın dış politikaya bir hareketlilik getirmekten yana olduğu, ekonomik konularda olduğu gibi burada da orijinal adımlar atmak istediği belirtilmektedir (Çalış, 2001: 129). “Dış politikaya hareketlilik getirmek” ve “orijinal adımlar atmak yanlısı olmak” tanımlamalarını da aslında “aktif ve dinamik dış politika” anlayışının ifadeleri olarak anlamak

mümkündür. Kaldı ki, Yavuzalp “diğer konulara kıyasla”; “en azından iktidarının ilk yıllarında” şeklindeki ifadelerle, söz konusu tezini izafi hale getirmektedir. Nitekim, Aralık 1987 tarihinde kurulan II. Özal Hükümeti’nin programına “Aktif dış politika” kavramının “Anavatan iktidarı döneminde Türkiye, mensubu bulunduğu Batı dünyası ile ilişkilerinde savunma ihtiyaçlarının yanı sıra iktisadi menfaatlerimizi de en iyi şekilde sağlamaya yönelik daha aktif bir politika takip etmeye başlamıştır.” (Girgin, 1993: 98) ifadeleriyle girdiğini ve İran-Irak savaşıyla ilgili olarak da, “titizlikle sürdürdüğü aktif tarafsızlık politikası” ifadesiyle de yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında, unutulmamalıdır ki Özal, zaten bir dış politika teorisyeni ya da meslekten gelen bir dışişleri bakanı olmayıp, bir bütün olarak Türkiye’nin yönetimine dair genel yönetim projesine sahip bir siyasal aktördür ve bu aktörün genel yönetim projesinde ekonomi ana eksenini teşkil etmektedir. Özal’ın dış politika yaklaşımını da bu bağlamda değerlendirmeye tabi tutmak gerekir.

Özal’ın aktif dış politika vurgusunun 1990’lardan itibaren ciddi bir ivme kazanarak, bütün açıklama ve konuşmalarının değişmez konusu haline gelmesinin bir diğer sebebi, bu yıllarda uluslararası sisteme İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra mührünü vurarak, dünya politikasını şekillendiren iki kutuplu yapının ortadan kalkmış olmasıdır. Böylece Türkiye’nin tam merkezinde yer aldığı önemli bir jeostratejik kesişme noktasında Türkiye’yi de temelden etkileyecek ve içine alacak yepyeni bir durumun ortaya çıkmasından kaynaklanan ciddi fırsat ve meydan okumalara karşı Türkiye’nin cevap üretme mecburiyetinde kalmış olmasıdır.

Dış politika söylemindeki söz konusu nispi değişimin bir başka sebebi de, Özal’ın bütün yönleri ile devlet idaresinde tecrübe ve birikimlerini derinleştirerek, bir bütün olarak Türkiye ve dünyaya dair yaklaşım ve tasavvurlarını tebarüz ettirmiş olmasıdır diye düşünülebilir (Çalış, 2001: 107).

III.4.4. Osmanlıcılık/Neo-Osmanlıcılık

Çalış (2001: 113), Özal tarafından hiçbir zaman bu kavramların ortaya atılmış olmadığını, tartışılmadığını ve bunlara nasıl bir anlam yüklediğini ya da yüklenilmesi gerektiğini dile getirmiş olmadığını belirtir. Bu kavramlar, bazı akademisyen ve düşünce sahipleri tarafından 1980'li yıllardan sonra siyaset ve dış politika bağlamlarında ortaya atılan ve tartışmaya sokulan kavralmalar olmuştur. Bu nedenle Özal ile doğrudan bir ilgisi yokmuş gibi görülseler bile, gerçekte durum tam olarak böyle sayılamaz. Zira, bu tartışmalar çoğunlukla Özal'ın ülke gündemini tek başına belirleyebildiği bir döneme rastlamaktadır. Üstelik tartışmaları başlatanlar da az çok Özal'a yakınlıkları ile öne çıkmış kişiler olmuştur.

İç politika bağlamında Osmanlıcılık/Neo-Osmanlıcılık tartışmaları çalışmanın konusunun dışında kaldığı için, burada sadece dış politikaya dair Osmanlıcılık/Neo-Osmanlıcılık yaklaşımlarının etki ve rolleri üzerinde kısaca durulmaktadır. Bu çerçevede ilk dikkati çeken kişi dış politikada Neo-Osmanlıcılık yaklaşımını ortaya atan kişi Özal'a yakınlığı ile de bilinen ve dış politika konularında Özal ile çok yakın temasa sahip gazeteci-yazar Cengiz Çandar'dır. İkinci kişi ise Neo-Osmanlıcılık kavramı olarak değil ama, Osmanlıcılık boyutunu farklı vesilelerle sıklıkla ön plana çıkaran ve bu yönde devamlı vurgularda bulunan Turgut Özal olmuştur. Bu iki kişi arasında yoğun ve derinlikli bir etkileşimin olduğu altını bir defa daha çizildikten sonra, Çandar'ın Neo- Osmanlıcılık yaklaşımını (Sever ve Dizdar, 1993: 91) irdelenmek mümkündür.

Çandar bir mülakatta da, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni durumda Türkiye'nin emperyal bir vizyon perspektifinden bakıp Neo-Osmanlıcılık yaklaşımı içerisinde dış politikasını oluşturması gerektiğini vurgulamıştır. Ortaya çıkan yeni durumu ancak böyle bir yaklaşımla karşılayarak bölgesel bir güç olunabileceğini, böylelikle de etkili bir güç haline gelerek kendi dış politika çıkarlarına, aynı zamanda bölgesel barışın tesisine ve istikrara katkıda bulunabileceğini belirtmiştir. Bu düşüncelerini, birçok farklı kültürü, dini ve etnisiteyi

yüzyıllarca barış içerisinde bir arada yaşatan Osmanlı'nın örnek alınması gerektiği; bunu da bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin yapabileceği ve yapması gerektiği şeklinde detaylandırmış ve bunun da bir tarihi miras ve devamlılık şuurunu gerektirdiğini belirtmiştir. Özal'ı diğer bütün siyasetçilerden ayıran en temel özelliğin de, Osmanlı ile ilgili ondaki tarihi miras ve devamlılık şuru olduğunu dile getirmiştir (Mor, 2002: 223).

Dış politikada Neo-Osmanlılık yaklaşımının fikir babası olan Cengiz Çandar, daha somut olarak da Türkiye'nin Osmanlı'nın etki alanı olan Balkanlar, Orta Doğu ve hatta Kafkaslar'a bugün emperyal bir vizyonla tekrar yaklaşarak oralarda yol gösterici, ara bulucu ve hamilik yapma anlamında müdahil olması gerektiğini öne sürmektedir. Çandar'ın Neo-Osmanlılık'tan ne kastettiği kendi ifadeleriyle şu şekilde dile getirilmektedir (Çandar, 1992: 33):

"21. yüzyılın eşiğinde, tarihin son otokratik imparatorluğu Sovyetler Birliği dahi yıkılırken, imparatorlukların eski haliyle ihya edilebileceği elbette düşünülemez. Ama yeni tarihsel şartlarda, eski emperyal fonksiyonlar, ister istemez, o imparatorluğun mirasçıları tarafından yerine getirilecektir. Bu, en başta, Türkiye'nin Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte yetinmek zorunda bırakıldığı 'Edirne'den Ardahan'a sınırları' içine kafasını gömmek, Batı'nın soğuk savaş mevzilenmesinde, Orta Avrupa'nın toparlanabilmesi için 'ileri karakol' görevini üstlenmek, suret-i katiyede güney sınırlarının ötesine bulaşmamak, kendisine Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından çizilen 'kırmızı hattı' aşmamak ve Arap-İsrail ihtilafında genel açıklamalarla işi idare etmek, Balkan politikasına sahip olmamak ve Yunanistan ile tarihi miras ihtilaflarına gömülmekten sıyrılıp, çıkmak demektir. [...] Önümüzde bulunan kısa ya da orta vadeli gelecek, Türkiye'ye şu yönleri gösteriyor:

- Kafkasya, Karadeniz, Balkan gücü olmak.
- Kıbrıs Adası'nı denetimi altına sokacak bir formülle Doğu Akdeniz gücü olmak.
- Türk Dünyası'nın önderliğini üstlenmek ve Orta Asya ile özel ilişkileri sayesinde bir Avrasya gücü olmak.

Buna uygun bir hukuki, demokratik ve ekonomik yapı... Bunları becerebilmesi Osmanlı coğrafyası ve uluslararası camiada onun dahi ötesinde baş rollerden birini Türkiye'ye vermekten başka ne anlama gelebilir? Tarih ve jeopolitik, yani 'objektif şartlar' bu imkânı tanıyor. 'Sübjektif unsur' yerine getirildiği an, bu rol oynanacaktır! Olmazsa? Olmazsa, Türkiye, küçülür veya parçalanır. Ya küçülmek

ya büyümek. Tarih ve jeopolitik, bir üçüncü şıkkı bırakacak kadar cömert gözüküyor."

Bu alıntıdan hareketle, bir yandan Çandar'ın Neo-Osmanlılık kavramı ile neyi kastettiği net bir şekilde anlaşılmakta; diğer yandan da kavramın Soğuk Savaş sonrası dönemde, oluşan yeni uluslararası şartların etkisi ile konjonktürel olarak geliştirilmiş ve esas itibarıyla dış politika alanına münhasır bir önerme olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada da zaten Osmanlılık/Neo-Osmanlılık kavramlarının dış politika ve daha doğrusu Özal'ın dış politika konsepti açısından ifade ettiği anlam esas alınmaktadır. Özal ile Çandar arasında yoğun bir iletişim ve etkileşim olduğundan, Çandar'ın bu kavramı geliştirirken konjonktürün yanında Özal'dan da etkilendiğini ve fakat Özal'ın da bu kavramın içeriğinden belli ölçülerde etkilenebileceğini hesaba katmak gerekmektedir. Buna rağmen Özal açısından bazı farklılaşmaların da olduğunu belirtmek yerinde olacaktır (Mor, 2002: 224).

Özal'ın, Neo-Osmanlılık şeklinde bir kavramı kullanmış olduğuna yukarıda da belirtildiği gibi rastlanmamaktadır. Ama bununla birlikte, Çandar'ın da vurguladığı üzere Özal'ın bu kavramın içini birçok açıdan doldurmaya oldukça yatkın olduğu anlaşılmaktadır. Özal'ın, kültürel kimlik, dünya görüşü ve algılayış açısından birçok siyasal aktöre göre Osmanlı ile daha barışık olduğunu söylemek mümkündür (Çalış, 2001: 100). Muhakkak bunun da etkisiyle, Özal Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı'nın bir devamı ve varisi olarak görmektedir ve bu anlamda bir süreklilik algılayışı içerisinde. Bu algılayışın bir siyasal aktör olarak Özal'ın çevreye ve gelişmelere bakışını, bunlarla ilgili tasavvurlarını ve bunları anlamlandırmasını etkileyeceğini düşünmek mümkündür. Bu etkileyiş iki şekilde olabilir: ilki, Özal'ın kendisinin de farkında olmadan doğal objektif bir dışı vurum şeklindeki etkilenme iken, ikincisi de Özal'ın böyle bir etkinin mevcut olması gerektiğine dair inancından kaynaklanan sübjektif bir etkilenmedir. Ancak her iki durumda da belli bir etkinin var olduğu görülecektir (Mor, 2002: 224-225).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın temel eksenini ANAP özelinde sağ muhafazakar iktidarlar döneminde Türk dış politikasının analizi oluşturmaktadır. Ancak gerek Türk siyasal geleneğinin bir yansıması olarak gerekse ANAP iç yapısının bir sonucu olarak analizler Özal liderliğini öne çıkaran bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda söz konusu analizler, Özal liderliğindeki ANAP iktidarların fiilen görevde olduğu 1983-1989 yılları arası ile Özal'ın Cumhurbaşkanı olduğu ve ANAP'ın da iktidarda yer aldığı 1989-1991 yılları ile yine Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine rastlayan Başbakanlığını Süleyman Demirel'in yaptığı Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümetlerinin hüküm sürdüğü 1992-1993 yıllarını kapsamaktadır.

Özal liderliğindeki ANAP'ın iktidara geldiği yıllar olan 1980'ler dünyanın ciddi değişimler yaşadığı döneme rastlamaktadır. Dünyada Yeni Sağ anlayışın egemenliğinin olduğu bu yıllarda Soğuk Savaş döneminin son yılları yaşanmakta, buna rağmen dünyada giderek artan bir silahlanma yarışı da dikkat çekmektedir. Öyle ki bu dönem Afganistan'daki Sovyet işgali, İran ve Irak arasındaki savaş, Lübnan iç savaşı, Bulgaristan'da Todor Jivkov yönetiminin asimilasyon politikaları nedeniyle Türk kökenli vatandaşların kitlesel olarak Türkiye'ye göç hareketleri, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile yeni bir boyut kazanan Kıbrıs sorunu, Yugoslavya'nın dağılım sürecine girmesi ve paralelinde yaşanan Bosna Hersek krizi, dış etmenlerce körüklendiği sonraki yıllarda giderek belirginleşen Kürt sorunu ve PKK terörü, Birinci Körfez Savaşı ve nihayetinde Doğu Bloku'nun ve Sovyetlerin çöküşünün sembolü olan Berlin Duvarı'nın yıkılışı gibi Türkiye'nin son derece etkilendiği bölgesel ve küresel olayları barındırmaktadır. Şüphesiz Türkiye'de göreve gelen bir iktidar açısından son derece yakıcı ve zorlayıcı yukarıda anılan olaylar karşısında ortaya konulan dış politika uygulamaları büyük önem taşımaktadır. Özal liderliğindeki ANAP hükümetlerinin söz konusu bu olaylar karşısındaki yaklaşımı alışılmış Türk dış politikası uygulamalarından

oldukça farklılık arz etmiştir. En önemlisi bu süreçte Türkiye, pasif ve çekingen dış politika anlayışının yerine aktif bir dış politika benimsemiş, yeri geldiğinde yaşanan gerilimlerden kazanımlar elde etmek uğruna sürecin tarafı olmaktan geri durmamıştır. Kimi zaman da -İran- Irak Savaşı'nda olduğu gibi- tarafsız kalarak yine somut faydalar elde etme çabasında olmuştur. Bu yolla etki alanını genişletmeyi hedeflemiştir. Özellikle SSCB'nin dağılışı ve Doğu Bloku'nun yıkılması sonrası dünyada oluşan yeni güç dengelerinde Orta Doğu ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri geliştirmek, Balkanlar ve Kafkaslardaki aktif dış politika girişimleri anılan etki alanını genişletme hedeflerinin önemli adımları olarak kabul edilebilir.

ANAP ve Özal tarafından uygulanan dış politika uygulamalarına yönelik en belirgin özellik, ekonomik alanda gerçekleştirilmek istenen neo-liberal yaklaşımlar denilebilir. Türkiye'de Özal tarafından temsil edilen Yeni Sağ anlayış gereğince 24 Ocak 1980 Kararları ile başlayan ihracata dayalı kalkınma hamlesi, serbest piyasa ekonomisinin ülkede etkin kılınması, Türk girişimcilerinin küresel rekabete açık hale gelmesi, Türk Lirası'nın konvertibilite edilerek döviz kullanımının kolaylaşması, özelleştirme ve deregülasyon gibi uygulamalar ile Türkiye'nin yeni tanışmasına neden olmuştur. Özal'ın yurtdışı seyahatlerinde onlarca iş insanını beraberinde götürerek yerli girişimcilerin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonuna çabalamasını da bu anlayışın somut izdüşümlerinden birisi olarak görmek uygun olacaktır.

Özal Liderliğindeki ANAP iktidarlarının dış politika konusunda Türkiye'nin bürokratik yönetim geleneğine aykırı bir anyaşının olduğu dikkat çekicidir. Bu noktada belki de Özal'ın ANAP içindeki baskın liderlik özelliğinin izlerini görmek gerekir. Çünkü Özal açısından dış politikada bürokratik birimlerle uyum içinde bir takım çalışması yürütmek aslında bürokrasinin hantallığına göz yummak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Özal, birçok konuda dışişleri bakanlığı bürokrasisini kendi ifadesi ile “by-pass” ederek daha kestirme kararlar almış, politikalar uygulamayı tercih etmiştir. Çoğu kez bu by-pass sürecinde dışişleri

bakanlarının dahil edilişı nedeniyle ki buna tepki gösteren Mesut Yılmaz ve Ali Bozer gibi bazı dışışleri bakanlarının istifa ettikleri bilinmektedir. Özal tarafından bu tür tepkileri azaltmak ya da etkisiz hale getirmek amacıyla ve dışışleri bürokrasisinin hantallığından kurtulmak için dışışleri bakanlığına ait birçok geleneksel yetki ve uygulama bazı devlet bakanlıklarına aktarılmıştır. Böylece kendisine doğrudan bağlı kıldığı ve daha kolay yönlendirebileceği bir özel bürokratik yapı oluşturma gayretinde olmuştur. Belli ölçüde dış politiya da ilişkili kabul edilebilecek körfez krizindeki tek başına attığı adımlar nedeniyle Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifasını da Özal döneminin bürokratik elitler ile ilişkilerine bir örnek olarak görmek uygun olacaktır.

ANAP hareketinin kuruluş aşamasından itibaren benimsemiş olduğu dört farklı siyasal eğilimi de kucaklama iddiasının dış politikaya yansımaları olmuştur. Temelde muhafazakar bir kimlik taşıdığı kabul edilen Özal ve ANAP, dış politikada yeni bir kimlik ortaya koyma çabasında olmuşlardır. Örneğin Kemalist ideolojinin öngördüğü ve uzun yıllar boyunca hem siyasal iktidarlarca hem de karar alma ve politika oluşturma sürecinde ciddi şekilde ağırlığı ve etkisi bulunan dışışleri bürokrasisinin yerleşik geleneklerine aykırı düşecek şekilde Türk-İslam sentezi ve Yeni Osmanlıcılık olarak da adlandırılan bir dış politika yaklaşımı öne çıkarılmıştır. Geçmiş cumhuriyet iktidarlarının ihmal ettiği düşünülen Orta doğu ve diğer İslam ülkeleri ile ilişkileri güçlendirmek istenmiştir. Bu çaba sadece ekonomik kazanımlar amaçlı olmaktan öteye Türkiye'nin İslam ülkelerinin liderliğini üstlenmek ideali ile bütünleşmiştir. Sovyet imparatorluğunun dağılışı ve Osta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları ile Türk birliği ülküsünün yeniden canlanmasına imkan tanımıştır. Nitekim Özal, bu süreçte çok hızlı bir şekilde Türk Cumhuriyetleri ile iletişim kurarak ilişkileri güçlendirmeye girişmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bütün bunlardan yola çıkıldığında Özal'ın bir yandan da Türk Dünyası'nın liderliğini de Türkiye'nin üstlenmesini istediği kolayca anlaşılabacaktır.

Dört siyasal eğilimin dış politikaya yansımalarında milliyetçi ve muhafazakar görüşler yanı sıra sosyal demokrat ve liberal bakış açılarının izlerini de görmek mümkündür. Örneğin Özal liderliğindeki ANAP iktidarlarında o dönemki adıyla Avrupa Topluluğu (AT)'na tam üyelik başvurusu yapılmıştır. Özgürlüklerini genişletilmesi, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerler Türkiye'de yerleştirilmeye ve geliştirilemeye çalışılmıştır. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkının tanınmasına yönelik görüş II. Özal Hükümet Programı'nda yer almıştır. Düşünce özgürlüğü açısından önemli engeller arasında olan Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Madeleri kaldırılmıştır.

Özal liderliğindeki ANAP iktidarlarının muhafazakar görüşlerine uygun olarak benimsenen ve hayata geçirilen dış politika uygulamalarının yanı sıra Tanzimat'tan bu yana Türkiye'nin yönünü döndüğü batılılaşma iddiasından da taviz verilmediği görülecektir. Özal tarafından dile getirilmiş olan "aklım Batı'da, gönlüm Doğu'da!" ifadesi, bir anlamda yukarıda sözü edilen hem muhafazakarlık hem de batılılaşma düşüncesinin birlikte benimsenmeye çalışıldığının işareti olacaktır. Batılılaşma yönündeki istekliliğin ANAP ve Özal tarafından önemli derecede benimsendiği yönünde çok sayıda örnek sunulabilir. Bunlardan birisi NATO'nun etkin bir üyesi olarak bölgesel ve küresel krizlerde aktif rol üstlenme çabalarından birisi olarak 1. Körfez Savaşı sırasında ABD öncülüğündeki Batı Koalisyonu içinde etkin şekilde yer alınması sayılabilir. Halkı müslüman bir ülkeye karşı Batı İttifakı'nın yaptığı operasyonda Türkiye aktif olarak sürece katılmış, özellikle ülke içindeki muhafazakarların ve çok sayıda İslam ülkesinin tepkileriyle karşılaşmıştır. Ancak Özal ve ANAP, bu konuda bir politika değişikliğini hiç aklına bile getirmemiştir. Yine Özal'ın ABD'deki başkanlık sistemini Türkiye için ideal bir yönetim modeli olarak görmesini, batılılaşma arayışlarının bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Özal liderliğindeki ANAP iktidarlarında Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu yapılması, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel

başvuru hakkının tanınmasına yönelik görüşler de batılılaşma anlayışının dış politika yansımaları arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak Özal ve ANAP tarafından benimsenen ve belli ölçüde uygulama şansı bulan dış politika anlayışının, Tanzimat ile başlayan ve kemalist dönemde de ısrarlı biçimde sürdürülen mutlak Batıcılık düşüncesinde kısmi farklılaşmaya gittiği, Batı'nın teknik ve ilminin alınarak kültürel ve milli değerler açısından ise muhafazakarlığın alt boyutlarından İslamcılık ve milliyetçilik anlayışına uygun bir genel dış politika tercih ettiği ifade edilebilir. Bu sonuç bağlamında bu tez çalışmasının, "merkez sağ bir iktidar olarak Anavatan Partisi'nin muhafazakar yaklaşım ve uygulamaları benimsediği ve aynı zamanda iddialı bir batılılaşma ve modernleşme anlayışı içinde olduğu" şeklindeki temel varsayımının kabul edildiği ifade edilebilir.

Bu çalışmanın temel kısıtı, çalışmanın Türkiye'deki merkez sağ iktidarlar içinde sadece Anavatan Partisi ile sınırlı olmasıdır. Dolayısıyla gelecekteki araştırmalarda diğer merkez sağ iktidarlar olan Demokrat Parti, Adalet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de incelenmesi ve karşılaştırmalı bir çalışma yapılması önerilebilir. Çalışmanın ikinci kısıtı ise, hem Türkiye'nin yönetim geleneği hem de Anavatan Partisi'nin özellikleri gereğince analizlerin Özal özelinde lider eksenli olarak yapılmış olmasıdır. Bu nedenle Anavatan Partisi iktidarları sürecinde parti içindeki diğer etkenlerin de araştırmanın inceleme alanına dahil edilmesinin gelecekteki araştırmacılar açısından uygun olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalı, S. (1978). *Doğu Anadolu'da Hizmet Gören Mülki İdare Amirleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2004). *Muhafazakar Demokrasi*, Ankara: Alfa Yayınları.
- Akıllı, E. (2016). *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, (2. Basım), Ankara: Nobel Yayınları.
- Akın, M. H. (2018). Turgut Özal ve Anavatan Partisi Muhafazakarlığı, *Muhafazakar Düşünce*, 15(55), 121-139.
- Akkaş, H. H. (2000). *İngiliz Muhafazakar Siyasal Düşüncesi ve Edmund Burke*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akkaş, H. H. (2001). Türk Modernleşme Tarihinde Muhafazakar Düşünce, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 1-12.
- Akkır, R. (2006). *Türkiye'de Din ve Muhafazakarlık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aktan, C. C. (2007). Muhafazakarlık ve Liberal Düşünce, *Köprü Dergisi*, 97, 51-57.
- Ataman, M. (2003). *Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm*, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Avcı, N. (1993). Ekonomide, Siyasette ve Toplumda Özal Dönemi ve Geleceğe Bakış, *Türkiye Günlüğü*, 22, 16-24.
- Avcıoğlu, D. (1978). *Türkiye'nin Düzeni -Dün-Bugün- Yarın İkinci Kitap*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

- Ayata, A., Yücel, G. (2015). *Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ayçiçek, E. (2013). *Merkez Sağ ve Türk Dış Politikası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Aydın, F. (2016). *Muhafazakarlık ve Demokrat Parti'nin 1950-1954 Dönemi Muhafazakar Politikaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Aygün, B., Mutlu, A. (2006). Ekolojik Toplumun Organik Toplumla İlişkisi Üzerine, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), 3-35.
- Aygün, M. (2010). *Mümtaz Tarhan ve Batılılaşma Tartışmaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aykaç, B. (1997). *Kamu Bürokrasisi ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler*, Ankara: YÖK Matbaası.
- Babahan, A. (2017). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Unutulan Yüzü: Muhafazakarlar*, Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 3-5 Kasım 2017 Bandırma, ss.482.
- Bakan, S., Arpacı, I. (2012). Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakarlık. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 131-140.
- Barchard, D. (1987). Özal'ın Programı Ekonomiyi Liberalleştirmeyi Amaçlıyor, *Financial Times*, 20.12.1983, in Dış Basında Türkiye, (1977 - 1987), Ankara 1987
- Barlas, M. (1994). *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1994.

- Bayraktar, G. (1999). Demokrasinin Önündeki Zihniyet: Toplum Mühendisliği, *Yeni Türkiye*, 29, 155-158.
- Belge, M. (2009). Muhafazakarlık Üzerine, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık* içinde (editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beneton, P. (1991). *Muhafazakarlık* (Çev.Cevat Akalın), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (1969). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bıdık, D. (2007). *Türkiye’de Muhafazakarlık ve Liberalizm*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Bookchin, M. (1994). Özgürlüğün Ekolojisi (Çev. A. Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bora, T. (2005). “Turgut Özal”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 589-601.
- Bozer, A. (1997). Turkey's Relations and Prospects with the European Community, *Turkish Review Quarterly Digest*, 2(8), 9-14.
- Bozkan, B. (2016). *Türk Dış Politikasında Turgut Özal Dönemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Candan, H. (2013). *İş Dünyası ve Bürokrasi İlişkileri: Girişimcilerin Türk Kamu Bürokrasisi Algısına Yönelik Bir Araştırma*, Konya: Dizgi Ofset.
- Cemal, H. (1990). *Özal Hikâyesi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çaha, Ö. (2001). *Dört Akım Dört Siyaset*. İstanbul: Zaman Kitap.
- Çaha, Ö. (2004). Muhafazakar Düşüncede Toplum, *Liberal Düşünce*, Bahar, 15-24.

- Çalış, Ş. H. (2001). *Türkiye ve AB İlişkileri, Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Çalış, Ş. H. (2010). *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar* (4. Baskı), Konya: Çizgi Kitabevi, 2010.
- Çandar, C. (1992). 21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Tarih ve Jeopolitiğin İntikamı, *Türkiye Günlüğü*, 19, 31-34
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çetin, H. (2005). Ezelden Ebede; Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek. *Muhafazakar Düşünce*, 3, 152-171.
- Çınar, Y. (2011). Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi, *Akademik Bakış Dergisi*, 26, 1-19.
- Çiçek, A. C. (2018). Türk Siyasal Hayatında "Toplayıcı" Bir Parti Olarak Anavatan Partisi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 73-98
- Çiğdem, A. (1997). *Bir İmkân Olarak Modernite; Weber ve Habermas*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çolak, Ç. D. (2016). Yeni Sağ'ı Oluşturan Bileşenlerin Birbiri ile Çelişen Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44, 351-361.
- Çölaşan, E. (1989). *Turgut Nereden Koşuyor*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Daban, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (33), 77-96.
- Davison, Roderich, H. (1963), Osmanlı İmparatorluğunda Reform, 1.Cilt, (Çev.) Osman Akınhay, Papirüs Yayınevi, İstanbul.

- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Deringil, S. (2002). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan, K. (1994). *Turgut Özal Belgeseli*, Ankara: Türk Haberler Ajansı.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 65-88
- Dubiel, H. (1998). Yeni Muhafazakarlık Nedir? (Çev. Erol Özbek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, Z. M. (2010). *Turgut Özal*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Duman, Z. M. (2017). Muhafazakar İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında 'Muhafazakarlığın Doğası'. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 15-34.
- Duman, Z. M. (2018). Turgut Özal'ın Modernleşme Anlayışı, *Muhafazakar Düşünce*, 15(55), 99-120.
- Durgun, Ş. (2003). Türkiye'de Bürokratik Siyaset, *Türkiye'de Kamu Yönetimi* (Ed.) Burhan Aykaç, Şenol Durgun ve Hüseyin Yayman, Ankara.
- Durgun, Ş. (2005). *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Dursun, D. (2004). Muhafazakarlık ve Türk Muhafazakarlığının Sorun Alanları. *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu*, ss.177-199.
- Duverger, M. (1995). *Siyasal Rejimler* (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı.

- Eralp, A. (2002). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (ed.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Erdoğan, M. (1999). Milliyetçilik İdeolojisine Dair. *Liberal Düşünce*, Yaz, 89-98.
- Erdoğan, M. (2003). *Türk Politikasında Bir Reformist: Özal*, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (2004). Muhafazakarlık: Ana Temalar, *Liberal Düşünce*, Bahar, 5-9.
- Eren, E. K. (2012). Muhafazakar Siyaset Anlayışı ve Demokrasi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergüç, V. (2013). *Türkiye'de Muhafazakar Milliyetçilik: Erol Güngör Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erler, Ö. (2007). Yeni Muhafazakarlık, AKP ve "Muhafazakar Demokrat" Kimliği, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10, 126-132.
- Eryılmaz, Bilal. (2002). *Bürokrasi ve Siyaset*, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Eştürk, Ö. (2006). *Türkiye'de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Fedayi, C. (2004). AK Parti'nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin, *Muhafazakar Düşünce*, 1(1), 14-164.
- Feridunoğlu, İ. C. (2013). *Günümüz Türkiye'sinde Muhafazakarlık Kavramının Hürriyet ve Yeni Şafak Gazeteleri Bağlamında İçerik Analizi Yöntemiyle Analizi*,

Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Fırıncı, A. (2015). *Türkiye’de Muhafazakar İdeolojinin Yükselmesinde 1994 Yerel Seçimlerinin Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Geyveli, N. E. (2017). *Demokrat Parti’den Adalet Partisi’ne Türk Siyasal Hayatında Muhafazakar Düşünce ve Tartışmaları (1950-1969)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Giddens, A. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, (Çev. Ü. Tatlıcan), İstanbul: Paradigma Yayınları.

Girgin, K. (1993). *T.C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yılın Panoraması) 1923-1993*, Ankara:Turkuaz Sahaf.

Göka, E., Göral, F. S., Güney, Ç. (2003). Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakarı ve Kaygan Siyasal Tercihi, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Muhafazakarlık* içinde, (Editör: A. Çiğdem), İstanbul: İletişim Yayınları.

Gökçe, E. U., Çaha, Ö. (2019). Politik Kimlik ve Dış Politika: Kemalist ve Liberal-Muhafazakar Kimliklerin Türk Dış Politikasındaki Öteki Algısı ve Uluslar arası Yapıyla Uyumu, *İnsan ve Toplum*, 9(2), 57-90.

Göksu, T. (2000). Yönetimde Osmanlıdan Cumhuriyete Devreden Miras, *Yeni Türkiye*, 33, 376-394.

Gönlübol, M. Vd. (2014). *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995* (10.Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gözen Ramazan, Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası, Ankara 2000

Gözen, R. (2010). Türk Dış Politikasında Değişen Var Mı? *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası* içinde (Ed. E. Efeğil ve C. Yenigün), Ankara: Nobel Yayıncılık, ss.19-36.

Güldemir, U. (1992). *Texas-Malatya* (2.Baskı), İstanbul: Tekin Yayınları.

Gültekin, Ö. (2017). Muhafazakarlık Üzerine.
https://www.researchgate.net/publication/332269481_MUHAFAZAKARLIK_UZERINE
 RINE E.T: 03.09.2019

Gündoğan, A.O. (2002). Devlet ve Milliyetçilik, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 21, 181-196.

Gündüz, S. (2001). *Türkiye’de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Gürbey, G. (1995). Özal Dönemi Türk Dış Politikası, *Dış Politika*, VI(2), 1-60.

Gürbey, G. (2003). *Özal’ın Dış Politika Anlayışı*, İ. Sezai ve İ. Dağı (ed.), Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Gürel, T. (2007). *Türk Siyasi Tarihinde "Muhafazakarlık" Kimliği ve AKP Örneği İncelemesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Habermas, J., (2002). *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*, (Çev. İ. Aka), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Heper, M. (1973). *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Heper, M. (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

- Heper, M. (1977). *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Heper, M. (1985). *The State Tradition in Turkey*, Beverley: Eothen Press.
- Heywood, A. (2013). *Siyasal İdeolojiler*, 5. Baskı (Çev. A.K. Bayram), Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyaset*, (Çev. B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla), İstanbul: Liberte Yayınları.
- Huntington, S. P. (1975). Conservatism as an Ideology, *The American Political Science Review*, 51(2), 454-473.
- İlhan, C. (1993). Özal'ın Rüyası, *Nokta Dergisi Turgut Özal Özel Eki*, 18, 12-21.
- İnanç, H., Özler, H. (2015). Türk Dış Politikasında Kimlik, Kimlik Değişimi ve Sorunlar (Osmanlıdan Cumhuriyete), *Türk Dış Politikası I içinde* (Editör: Mustafa Bıyıklı), 167-188, İstanbul: Bilimevi Bayım Yayım.
- İrem, N. (2002). Cumhuriyetçi Muhafazakarlık, Seferber Edici Modernlik ve 'Diğer Batı' Düşüncesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 41-60.
- İzmirli, R., Gökbnar, R., Özer, B. (2014). Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 245-256.
- Kahraman, H. B. (2012). Muhafazakarlık Artmıyor Ama..., *Sabah Gazetesi* 10 Ekim Sayısı.
- Kalaycıoğlu, E. (2000). *1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo Patrimonyalizm ve İstikrar*, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (der.), Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kansu, A. (1994). *The Rise of The Modern State and Politics in Western Europe*, Ankara: METU Yayınları.

- Karaaslan, F. O. (2011). *Muhafazakar Düşüncedeki Değişim ve Devamlılık: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Karatepe, Ş. (1995). Türkiye'nin Yönetim Sorunları. *Yeni Türkiye*, 1(4), 164-173.
- Karpat, H. K. (1973). *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, Leiden: E.J. Brill.
- Karpat, K. (1959). *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton: Princeton Press.
- Kavuncu, S. (2006). *Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Koç, Ö., Alptekin, M. Y. (2016). Siyasal ve Kültürel Yönleriyle Trabzon'da Muhafazakarlık, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 95-179.
- Kut, Ş. (1998). Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları, *En Uzun On Yıl* içinde (Editör: Gencer Özcan ve Şule Kut), İstanbul: Buke Yayıncılık.
- Küçükömer, İ. (1969). *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lewis, B. (1951). Türkiye: Batılılaşma (Çev. H. Topçuoğlu), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/305/2881.pdf> E. T: 16.11.2019.
- Loo, H. V. D., Reijen, W. V. (2014). *Modernleşmenin Paradoksları*. İstanbul: İnsan Yayınları
- Mahmud, H. (2001). *Özal'ın Değişim Paradigması: Tonton Zamanı*, İstanbul: Alfa Basım Yayımları.
- Mardin, Ş. (1962). *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton N. J.: Princeton University Press.

- Mardin, Ş. (1990). *Atatürk, Bürokrasi ve Rasyonellik*, Makaleler 1,(Ed.) Mümtaz'er Türköne, ve Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, N. (2002). Muhafazakar Neyi Muhafaza Etmeye Çalışıyor?, *Tezkire*, 11, 27-28.
- Midlarsky, M. I. (1975). *On War: Political Violence in the International System*, New York: Free Press.
- Mor, H. (2002). *Türk Dış Politikasında Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Morgenthau, H. J. (1967). *Politics Among Nations*, New York: Alfred a. Knopf
- Nalbantoğlu, M. (1986). *Turgut Özal'la Konuşmalar*, İstanbul: Anakent Yayınları.
- Nisbet, R. A. (2007). *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek*. (Çev. M. Fatih Serenli ve Kudret Bülbül), Ankara: Kadim Yayıncılık.
- Öğün, S. S. (1997). *Türkiye'de Birey Kültü: Politik Kültür Yazıları*, Bursa: Asa Kitabevi,
- Öğün, S. S. (2004). *Muhafaza Edecek Neyimiz Kaldı?*, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu, İstanbul: Ak Parti Yayınları.
- Örmeci, O. (2008). *Türk Siyasal Hayatı*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Özder, F. (2006). *1980 Sonrasında Türkiye'de Muhafazakar Kimliğin Gelişimi ve Siyasal Partiler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Özdil, A. (2016). Siyasal İdeolojilerin Ortak Paydası: Milliyetçilik. <https://www.stratejikortak.com/2016/09/siyasal-ideolojiler-milliyetcilik.html> E. T: 23.09.2019
- Özipek, B. B. (2004). *Muhafazakarlık-Akıl- Toplum- Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları.

- Özkan, M. (2016). Türk Muhafazakarlığı: Siyasal Bir Gelenek (Mi?), *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 1-17.
- Öztürk, E. Ç. (2014). Kimlik, Dış Politika ve Uzlaşma: İnşacı Kuram Çerçevesinde Ulusal Kimlikler ve İkili İlişkiler Üzerine Bir Değerlendirme, *Yeni Türkiye*, 60, 1-12.
- Öztürk, Ş., Nas, F., İçöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Payne, S. G. (1978). Spanish Conservatism 1834-1923, *Journal of Contemporary History*, 13(4), 765-789.
- Pınar, Ö. (2011). *Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri Işığında Türkiye'nin Hükümetlerarası Küresel ve Bölgesel Örgütlere Üyeliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Pierson, C. (2000). *Modern Devlet*, (Çev. D. Hattatoğlu), İstanbul: Çivi Yazıları.
- Poggi, G. (2005). *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Çev. Ş. Kut, B. Toprak), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pustu, Y. (2007). Osmanlı-Türk Devlet Geleneğinde Modernleştirici Unsur Olarak Bürokratik Elitler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 197-214.
- Safi, İ. (2005). *Türkiye’de Muhafazakarlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve ‘Muhafazakar Demokrat’ Kimlik Arayışları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sander,O. (1998). Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye’nin Dış Politika Hedefleri, Faruk Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde İstanbul: Der Yayınları,
- Saybaşıllı, K. (1986). *Türkiye’de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

- Saygılı, A. (2010). Modern Devletin Çıplak Sureti, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59(1), 61-97.
- Seval, H. F. (2019). *Kimlik-Dış Politika İlişkisi: Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, III. Mülkiye Uluslar arası İlişkiler Kongresi, 17-19 Ekim 2019, Ankara, ss.148-150.
- Sever, M., Dizdar, C. (1993). *Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler. 2. Cumhuriyet Tartışmaları*, Ankara: Başak Yayınları.
- Singer, J. David ve Small M. (1966). Formal Alliances, 1815-1919: A Quantitative Description, *Journal of Peace Research*, 3, 1-32.
- Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.
- Starr J. R. (1987). Turgut Özal-Dünyaya Geniş Açıdan Bakış, *The Baltimore Sun*, 25.04.1985, in *Dış Basında Türkiye (1977-1987)*, Ankara.
- Şahin, C., Doğanay, H. (2000). *Türkiye Coğrafyası (Fiziki, Beşeri, Ekonomik, Jeopolitik)*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Şen, F. (1994). Brücke zwischen Ost und West, *Auslandskurier*, 2, 40-56.
- Şen, H. (2012). *Kemalist Modernleşme ve İslamcı Gelenek*, İstanbul: Kadim Yayınları.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2009). *Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakarlık*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Tan, A. (1992). Maalesef Özal'cı Bir Yazı!, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17.02.1992 Sayısı, s.5.
- Tarhan, A. (2013). *Türk Dış Politikasını Etkileyen Faktörler ve 21. Yüzyıl Olaylarla Türk Dış Politikası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H., Özer, M. A. (2012). *Yönetim Bilimi*, 9. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tuncay, M. (2011). *AKP Döneminde Türk Dış Politikası: Süreklilikler ve Değişiklikler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Turan, İ. (2003). Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim, Kemalist Dönem ve Sonrası, *Türkiye’de Kamu Yönetimi* (Ed.) Burhan Aykaç, Senol Durgun ve Hüseyin Yayman, Ankara.
- Türköne, M. (2003). Türk Modernleşmesi, Ankara: Lotus Yayınları.
- Türköz, E. G. (2016). Özal’lı ANAP Döneminde Muhafazakar Düşüncenin Gelişimi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 103-116.
- Türköz, E. N. (2011). *Türkiye’de Muhafazakar Kimliğin İnşası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Düşüncesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Ülman A. H., Sander, O. (1972). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(1), 1-24.
- Vural, M. (2003). *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakarlık*, İstanbul: Elis Yayınları.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. Parla), İstanbul: Metis Yayınları.
- Weiker, F. W. (1973). Osmanlı Bürokrasisi, Modernleşme ve Reform, (Çev.) Senay Büyükdavras ve Erkan Oyal, *Amme İdaresi Dergisi*, 6(1), 98-111.
- Willet, D. (1992). *Modern Conservatism*. London: Penguin.

- Yalçındağ, S. (1970). Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 5(3), 20-57.
- Yavuzalp, E. (1996). *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yetkin, M. (1992). *Ateş Hattında Aktif Dış Politika*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Yıldız, A. (2004). AK Parti'nini "Yeni Muhafazakar Demokratlığı": Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi, *Liberal Düşünce*, Bahar, 5-13.
- Yıldız, A. (2018). Liberalizm-Muhafazakarlık Sıracında "İnformel" Bir Demokrat: Turgut Özal'dan Kalan, *Muhafazakar Düşünce*, 15(55), 39-56.
- Yılmaz Ceylan, A. (2007). Edmund Burke'ün "Muhafazakar" Düşüncesinde "İyi Devrim" "Kötü Devrim" Ayrımı. *Muhafazakar Düşünce*, 3(11), 23-43.
- Zürcher, E. J. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.)Yasemin Sanar Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.